De stem in de woestijn

Rein Blijstra

bron
Rein Blijstra, *De stem in de woestijn*. Daamen, Den Haag / De Sikkel, Antwerpen 1955

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/blij001stem01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

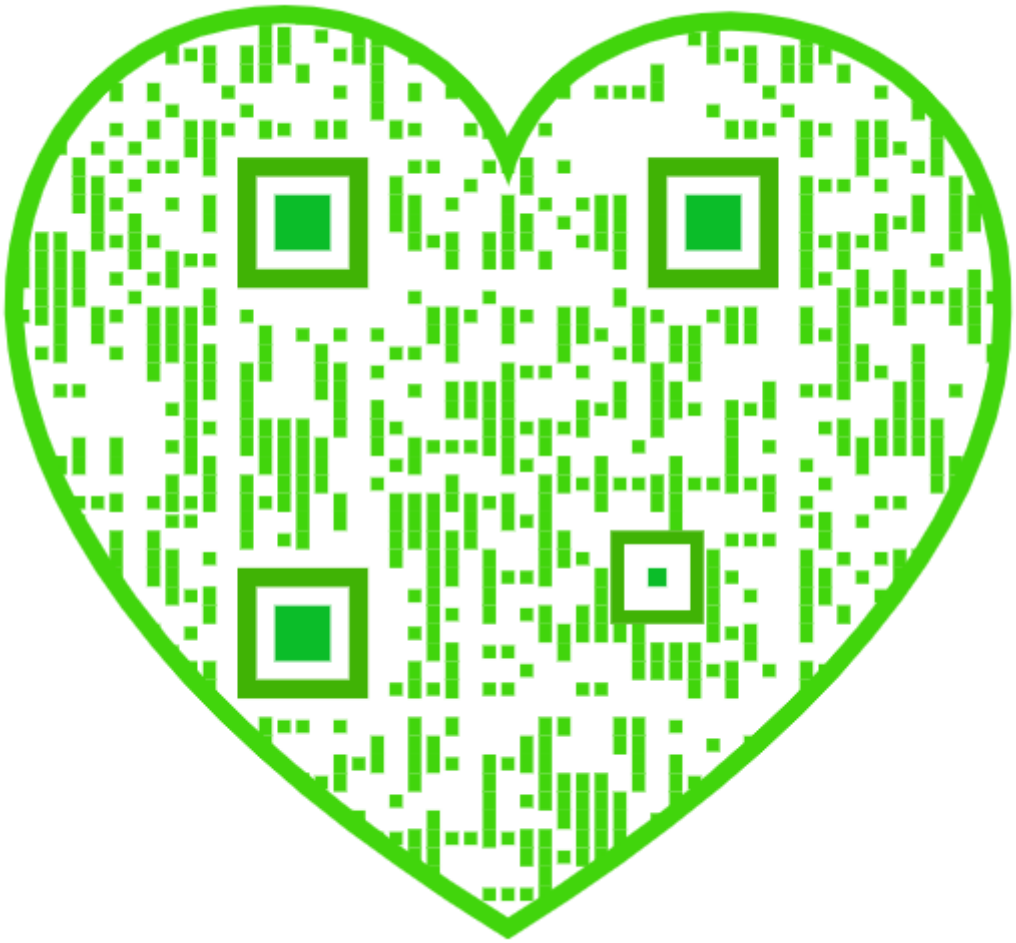

De stem in de woestijn

‘Je moet het natuurlijk zelf weten, maar ik zou je aanraden mee te gaan. Het is de kans van je leven.’

Ondanks zijn gemakkelijke, om niet te zeggen luie houding in de fauteuil aan de haard, zag Reynhoudt Boelen er wilskrachtig, ja indrukwekkend uit. Zijn lange benen kregen plotseling een breed bovenlijf, nu hij zich even oprichtte en met zijn felle, grijze ogen Eduard Leyenhorst recht in zijn gezicht keek. Een athletisch gebouwd man, die kennelijk het grootste deel van zijn leven buitenshuis doorbracht, polospeler, jager, zeiler, een man die gemakkelijk met grote zakenlieden omgaat en hun belangstelling weet te wekken voor zijn ondernemingen. Een zakenman der wetenschap, meende Eduard Leyenhorst, enigszins geringschattend, hoewel hij niet kon ontkennen, dat door Boelens toedoen in een ommezien dingen gebeurden, welke anders eerst na jaren moeizame onderhandelingen, talloze verzoekschriften en bedelpartijen tot stand kwamen. Door zijn toedoen wel te verstaan, want op zuiver wetenschappelijk gebied had hij zelf nog niet veel bereikt: tot nu toe had hij zich beperkt tot het leveren van allerlei moeilijk te verkrijgen roofdieren, exotische vogels en dergelijke aan het Museum voor Natuurlijke Historie, een bezigheid, die hem blijkbaar volkomen bevredigde, behalve dan dat hij zich als ideaal gesteld had een aantal zalen in te richten, waarin de flora en fauna van een Zuidafrikaans, Thibetaans of Australisch landschap ‘natuurgetrouw’ en ‘in haar natuurlijke omgeving’ zou worden vertoond. Eduard kon niet nalaten te glimlachen als hij zijn vriend vol geestdrift hoorde zeggen, dat hij in zijn nauwgezetheid zelfs zover wilde gaan ècht grint of steenslag of wat het dan ook mocht zijn, uit het land van herkomst mee te willen nemen voor zijn wetenschappelijke diorama's, zelfs de modder moet echt zijn, placht Reynhoudt Boelen te zeggen, om de bezoeker van het museum een juist denkbeeld te geven van het vreemde landschap, waarin de tentoon-

gestelde dieren leefden. Natuurlijk, hij was er niet tegen, dat het publiek op de goede wijze werd voorgelicht en zoiets had waarschijnlijk zijn paedagogisch, zijn maatschappelijk nut, maar hoe een wetenschappelijk geschoold man bij dit hoger soort kermisgedoe bevrediging kon vinden, was hem een raadsel. Intussen kon hij niet ontkennen, dat men zulk soort ‘resultaten’ moest tonen om geld bij elkaar te krijgen voor de kostbare expedities, welke Olivier Reynhoudt Boelen op touw zette. En deze expedities hadden ook groot wetenschappelijk succes, want zo dwaas was zijn vriend nu ook weer niet, dat hij zich niet bewust was van zijn tekortkomingen op velerlei gebied en hij zorgde er daarom steeds voor een staf van uitstekende medewerkers met zich mee op reis te nemen. Zo uitgelezen was deze staf, dat men het als een grote eer mocht beschouwen uitgenodigd te worden. Bovendien bracht de uitnodiging met zich mee, dat men in staat werd gesteld geheel zelfstandig onderzoek te verrichten naar dingen, die nu eenmaal nergens anders te bereiken waren dan op een expeditie, zodat men gelegenheid kreeg zijn bekwaamheid te tonen. Iemand, die met Reynhoudt Boelen meeging, zo luidde het algemeen oordeel, was professor of wèrd het binnen korte tijd na zijn terugkomst, het betekende de beslissende stap voor de academische loopbaan, welke de uitverkorene een leven van uitsluitend wetenschappelijke arbeid verzekerde.

En nu was de grote man zelf, persoonlijk, hoogst eigenhandig en in al zijn glorie, Eduard komen opzoeken, om hem uit te nodigen met hem mee te gaan. Hij vulde de kleine kamer met zijn meer dan levensgrote gestalte, zijn sterke, zij het ook niet opvallend luide stem en nog geen vijf minuten geleden was hij een enorme gladgeschoren Sinterklaas geweest, die met een ongelofelijk cadeau was komen aandragen en daar zo al geen dankbaarheid, dan toch de onvermijdelijke gelukkige stemming van wilde oogsten. In zijn vreugde had Eduard er zijn vrouw bij gehaald en Olivier had haar uitgelegd, welke perspectieven zich voor haar man zouden openen, als hij dat in palaeontologisch opzicht zo rijke en belangwekkende gebied, West-China en Mongolië, zou ‘inventariseren’, zoals

Olivier het noemde en Eileen was ook enthousiast geworden en alsof de zaak al beklonken was, hadden ze toen wat nagepraat.

‘Een jaar blijven jullie dus weg’, had Eileen uitgerekend. ‘En over twee maanden vertrekt de expeditie. Dan is de baby dus al tien maanden als Eduard terugkomt.’

De laatste schrok even bij die woorden: tijdens zijn gesprek met Olivier was het hem steeds geweest, alsof een vage hindernis, een onzichtbare slagboom hem van de uitvoering van hun plannen scheidde, hij had zich veilig gevoeld aan deze kant van die slagboom en was, werktuiglijk vragend en antwoordend, op het voorstel ingegaan zonder zelf nog mee te doen, in het besef, dat de beslissende stap nog niet gedaan, de laatste moeilijkheid nog niet overwonnen was. En nu sprak Eileen al alsof hij, pardoes in het water gegooid, mee moest zwemmen. En dat terwijl hij zich nu eerst door haar woorden bewust werd, waarom hij bij zichzelf althans, hoewel hij in zijn woorden reeds had toegestemd, nog steeds aarzelde. Want enkele jaren geleden had Eileen ook een kind verwacht en het had maar weinig gescheeld of zij had haar leven ingeboet bij de miskraam, die plotseling al hun hoop de bodem had ingeslagen. Zelf was zij er zich niet van bewust geweest, dat zij gevaar had gelopen, de dokter en hij hadden dat zorgvuldig voor haar verborgen gehouden, maar hij herinnerde zich nog de woorden van de specialist: ‘In haar geval zal de bevalling altijd tamelijk moeilijk zijn en in de eerste jaren niet zonder gevaar.’ Zij hadden zijn advies ingewonnen, nu enige maanden geleden, en hij had hen gerustgesteld, neen bepaald gevaarlijk zou het wel niet zijn, tenzij zich onvoorziene complicaties voordeden, maar hij ried Eileen aan wel voorzichtig te zijn tijdens haar zwangerschap en zijn gezicht stond, meende Eduard, nog al bedenkelijk, toen zijn vrouw daar luchtig overheen praatte en verklaarde, dat ze zo hevig naar een kind verlangde.

‘Ik moet dat geslagen gevoel kwijtraken’, had ze na het bezoek aan de arts tegen Eduard gezegd, teder en trots tegelijk, ‘als we nu geen kind meer kregen, zou ik altijd het gevoel houden, dat ik te kort geschoten was, geen

volwaardige vrouw, mismaakt bijna.’ Zo was bij, de betrekkelijke juistheid van haar standpunt inziende, gezwicht, zich voornemend haar goed in het oog te houden. En nu ineens was hij, reeds voor hij het besefte, door anderen van dat vaste voornemen afgebracht.

‘Ik heb daar nog niet aan gedacht’, begon hij, zich plotseling weer achter de slagboom plaatsend, ‘het denkbeeld, dat er iets met je zou gebeuren, terwijl ik er niet bij was, Eileen, staat me niet aan. Ik geloof niet, dat ik rustig zou kunnen werken.’

‘Er gebeurt niets met me’, verzekerde zij vol vertrouwen, ‘en bovendien op zo'n reis ben je immers niet verder van me vandaan dan in de gewone omstandigheden, elk ogenblik van de dag kun je verbinding met me krijgen door de radio. Als je bij me bent kun je, mocht er werkelijk iets ernstigs voorvallen, ook niets doen. Het contact behoeft niet minder te zijn dan wanneer je 's morgens naar je laboratorium gaat en 's avonds terug komt.’

‘Het spijt me, dat ik u hierin moet teleurstellen, mevrouw’, zei nu Reynhoudt Boelen, enigszins gereserveerd, plotseling al te correct van toon, ‘we nemen weliswaar een ontvangapparaat mee, maar dat gebruiken we alleen voor het tijdsein, dan kunnen we precies de lengtegraad bepalen waarop we ons bevinden en tevens onze chronometers controleren. Op radioberichten van de familie der expeditieleden ben ik, eerlijk gezegd, niet gesteld. Neem aan, dat we, honderden, ja duizenden kilometers van onze vrouwen en kinderen verwijderd, horen, dat één van hen ernstig ziek is geworden, ja zelfs gestorven is. We staan dan volkomen machteloos, degene, wien het aangaat kan niet terug, en het is duidelijk, dat hij na het vernemen van zulk een tijding niet meer behoorlijk zal kunnen werken. Aangezien we voor elke tak van wetenschap slechts één deskundige mee kunnen nemen, moet de expeditie gedeeltelijk mislukken. Ik weet, dat het noodzakelijk is voor sommige onderzoekingstochten om in verbinding met de buitenwereld te blijven, doch bij ons is dat niet het geval. En bij ondervinding weet ik, dat het beter is een tijdlang volkomen “zoek” te zijn, dan op een afstand een onvolledig contact te handhaven. Ik moet

er dus helaas op aandringen u vertrouwd te maken met het denkbeeld ongeveer negen maanden lang niets van uw echtgenoot te horen.'

'Maar Olivier', meende Eduard, 'zo'n voorwaarde kun je onmogelijk stellen. Dat is bijna onmenselijk. En bovendien niet in het belang van de expeditie, al denk je van wel. Neem aan, dat we die maanden op weg zijn en ik weet, dat er iets gebeurd is, denk je, dat ik dan nog rustig zal kunnen werken? Met die onzekerheid? Neen, dan neem ik de uitnodiging liever helemaal niet aan, hoe zwaar het me ook valt.'

'Je weet natuurlijk, dat deze de eerste van een serie van vier expedities is en je zult zo goed als zeker niet uitgenodigd worden voor een volgende als je deze eerste niet meemaakt', hernam Reynhoudt Boelen. 'Het is de kans van je leven. Ik ben er van overtuigd, dat je vrouw er anders over denkt dan jij', vervolgde hij, Eileen aankijkend, 'die is beter in staat te beoordelen wat zwaarder weegt: je wetenschappelijke carrière of een tijdelijke onzekerheid. Neem niet op het ogenblik een overijld besluit, maar denk er nog een paar weken over; binnen een dag of veertien kom ik terug en dan kunnen we er nog eens over praten.'

De enige afleiding op de wekenlange reis door de steppe naar de plaats, waar Reynhoudt Boelen zijn eerste, grote kamp wilde opslaan, vormden de gazellen. Leyenhorst zag ze nooit van verre aankomen: plotseling waren ze er, als uit de grond verrezen, met hun koppen omhoog en zo nu en dan een luchtsprong makend, liepen ze evenwijdig met de colonne voort, doch ineens strekte één van hen zich uit en schoot voor de eerste auto langs, gevolgd door de anderen. Zo tegen de avond in de wijde, zachtglooiende vlakte, door de flauwe hellingen nog wijder lijkend dan een volkomen plat land, met de snel deinende lichamen naast de wagen, de halve bol van de hemel boven zich, hoog en wijd zich zo duidelijk hier naar alle kanten uitstrekkend, en als een deel van een verbeten rups door de steeds zichzelf gelijkblijvende, boomloze eentonigheid slingerend, soesde Eduard door het voort-

durend schokken van de wagen en door de middagzon, die nog in zijn hoofd bleef hangen, gedachteloos gemaakt, in een droomtoestand door het landschap, zoals men dat kan hebben bij een lange treinreis, zo willoos en toch zo tevreden. Hij had er tot nu toe geen spijt van gehad, dat hij was meegegaan, temeer omdat Reynhoudt Boelen ten slotte had toegegeven, voor een goed deel althans.

Veertien dagen nadat Eduard zijn uitnodiging om aan de expeditie deel te nemen had afgeslagen, kwam hij terug, ‘Ik heb er nog eens over nagedacht, Eduard’, had hij gezegd, ‘of liever, ik ben bij mezelf te rade gegaan om iemand te vinden, die ik in jouw plaats zou kunnen nemen en helaas heb ik niemand kunnen vinden, want de enigen, die geschikt zouden zijn, kunnen toch weer niet mee, want professor Uylster is te oud en Verspronck dwaalt ergens op zijn eentje rond. Van Rijn is een goed palaeontoloog, maar een man die zodra het hem maar even tegenloopt ruzie zoekt en dat kun je op een expeditie niet hebben, want dan ben je aan elkaars humeur overgeleverd, Siermens is ziek, vrij ernstig en de rest haalt het wetenschappelijk peil van de andere expeditieleden niet. Ik ben dus aan je overgeleverd’, vervolgde hij, maar voegde er haastig bij: ‘toch geef ik me niet onvoorwaardelijk over. Twee maanden na ons vertrek verwacht je vrouw een baby. Nu is mijn voorstel het volgende: ons eerste kamp bereiken we ruim twee maanden na ons vertrek, tot daar gaan we met auto's en we blijven er een week of drie. Nu mogen jullie een dag en uur afspreken in die drie weken vallend, waarop Eileen je per radio kan meedelen, of alles goed is afgelopen. Zodra echter dit bericht binnen is, verkeer je in dezelfde positie als wij, die niets bijzonders verwachten, hoewel er tijdens onze afwezigheid van alles gebeurd kan zijn, en elk contact wordt verbroken. Bij het vertrek van ons eerste kamp laten we trouwens onze auto's achter, die ons na een maand of zeven in Hsi-tsjeoe opwachten, en zetten de reis voort op kamelen, zodat je dan toch niet meer terug zou kunnen gaan. Ik heb er al met je vrouw over gesproken en die vindt dat je het moet doen.’ Hij stak zijn hand uit en vroeg: ‘Accoord?’

Eduard had na enige aarzeling toegeslagen, vier maanden geleden. En op het ogenblik kon Eileen reeds op weg zijn naar de studio, want zij hadden de tijd weliswaar ruim genomen en de datum, waarop zij tot hem zou spreken zo gesteld, dat de bevalling drie weken geleden had moeten plaats vinden, doch de expeditie zou het kamp later bereiken dan men had verwacht en zo zou hij het grote nieuws dus deze eerste dag in het kamp reeds vernemen. Hij had Olivier gevraagd, of het zeker was, dat ze het kamp op tijd zouden bereiken en deze had hem gerustgesteld: ‘Zelfs al mocht dat niet het geval zijn, dan houden wij hier halt midden in de woestijn en halen het ontvangtoestel uit de bagage. Ik heb het je beloofd en ik zal mijn woord houden. Zeven uur vanavond.’

Zeven uur vanavond, dat was twaalf uur 's morgens daarginds. Neen, op weg was ze nog niet, maar als alles goed was gegaan, was ze nu al lang op, tien uur, misschien voedde ze de baby, in elk geval was ze bedrijvig bezig. Ze was 's ochtends altijd het levendigst, in dat opzicht verschilden ze van elkaar, in hun verlovingstijd was het zelfs een veelvuldig onderwerp van gesprek geweest: ‘We zullen elkaar zo weinig zien’, had ze geklaagd, ‘jij begint pas goed wakker te worden als ik naar bed ga. En als ik opsta, slaap jij nog.’ Het was nogal meegevallen, hoewel ze 's avonds wel eens insliep juist als hij een vurig pleidooi wilde gaan houden. En toch stelde ze heel veel belang in zijn werk, hij was vast niet meegegaan als zij er niet zo op aangedrongen had. Zij was het ook die deze oplossing, naar Olivier later bekende, had voorgesteld. ‘Ik mag geen beletsel vormen voor zijn wetenschappelijk werk’, had zij gezegd. Het klonk zo redelijk, maar waarom mocht zij geen beletsel vormen? Die voorwereldlijke dieren hadden duizenden en duizenden jaren daar gelegen, zou het zo erg zijn als ze er nog een paar jaar bleven? Na hem zou een ander komen, bij zijn vak had men geen haast. En die afspraak, per radio bericht te sturen, klonk ook heel redelijk, maar ze was krankzinnig, zo'n afspraak. Wat moest hij beginnen, als het eens niet goed afgelopen was? Hij had nooit op die praatjes van Olivier en Eileen in moeten gaan, doen zijn eigen inzicht moeten volgen.

Tot nu toe had hij nog geen spijt gehad, maar nu ineens dacht hij met enige wrevel aan hun opdringende argumenten. Hij had zich laten overhalen, het was niet helemaal zijn vrije wil geweest. Als het nu maar goed afliep, zuchtte hij.

Met de dalende zon recht in zijn gezicht viel het hem niet gemakkelijk het spoor van de wagens te volgen en zo was hij even verrast, toen de auto vlak voor hem plotseling naar links zwenkte en over een lage glooiing verdween. Onwillekeurig stopte hij: beneden in het ondiepe dal stroomde een brede beek door een vlakke weide met bomen, waarop een kudde schapen graasde. Dicht bij het water lagen een dozijn hutten als ronde, omgekeerde schalen: een Mongools dorp. In de verte hoorde hij de honden al blaffen. Haastig zette hij de motor weer aan om de anderen in te halen.

Toen hij beneden kwam, waren zijn reisgenoten al bezig met uitpakken, onder leiding van Olivier.

'Eerst de tenten, geen losse voorwerpen uit de wagens halen voor die staan', beval hij. 'De antenne en het toestel liggen vlak vooraan in de auto van dr Portengen, die moeten er ook meteen uit, dan kan de dokter bij zijn medicijnen komen. Het dorpshoofd heeft me al gevraagd of we een arts bij ons hebben. Ik begrijp niet, dat onze kamelenkaravaan met benzine en levensmiddelen er nog niet is. Die heb ik toch een maand vooruitgestuurd', vervolgde hij tot Eduard. 'We hebben maar voor een week benzine over, niet eens genoeg om de wagens terug te laten gaan, en ik wilde hier een week of drie met auto's werken, dat kan best in dit betrekkelijk vlakke land, voor we op kamelen verder gaan. Enfin, we hebben nog voor veertien dagen eten en er is hier water en we kopen schapen van de Mongolen. En we kunnen nog wild schieten ook. Ja, zet de antenne meteen op, David', hij keek op zijn horloge. 'We hebben nog drie kwartier, maar tegen zeven uur is het al bijna donker. Een ogenblik.' Hij liep haastig weg en liet Eduard achter bij de mécanicien, die met kalme, zekere gebaren de antennepalen begon vast te zetten.

‘Zou je op tijd klaar zijn?’ vroeg Eduard. ‘Wees maar niet bang, mijnheer Leyenhorst’, stelde de ander gerust. ‘We hebben zoiets wel meer gedaan en onder moeilijker omstandigheden.’

Kwart over zes, dat was kwart over elf daarginds Eileen was nu zeker al op weg naar de studio, of niet op weg? Haar vader misschien? Hij sloot even zijn ogen. Wat was hij begonnen? Meteen vermande hij zich en keek de mécanicien aan. ‘Kan ik helpen?’ vroeg hij. ‘Ik wil ook iets doen.’

‘Haalt u een paar tafels en stoelen uit nummer vijf en zet u die neer in de grote tent, die al bijna klaar is.’

Hij gehoorzaamde zonder verder na te denken en pakte een grote vouwtafel vast, die één der chauffeurs hem aanreikte. Het gras voelde prettig onder je voeten na dat wekenlange geknars van kiezel in de woestijn. Toen hij de vierde keer terug kwam hoorde hij muziek.

‘Ik heb het station al’, zei de werktuigkundige voldaan, ‘op 38,7 meter. Dansmuziek uit één of ander hotel. Ik zou er best even willen zitten en een whisky met veel ijs drinken’, voegde hij er lachend bij. ‘Dat kan niet’, zei Eduard. ‘Het is daar nu kwart voor twaalf. Midden op de dag geven ze nog geen muziek uit restaurants.’ ‘Dat is waar ook’, gaf David toe en streek even in verwarring door zijn zwarte haren. ‘Stom van me. Het zijn natuurlijk gramophoonplaten.’

‘Wat gramophoonplaten?’ klonk Oliviers stem plotseling streng. Hij verscheen in de deuropening van de tent.

‘Muziek van gramophoonplaten, uitzending 38,7 meter’, antwoordde David, even verwonderd opkijkend over Oliviers toon.

‘Ja, ja, goed. Heb je de grote booglamp al gemonteerd en de lamp voor de tent hier al aangesloten?’

‘Neen, mijnheer.’

‘Doe dat dan maar gauw, voor het te donker is.’

Nooyer, de archeoloog, en dr Portengen kwamen binnen. ‘Muziek’, constateerde de eerste, bijna vroom.

‘Houd je even stil, daar komt het tijdsein’, waarschuwde Reynhoudt Boelen. ‘Even voor zeven.’

Eduard stond op en ging weer zitten, de spanning werd

ondraaglijk. ‘Het is heel duidelijk’, fluisterde hij voor zich heen. ‘Helemaal geen storing.’ Buiten hoorde hij roepen, vlak daarop hondengeblaf.

‘Hier station POX op 38,7 meter. Bericht voor dr Leyenhorst van de West-China-expeditie, bericht voor dr Leyenhorst van de West-China-expeditie.’ Eduard liet zich half van zijn stoel glijden, alsof hij op zijn knieën wilde vallen. Doch plotseling richtte hij zich op en luisterde ademloos, om geen woord te verliezen: ‘Lieve Eduard, ik ben gezond en we hebben een baby. Alles is zonder enige complicatie verlopen. Het besef, dat jij al die tijd aan me gedacht hebt, heeft me steeds gesteund. Ik ben zo gelukkig, ik hoop, dat deze tijding je kracht zal geven om alle ontberingen te boven te komen en je werk tot een goed einde te brengen. Ik ben zo gelukkig en hoop, dat jij het ook zult zijn. Hartelijke, hartelijke groeten, ik omhels je in gedachten. Tot over tien maanden. Dan zien we elkaar, hoop ik, terug. Ik ben niet eenzaam, ik houd het best vol. Werk plezierig. Dag lieveling.’ Een pauze, een harde klik, Reynhoudt Boelen zette het toestel af met zijn linker hand, terwijl hij met de rechter in stenografie een aantekening beëindigde op de blocnote voor hem.

‘Wat doe je?’ vroeg Eduard, even geërgerd, ‘waarom zet je het nu al af?’

‘Ik heb een stenogram gemaakt van wat ze zei’, sprak de ander gehaast. ‘Ik zal het voor je tikken. Beste jongen, hartelijk gefeliciteerd.’ Hij stond op en greep Eduards hand. Ook de anderen wensten hem geluk en hij glimlachte zonder de even opkomende wrevel om Oliviers al te grote voortvarendheid tijd te laten zijn stemming te bederven. ‘Het was immers toch afgelopen’, overwoog hij, terwijl hij verstrooid naar Portengen luisterde, die zich herinnerde, dat in zijn wagen nog een fles wijn lag. Eerst toen de dokter de tent verlaten had om deze te gaan halen, wendde hij zich tot Olivier: ‘Vreemd, ze vertelde niet, of het een zoon of een dochter was’, zei hij, ‘en ze heeft me zijn of haar naam niet eens genoemd. Het kind zou Eleonora heten, naar haar moeder, of Hubert, naar mijn vader.’

‘Ze was misschien wat zenuwachtig’, meende Reynhoudt Boelen ontwijkend, ‘kijk, daar is de dokter al terug. Nu, u hoeft me nooit meer wijs te maken, dat u zich plotseling iets herinnert, als het om wijn gaat, u weet het precies’, vervolgde hij, voor zijn doen iets te hard lachend. ‘We zullen uit theekommetjes moeten drinken.’ Ze stonden op en even knipogend bij het licht van de plotseling aangestoken lantaarn keken ze elkaar aan. ‘Haal die radio weg, David’, zei Olivier, toen de werktuigkundige in de deuropening verscheen om te kijken of hij zijn werk goed had gedaan. ‘En denk er aan, dat hij alleen gebruikt wordt voor het tijdsein van Peking. Geen geknoei met muziek of berichten.’

‘Op de gezondheid van je vrouw en de baby’, zei de dokter. ‘Dat je ze behouden terug zult zien. En nogmaals, hartelijk gefeliciteerd. Olivier, je ziet bleek, we moeten hier allemaal wat bijkomen en vroeg naar bed gaan, de eerste dagen, Eduard, jongen...’

Ze hieven de witte koppen op, waarin de rode wijn vergat te fonkelen. Buiten blaften de honden oorverdovend, alsof iemand de onderwereld was binnengegaan.

Met een grote omweg waren ze, al zwervend, meer dan duizend kilometer naar het Zuiden gezakt, maar het werd hier in het begin van November nu toch ook al flink koud, vooral als je een eindje de bergen inkwam. Ruim zeven maanden waren ze nu bergop, bergaf getrokken, door moeilijk terrein, schijnbaar doelloos, doch in werkelijkheid precies volgens het plan, dat Reynhoudt Boelen had opgemaakt. Ze waren geen week over tijd en dat kwam nog, doordat de Mongoolse tolk, met zijn raar pagode-hoedje, door een paar lama's die blijkbaar jaloers waren op het succes van dr Portengen in hun dorp, was overgehaald verder dienst te weigeren. Maar Olivier had de heren gestraft door te laten zeggen, dat de expeditie nu niet verder kon en dus ten eeuwigen dage in het dorp zou blijven, hetgeen tot resultaat had, dat ze hun tolk binnen een paar dagen al terug kregen. De arme jongen werd twee weken later aan een karavaan, die Noordwaarts ging, meegegeven, want ‘onge-

hoorzaam personeel kon hij niet gebruiken', had Reynhoudt Boelen gezegd. 'Bovendien hebben we aanstonds meer aan een Chinees hier uit de buurt', voegde hij er ter verklaring bij. 'Als we nog midden in Mongolië zaten, had ik hem niet laten gaan. En dan had ik niet zo'n houding aan durven nemen tegenover de lama's. Want die kerels in gele en rode mantels moet je te vriend houden, anders krijg je hier niets gedaan.'

De zandstormen waren niet leuk geweest, soms had je het gevoel alsof je levend begraven werd en na een paar dagen had iedereen neiging om te keren, liever dan als beesten in die adembeklemmende hagel te liggen. Maar op zulke ogenblikken had Olivier zich werkelijk een goed leider betoond en had nu eens in scherts, dan weer door een opwekkend woord de gemoederen in bedwang gehouden.

De wetenschappelijke resultaten waren bevredigend en de plannen voor de volgende expedities hadden nu reeds vaste vorm aangenomen. Leyenhorst had een veld ontdekt, waarin een aantal Sauriërs slechts op uitgraving lagen te wachten en hij had alvast een aantal voorwereldlijke, kleinere reptielen meegenomen, die naar hij zeker wist, niet onder de reeds ontdekte soorten gerangschikt konden worden. Ook van topographisch standpunt had men heel wat bereikt, de ligging van een bergrug en van enkele toppen was opnieuw en nu nauwkeuriger vastgesteld, terwijl de archeoloog een ruïnecomplex gevonden had, waarin hij scherven meende ontdekt te hebben, waarvan de tekening overeenkomst vertoonde met die van het aardewerk der Soemeriërs in Mesopotamië, hetgeen er dus op zou wijzen, dat althans een deel van dit zo hoogst beschaafde volk oorspronkelijk van ver uit het Oosten gekomen was, mogelijk van een andere streek afkomstig ook tot het tegenwoordige West-China was doorgedrongen of handelsbetrekkingen met de hier wonende volkeren had onderhouden. Hoewel het hem onmogelijk was geweest nadere gegevens te verzamelen, was hij er van overtuigd, dat een systematisch onderzoek van de stad verrassende en voor de oudheidkunde uiterst belangrijke vondsten zou opleve-

ren. ‘En wat het eten betreft zorgt hij voor ons als een vos voor zijn jongen’, verklaarde Anderson, de geoloog, die gaarne goed at en eigenlijk niet erg op gecondenseerde melk, eierpoeder en gedroogde vruchten en groenten gesteld was, ‘ik heb nog nooit zoveel gevogelte gegeten als in de laatste maanden. Korhoenders en trapganzen, fazanten en kwartels wat zal ik die missen, en dan die antilopenboutjes.’ Hij keek sentimenteel in de verte, alsof hij ze gebraden zag vliegen of lopen. ‘Hij heeft heus erg goed voor ons gezorgd.’

Zo was dus iedereen tevreden, maar in alle tevredenheid verlangde iedereen tevens naar huis en de meesten werden ongedurig nu het einde van de tocht in zicht kwam. Het was dus een teleurstelling, dat Reynhoudt Boelen een dag vóór ze in Hsi-tsjeoe aan zouden komen, zijn voet zo zwaar verstuikte, dat Portengen het raadzaam achtte hem een paar dagen rust voor te schrijven. Olivier stelde eerst voor, zich op een draagbaar te laten vervoeren en toen de dokter een bedenkelijk gezicht zette, drong hij bij de andere expeditieleden aan, dat ze vooruit zouden gaan en in Hsi-tsjeoe op hem zouden wachten, maar daar wilde niemand van horen. Nog geen veertig kilometer van de stad werden de tenten opgeslagen en iedereen zette een gezicht, alsof hij het niet erg vond. Men legde Olivier op zijn veldbed en deze vroeg Eduard hem gezelschap te houden. ‘Ik had iets met je willen bespreken’, verklaarde hij en bij die woorden trokken de anderen zich terug. Het duurde echter wel een kwartier voor de zieke iets kon zeggen, zozeer werd hij gekweld door de pijn aan zijn nu lelijk gezwollen voet en Eduard wilde hem reeds voorstellen het onderhoud uit te stellen, toen hij plotseling weer herhaalde: ‘Ik moet je spreken, ik moet je spreken.’ Zijn toon klonk zo dringend, zo koortsachtig bijna, dat Leyenhorst verwonderd opkeek.

‘Is het dan iets ernstigs?’ vroeg hij.

Ineens had de ander zijn gewone zelfbewuste houding hervonden.

‘Ernstig, ernstig, dat niet’, zei hij, terwijl hij zich langzaam oprichtte en rechtop in bed ging zitten. ‘Maar ik

had het je aldoor al willen zeggen. Luister eens: als ik die voet niet verstuikt had, waren we morgenavond in Hsi-tsjeoe aangekomen. Daar ligt natuurlijk post te wachten. Wil jij nu morgen daarheen gaan en ze halen? Ik kan me voorstellen, dat iedereen er naar verlangt. Wil je dat doen? Als ik mijn voet niet verstuikt had, was ik morgen vooruitgereden om ze al vast te halen en jullie daarna tegemoet te rijden.'

'Erg aardig idee van je', meende Eduard, 'maar je hoeft er niet zo gewichtig bij te doen. Ik doe het graag in jouw plaats. Ik heb de gehele dag niets te doen en het is een aardig uitstapje. Ik kan desnoods met de wagen terug komen als de auto's al aangekomen zijn. Maar de anderen mogen het toch wel weten?'

'Natuurlijk...' Olivier aarzelde, en ziende dat de ander een nadere verklaring verwachtte, vervolgde hij: 'Je zult het heel overdreven vinden, maar er is een speciale reden, waarom ik jou vraag de post te halen. Je verwacht zeker verschillende brieven van thuis, nietwaar?' Eduard knikte. 'Allicht. Ik verheug me er op. Dan leer ik eindelijk de naam van mijn spruit kennen', glimlachte hij.

Reynhoudt Boelen legde zijn hand op de arm van zijn vriend: 'Eduard, we hadden dit niet moeten doen', zei hij plotseling.

'Wat niet?' vroeg Leyenhorst. Zijn gezicht betrok onwillekeurig, al zei zijn verstand hem snel, dat Olivier niet meer kon weten dan hij en dat er dus niets bijzonders kon zijn. 'Wat bedoel je, Olivier, je hebt toch geen koorts?' vervolgde hij enigszins bezorgd.

'Luister, Eduard, ik had zelf naar de post willen gaan, omdat je nooit kunt weten, wat er voor een bericht is voor één van de leden van de expeditie. En als het een onaangenaam, of zelfs een treurig bericht zou zijn, had ik hem kunnen voorbereiden.'

'Maar je maakt onze brieven toch niet open?'

'Als er iets is, schrijven ze het mij ook. Dat is de afspraak. Staat er in mijn brief dus geen bijzonder nieuws, dan houd ik de post van niemand achter en anders ga ik eerst met de betrokkene praten.'

‘Dus moet ik jouw brief openmaken, bedoel je? Heeft die een bijzonder kenteken?’

‘Neen, je moet hem niet openmaken. Dat is het niet. Het meest voor de hand liggende zou zijn, dat ik je vroeg je eigen brieven niet open te maken, maar dat kan ik niet van je vergen. Doch denk er aan, dat je voorbereid moet zijn. Eduard, nu al. In zeven maanden kan er veel gebeuren. Als er iets gebeurd is, dan ben je morgen alleen als je een slechte tijding verneemt. Daarom stuur ik jou.’

De ander haalde zijn schouders op. ‘Alles was in orde, toen we dat radiobericht ontvingen. Ik zou niet weten..’ ‘Ik had niet moeten toelaten, dat je met Eileen verbinding kreeg’, zei de ander hartstochtelijk. ‘Wij allen, de anderen en ik, we zijn er op voorbereid, dat er iets gebeurd kan zijn, maar jij gelooft er niet aan, je kunt er niet aan geloven, doordat je toen van een grote spanning bevrijd bent. Nu gaat alles goed, heb je gedacht, en dat denk je nog. Daarom had ik er niet in moeten toestemmen.’

‘Maar denk je zelf dan, dat...’ Zijn stem stokte even. ‘Het kan niet waar zijn’, sprak hij, bijna koppig.

‘Het is zeven maanden geleden..., je kunt er heus niet vast op rekenen. Bovendien, wie weet, ik veronderstel maar iets, ze kan het niet persoonlijk geweest zijn. Misschien was ze nerveus en heeft een gramophoonplaat laten maken van hetgeen ze wilde zeggen en die alvast gestuurd in de veronderstelling dat alles goed zou gaan. Begrijp me goed, het is mogelijk. Zelfs de stem biedt geen zekerheid.’ Hij keek Eduard angstig aan. ‘Bedenk, dat zulke dingen voor kunnen komen. Ik wil je niet nodeloos vrees aanjagen, maar je moet je voorbereiden, evenals wij, evenals de anderen.’

Maar Leyenhorst lachte. ‘Je bent gek, Olivier, je hebt werkelijk koorts. Hoe kom je op dat idee van een gramophoonplaat? Goed, ik haal de post. En àls er iets gebeurd mocht zijn, dan spreken we elkaar nader.’ Hij gaf zijn vriend een lichte, geruststellende tik op de schouder, maar zijn gezicht stond dreigend. ‘Jij, die anders zo nuchter bent, ineens zo vol phantasie. Het mankeert er nog maar aan dat je me bekent...’

Hij zweeg eensklaps en verliet met grote stappen de tent.

Hij kwam de volgende dag niet terug en ook de daarop volgende dag niet.

‘Zouden we niet iemand naar Hsi-tsjeoe sturen?’ vroeg Portengen, toen hij in de middag van de derde dag Olivier kwam bezoeken.

‘Het lijkt me niet nodig’, antwoordde de laatste mat. ‘Hij heeft de tolk meegenomen en bovendien hadden we wel iets gehoord, als hem iets overkomen was. Ze weten nu langzamerhand in de stad wel, dat we ons kamp hier hebben opgeslagen en dan zouden de autoriteiten ons bericht gestuurd hebben, afgezien nog van het feit, dat onze wagens en ons personeel er al moeten zijn. Dus die zouden ook zeker iemand hierheen gezonden hebben als Leyenhorst iets overkomen was. Neen, dat is het niet’, voegde hij er op stellige toon bij.

‘Maar wat kan het dan zijn?’

Boelen keek voor zich uit zonder te antwoorden.

‘Nu, we zullen het gauw genoeg weten’, hernam de dokter. ‘We kunnen morgen vertrekken, als je je vandaag nog wat kalm houdt. Die voet is zo goed als beter.’ De ander knikte. Het was hem allemaal onverschillig blijkbaar, constateerde Portengen. Die verstuikte voet had hem geen goed gedaan. Wonderlijk, dat zo'n ogenschijnlijk sterke kerel zo uitgeput was van een paar dagen pijn. Heftige pijn weliswaar, maar toch niet ondraaglijk. Maar gelukkig, dat zoiets niet midden in de woestijn gebeurd was, dan had het nu zo bevredigende verloop van de tocht misschien heel anders kunnen zijn.

Buiten klonk het geknars van wielen. ‘Daar is hij misschien’, veronderstelde Portengen.

De zieke maakte een gebaar, alsof hij hem verzocht hem alleen te laten. ‘Vraag hem hier te komen, als hij ten minste wil.’ Er klonken opgewekte stemmen, die van Eduard was er echter niet bij. De dokter trad uit de tent en liep Leyenhorst bijna tegen het lijf, die hem een pakje brieven in de hand duwde. ‘Waar is hij? Nog binnen?’ Zonder antwoord af te wachten verdween hij achter het zeildoek.

‘Hallo!’ hoorde de dokter roepen. ‘Je slaapt toch niet?’ Hij keek naar het pakje in zijn handen en herkende het handschrift van zijn vrouw.

‘Hallo!’ herhaalde Eduard. ‘Olivier!’ Langzaam keerde de ander zich om.

‘Je post. Ik ben wat laat. Maar die zaak zat me dwars, zelfs nadat ik Eileens brieven gelezen had. Ik heb een telegram verstuurd. Eens kijken, hier is het kladje: Olivier beweert, dat radiobericht een gramophoonplaat was stop is dat waar stop heerlijk een zoon stop je vergat het te zeggen stop liefs Eduard. Vanmiddag kreeg ik een telegram terug. Over Hongkong en Bandoeng: Olivier heeft zich vergist stop was mijn stem werkelijk stop verlang naar je stop Hubert zegt al papa of wat er op lijkt tegen je portret stop Eileen. Zo zie je, dat je in je koorts geijld hebt. Wat heb je? Hé, Olivier?’

Reynhoudt Boelen had zich opgericht en keek hem verwezen aan.

‘Laat dat telegram zien’, verzocht hij schor.

‘Een gek misverstand’, vervolgde Eduard blij. ‘Je hebt me anders lelijk doen schrikken met je sombere voorspellingen. Een ogenblik dacht ik aan iets anders’, vervolgde hij langzaam, zijn vriend strak aankijkend. ‘Een afspraak tussen jullie beiden, om een gramophoonplaat, die van te voren klaar gemaakt was, te draaien. Maar daar was geen sprake van natuurlijk. Je hoeft niet te ontkennen, want het is niet gebeurd. Eileens woord is me voldoende. Tot zoiets zijn jullie gelukkig niet in staat, want bij God, als dan later gebleken was, dat zij of het kind gestorven was, had ik je vermoord. En als ik nu nog hoorde, dat jullie zoiets gedaan hadden, liet ik me van Eileen scheiden. Zoiets is erger dan ontrouw. Zoiets mag je nooit doen, al heb je het nog zo goed bedoeld. Geen van beiden. Op zulk een wijze mag je niemand, geen vrouw en geen man, zelfs de grootste zwakkeling niet, onmondig maken. Dat begrijp je toch, hoop ik?’ Hij bleef hem aankijken, streng als een rechter, doch wendde zich haastig af toen hij in de ogen van zijn vriend twee tranen zag glinsteren. ‘Nou ja’, bromde

hij onhandig. ‘Het is immers in orde. Ik kom straks terug, lees eerst je post maar.’

Nauwelijks was het zeil achter hem dichtgeslagen of Olivier stond op en strompelde naar een koffer in de andere hoek van de tent. Zonder te zoeken, met het gebaar van iemand die precies de plaats weet, haalde hij twee getypte vellen papier te voorschijn en ging er mee aan tafel zitten. ‘Precies gelijk’, mompelde hij. ‘Ze moet in haar opwinding de woorden voorgelezen hebben, die ik haar gedicteerd heb voor de gramophoonplaat. En ik, die zeven maanden lang in de vaste mening verkeerd heb dat ze dood was, omdat ik die woorden en geen andere hoorde, niet de naam van het kind en het geslacht. Eduard heeft gelijk: Zoiets mag je nooit doen, al zou je het nog zo goed bedoelen, al hèb je het nog zo goed bedoeld.’ In een wild gebaar scheurde hij de beide stukken in tweeën, bedacht zich en hield een brandende lucifer bij het papier, dat snel wegsmeulde.

‘Goddank, dat het zó afgelopen is’, zuchtte hij.

Haaien voor Nabatoe

Voor Halbo C. Kool

‘Er zitten hier inderdaad veel haaien.’

Na dagenlang slecht gewiegd te zijn op een schip, dat in korte stijve draaien kantelend, schokkend vooruitschoof, was hun maag niet langer het middelpunt van hun lichaam. Het koelwater klaterde weer helder spattend als op een glad gepolijste glazen vloer buitenboord. De schaduwen van masten, pijp en verschansing kropen niet meer als gespannen roofdierklauwen over de geteerde naden van de planken, nu eens toegrijpend dan weer aflatend, maar lagen onbeweeglijk op het dek, dat buiten de bescherming van de tentzeilen te warm was om er met blote voeten over te kunnen lopen. Achter hen klonk het vage rumoer van de gedempte stemmen der medepassagiers, die na hun siësta bij groepjes te voorschijn kwamen, zo nu en dan een iets te schelle stem van een kind, snel door de blik van één der ouders op de juiste hoogte teruggebracht, het gerammel van glazen en kopjes, doch overigens een weldadige stilte na de felle wind, die het leven aan boord zo slordig, rommelig en onrustig kan maken.

Voor het eerst kon Andries Degaay zijn nog zo kort geleden verworven vriend op zijn gemak gadeslaan. Van alle passagiers waren zij de enigen geweest, die zich niet door de storm hadden laten weerhouden om drie maal per dag na ontbijt, middag-en avondmaal een wandeling langs de dekken te maken, allerlei gymnastische toeren volbrengend ten einde op de been te kunnen blijven, zich slingerend tussen touwen en leuningen, open traptreden en ijzeren stangen, zich als kinderen vermakend, die, met hun eigen lichaam een spelletje golf spelend, langs de verschillende hindernissen manoeuvrerend, nu eens voortgeschoven dan weer voortschuivend, de ene hole na de andere bereikten. Het had een zekere band gevormd, dit alpinisme op een moeizaam voortploegende berg in de drukkende hitte van de natte moesson en na elke tocht

bleven ze als bij onderlinge afspraak bij elkaar, soms lezend, soms schakend of het nieuws van de dag besprekend. De vriendschap was in enkele dagen ontstaan, zoals dat aan boord soms kan geschieden, toevallig, en ze was wellicht niet zo bestendig als men op zo'n ogenblik wel denkt, maar niettemin uiterst hevig voor het moment, als liefde op het eerste gezicht. Hij las goede boeken, deze Lazard, dat wil zeggen, hun smaak was in grote trekken gelijk, hij schaakte uitstekend en verheugde zich als Andries met moeite en meestal nog na een aanwijzing van hem een partij wist te winnen en hij had een heldere kijk op staatkundige problemen, die hem blijkbaar heftig interesseerden. Een bepaald oordeel sprak hij echter nooit uit: politieke richtingen, geographische ligging, economische gesteldheid vormden voor hem slechts factoren, die gezamenlijk de potentie van een land bepaalden, welke al of niet in conflict met andere conglomeraten van factoren een hoogst ingewikkeld beeld te zien gaven. ‘De wereldpolitiek is als een vierdimensionaal schaakspel en geen speler weet wat hij doet als hij een stuk verzet’, zei hij eens, nadat hij even tevoren de uitspraak had gedaan, dat elk politicus, hoe idealistisch ook, op een gegeven ogenblik gedwongen wordt zijn ziel aan de duivel te verkopen. Was hij politicus van zijn vak? Men zou het denken als men hem hoorde beweren: ‘Het is jammer, dat landen niet als zaken door slecht beheer failliet kunnen gaan’, maar men twijfelde weer als hij zei: ‘In politiek, mijn waarde, vindt men maar al te dikwijls de grove neerslag van een oorspronkelijk goede gedachte verwezenlijkt, waardoor deze gedachte noodzakelijkerwijze tot iets onbruikbaars, onverstandigs, ja zelfs belachelijks wordt misvormd.’ Zijn laatste opmerking: ‘Er zitten hier inderdaad veel haaien’, op een vraag van Andries, welke deze slechts gesteld had om de conversatie zachtjes slepend te houden, een soort gesprek, waarin men weinig zegt en intussen zijn eigen gedachten de vrije loop laat, had Degaay's nieuwsgierigheid weer gewekt.

‘Kent u het hier dan, mijnheer Lazard?’ vroeg hij.

‘Of ik het hier ken? Of ik het hier ken?’ vroeg de ander, tamelijk hartstochtelijk voor zijn doen. ‘Ik heb er zelfs

over gedacht u te vertellen, hoè goed ik het hier ken, jongeman. Maar ik ben het nog niet met mezelf eens. Vanavond misschien.'

En met die woorden pakte hij een boek, hij sleepte er altijd een met zich mee, en begon, terwijl even zijn hand door zijn reeds grijzende haren streek, als het ware om de hem bezig houdende gedachte te verdrijven, met zijn lectuur. Na het diner troffen zij elkaar op het achterdek en zaten een tijdlang zwijgend tegenover elkaar in het licht van de welhaast volle maan. Het gevoel op deze plek, dat het water onder het schip door de schroef werd weggeduwd, en zo het vaartuig wegschoof van de horizon, gaf hier anders dan aan de voorplecht, waar men de sensatie kreeg naar een onzichtbaar doel te klimmen, te naderen, de indruk van verwijderen, iets van onherroepelijk geweest-zijn. Andries maakte een vaag gebaar:

'Nergens ter wereld ziet men verleden en toekomst zo duidelijk bij elkaar als op een schip', meende hij. 'Vóór kijkt men in de toekomst, achter ziet men het verleden. Wonderlijk', zo vervolgde hij, 'en symbolisch bijna, dat de klasse-indeling daar dikwijls mee in overeenstemming is. De nog niet geslaagden vooraan, de reeds geslaagden achteraan.'

'Dat klopt lang niet altijd', zei Lazard, 'de eerste klasse is gewoonlijk in het midden, ten minste op deze schepen, en Hongkong-Batavia is in dit opzicht even modern als Rotterdam-New York; overigens zou uw theorie het verschijnsel kunnen verklaren, dat zeereizen een mens soms weemoedig maken. Hij heeft dan te veel in het wegschietende schuim van de schroef gekeken, hij had aan de boeg moeten staan, waar het vlakke water ineens in tweeën splijt', voegde hij er lachend aan toe.

'Toch is zo'n stemming niet onaangenaam', meende Andries.

'Weemoed is dat zelden.' Lazards stem klonk even scherp, alsof hij iets vijandigs had gezegd. Terwijl hij rondkeek langs de tafeltjes, waar enkele groepjes passagiers evenals zij zachtjes zaten te praten, zag Andries zijn hard profiel afsteken tegen het maanlicht, een profiel zonder weemoed, met een rechte neus en een spitse kin, maar vlak daarop

vervaagden de trekken weer in de schaduw van zijn hoofd. ‘Ja’, meende hij. ‘Haaien. Er zitten hier, of althans’, hij wees met een breed gebaar vooruit, ‘verderop haaien. Het wordt een tamelijk breedvoerig verhaal, jongeman. Men is nu eenmaal breedvoerig als men over zichzelf spreekt. Als men zijn eigen daden verdedigen of althans verklaren wil.’ Hij zweeg even. ‘Zal ik beginnen?’

Andries Degaay knikte. ‘Alles wat hier, in deze omgeving gebeurd is, interesseert me’, zei hij.

‘Goed dan. Helaas moet ik echter diep in het verleden teruggrijpen om het verloop der verschillende gebeurtenissen duidelijk te maken en tot mijn spijt moet ik aanvangen bij mezelf. Ik heet Lazard, een Franse naam, zoals u wel gemerkt zult hebben, maar ik stam niet af van de rechtschapen en welgestelde Walen, die om hun godsdienstvrijheid te behouden naar ons land emigreerden. Mijn vader was een Fransman, die waarschijnlijk terecht in zijn vaderland werd veroordeeld, doch misschien niet de zware straf verdiende, welke men hem oplegde: deportatie naar Cayenne. Hij wist na een paar jaar te ontvluchten, hoe, dat doet er hier weinig toe, ofschoon van vijf mede-vluchtelingen hij ten slotte slechts ontsnapte naar Suriname. Hier werd hij vriendelijk opgenomen en verpleegd in een gezin, dat bestond uit een moeder en twee dochters. De vader was gestorven, maar had voldoende geld nagelaten om ruim in de behoeften der drie vrouwen te voorzien. Hoewel zijn naam zeer Hollands klonk, hij heette Molenaar, en als vaststaand werd aangenomen, dat hij volbloed Nederlander, dus een blanke was, doen zowel zijn portretten als het uiterlijk van zijn beide dochters mij vermoeden, dat hij deels van Indiaanse afstamming was en ook negers onder zijn voorouders gehad moet hebben. Zijn haar was kroezig en hij had een kleine en gezette gestalte, terwijl zijn tanig, schier uitgedroogd gezicht op latere leeftijd steeds meer het Indianentype nabij kwam, al ontnamen zijn dikke lippen zijn gelaat de verbeten berusting, die anders zo karakteristiek is voor oude inboorlingen uit die streken. Ik beschrijf deze oude heer, die voor mij steeds iets legendarisch heeft gehouden, wat uitvoerig, omdat hij mijn

grootvader is, want de jongste der twee dochters, Agatha, werd kort na zijn komst verliefd op mijn vader. Een priester trouwde hen in het geheim op mijn vaders ziekbed, dat tevens zijn sterfbed zou worden, aangezien Agatha de geestelijke bekend had, dat zij een kind van de Franse vluchteling moest krijgen. Door bemiddeling van diezelfde priester kreeg mijn moeder van de Nederlandse autoriteiten in het plaatsje gedaan, dat ik onder de naam Lazard werd ingeschreven. Aangezien het huwelijk voor de wet niet gesloten was, kreeg ik de nationaliteit van mijn moeder, de Nederlandse dus.

Mijn vader had haar voor zijn dood laten beloven, dat ik een Europese opvoeding zou ontvangen en niet ‘in de rimboe als een wilde’ op zou groeien. Hij beschouwde waarschijnlijk door zijn gevangenschap en vlucht, zijn veroordeling, de ontberingen, terwijl hij opgejaagd was door bewakers en bloedhonden, belaagd door vijanden in het oerwoud, het verblijf in de tropen als de ergste straf, welke iemand kon treffen en mijn moeder vertelde mij later, dat zijn enige verlangen uitging naar de keien, de kaden en bruggen van Rouaan, zijn geboortestad.

Mijn moeder deelde dit verlangen in het geheel niet, zij haatte Frankrijk, dat haar één van zijn zonen geschonken had in een toestand, waarin hij haar meteen weer ontnomen moest worden en zij huiverde er voor zich in dit vreemde en vijandige land te vestigen, waarvan ze de taal slechts gebrekkig kende, want een verhouding van amper vijf maanden met mijn vader had haar niet veel nader tot de grammatica en structuur gebracht.

Mijn prilste jeugd bracht ik door in de nabijheid van het oerwoud, mijn eerste indrukken zijn die van schildpadden en bonte, krijsende vogels, terwijl de uwe verbonden zijn met eenden en koeien; uw zachtgroene weide met wuivende bomen is voor mij een in haar felheid schier kleurloze bladerenmassa met een plotselinge overgang in een groene dom vol stil voorbijglippend en boven mijn hoofd luid schreeuwend gedierte; uw hazen en herten op latere leeftijd zijn mijn alligators en slangen, uw door de zon beschenen muur in de nabijheid van een kerk op een plein met linden is mijn weelderige bloemenhof naast

een kronkelende beek vol vreemde vissen, die langs een hel wit gekalkt huis stroomt.

Het maakt ten slotte misschien minder uit dan wij denken, een mens is in dit opzicht geneigd tot overdrijving, evenals men het belang van zijn afstamming misschien overschat. Doch hoe dit ook zij, ikzelf heb het mij steeds voor ogen gehouden als ik voor een belangrijke beslissing stond: dat ik een halfbloed ben, mijn grootmoeder van moeders kant was een kruising van Caraïben met Negers, terwijl mijn grootvader zoals ik reeds zei naar mijn mening slechts voor een klein deel blanke was, dat mijn vader gedeporteerd werd wegens een mij onbekende, doch ongetwijfeld in de Europese wereld als zeer zwaar beschouwde misdaad, dat ik tussen drie vrouwelijke kleurlingen in de tropen opgroeide. Ik moest mij dit soms voorhouden, niet om mijn daden te verklaren of te verdedigen, maar om mijzelf aan te sporen, dat ik gedeeltelijk hierdoor bepaald, nochtans had te handelen als een mens onder mensen. Omstandigheden, als die welke ik u heb doen kennen, mogen geen verontschuldiging zijn voor onedele handelingen, te meer niet omdat dan zo snel een vernietigend oordeel geveld wordt in overeenstemming met de gangbare mening, maar zij mogen evenmin je handelingen dusdanig belemmeren, dat het beruchte minderwaardigheidsgevoel van de kleurling tegenover de blanke beschaving ontstaat. Ik wil mezelf beoordelen en beoordeeld worden, weliswaar gebonden aan deze onloochenbare feiten, maar in mijn diepste wezen onafhankelijk ervan, niet omdat ze geen invloed zouden hebben bij de vorming van mijn aanleg of karakter, maar omdat die invloed gedeeltelijk onnaspeurbaar is en gedeeltelijk bij de verdere groei wordt uitgewist, zoals immers bij de groei van embryo tot mens, en vooral in de loop der tijden van oermens tot mens, in aanleg aanwezige eigenschappen zijn verdwenen.’

Lazard zweeg een ogenblik en Degaay vernam naast de eentonige dreun, die onhoorbaar het gehele schip doortrilde nu ook de muziek van de jazzband beneden, welker klanken bij het opengooien van een deur uit de balzaal naar buiten waaiden.

‘Ik begrijp u’, zei Andries als ter aanmoediging en om de ander te beduiden, dat hij ondanks de laatste uitweiding oplettend geluisterd had, voegde hij er bij: ‘Van het oerwoud is u inderdaad weinig bijgebleven, zo oppervlakkig bekeken.’

Lazard glimlachte. ‘Ik weet niet of ikzelf het geweest ben, of mijn moeder, of wie weet de antipathie van mijn vader tegen oerwouden in het algemeen, maar naarmate ik ouder geworden ben, hebben de eerste elementen van mijn jeugdig bestaan geleidelijk hun plaats geruimd. Vóór mijn zesde jaar verdwenen reeds het oerwoud, mijn donkere grootmoeder in haar witte jak, de portretten van mijn grootvader, mijn tante. Mijn moeder verhuisde ter wille van mij naar Paramaribo, waar ik op school ging met blanke kinderen, die het vreemd vonden, dat ik zo'n zwarte moeder had. Nadat ik de hoogste klas had doorlopen bracht mijn moeder mij naar Holland, vestigde zich op een klein plaatsje en deed mij in huis bij een leraar van het gymnasium, waarop ik geplaatst was, die geen kinderen had. Goed gezien van haar, want na een jaar aanhankelijkheid, die zich uitte in wekelijkse uitstapjes naar haar woonplaats, nam het schoolleven me geheel in beslag, ik verzweeg haar bestaan, en zorgvuldiger nog haar verblijf, voor mijn vrienden, ik schafte mij kersverse blanke ouders in een oud huis op een plantage “in de West” aan, ik bezocht haar allengs slechts eenmaal per maand en tijdens de korte vacanties en voor ik de vierde klas had bereikt, verzoende ik mij met het idee, dat ze weldra geheel uit mijn leven zou verdwijnen. Een jaar na haar vertrek was mijn vader een afstammeling der Hugenoten geworden en waren oerwoud, mitsgaders vader en zwarte grootmoeder uit mijn dagelijkse herinneringen verdwenen. Eerst later ben ik mij bewust geworden, dat mijn moeder er op aanstuurde mij zo Europees te maken als mijn vader op zijn sterfbed verlangd had en wetend, dat er een tijdstip zou komen, waarop ik me voor haar zou schamen, zich vrijwillig, al te opvallend bijna, terugtrok, in de hoop, dat ik mij haar later des te beter zou herinneren. Hierin werd ze niet teleurgesteld, want bij mijn eerste werkelijke moei-

lijkheden stelde ik mij weer met haar in verbinding en bezocht haar in mijn studiejaren tijdens de vacanties tweemaal. Ook later is het contact, de grote afstand in aanmerking genomen, zeer innig gebleven tot haar dood toe, nu drie jaar geleden. Het heeft geen zin u uitvoerig te vertellen, hoe ik op regelmatige wijze het gymnasium afliep, in Leiden rechten studeerde en mij in Rotterdam vestigde als advocaat. Ik was niet onfortuinlijk en had mij, gedeeltelijk ook doordat ik in enige takken van sport meer dan middelmatige prestaties leverde, een aantal vrienden gemaakt, die door de sociale positie van hun ouders of familieleden voorbestemd waren in handel en industrie een rol van betekenis te spelen. Zo kwam het dus, dat ik reeds jong een goede praktijk kon opbouwen, een internationaal georiënteerde praktijk zelfs, daar ik door mijn relaties enige opdrachten kreeg van grote ondernemingen. Langzamerhand begon ik mij bijna uitsluitend op commercieel terrein te bewegen en liet de normale zaken aan mijn associé over, die, van onkreukbare reputatie, meehielp ons kantoor een goede naam te bezorgen. In vele opzichten was het werk mij echter dikwijls te veel aan de plaats mijner inwoning gebonden en zo aarzelde ik geen ogenblik een opdracht aan te nemen, die mij een reis naar Bolivia in het vooruitzicht stelde. Het was eerder een diplomatieke zending dan een juridische: men vroeg mij namelijk voor een Engels-Nederlandse mijnbouwmaatschappij met de Boliviaanse autoriteiten onderhandelingen te voeren over een concessie tot het aanleggen en exploiteren van loodmijnen in een uitgestrekt gebied van genoemd land. De besprekingen waren reeds in een vergevorderd stadium, doch plotseling had zich een inheemse maatschappij aangediend, die in samenwerking met een Spaanse groep de ontginning ter hand wilde nemen en daar het scheen, dat de nationaliteit der onderneming een doorslaggevende factor bij de verlening dreigde te zullen worden - een enkele krant te La Paz sprak al van een ‘nationale zaak’ - was het nodig, dat een vertrouwensman de belangen van de Engels-Nederlandse onderneming persoonlijk ter plaatse ging bepleiten. Waarom men niet een der directeuren

of althans een technisch geschoold deskundige hiertoe geschikt achtte, was voor mij niet duidelijk, doch ik aanvaardde vol geestdrift deze voor mij ongewone opdracht. Ik had uitgebreide volmachten en keerde reeds drie maanden na mijn vertrek als overwinnaar uit de strijd terug: ik was er namelijk in geslaagd twee ministers om te kopen voor een bedrag in geld en aandelen, dat niet hoger was dan het viervoudige van mijn honorarium. Het vreemde kapitaal had getriompheerd, het succes maakte van mij een welgesteld man, die echter tot cynisme geneigd was op het punt van ‘nationale zaken’. Merkwaardigerwijze was ook mijn voldoening deze zaak tot een goed einde gebracht te hebben niet zeer groot. Op de boot had ik mij terdege geprepareerd en met argumenten gewapend en de duidelijke toespelingen der twee heren bij ons eerste onderhoud, dat zij eventueel wel geneigd waren iets voor ons te doen, als, nu ja, onze onderneming geneigd was hun persoonlijk in het een en ander tegemoet te komen, u begrijpt me wel, hadden mij volkomen verrast. Een loopjongen had hetzelfde resultaat kunnen bereiken, als hij maar een chèqueboek meegekregen had en het bewustzijn in een niet al te eerlijke transactie mijn bemiddeling te hebben verleend liet een bittere nasmaak bij mij achter.

Met dat al, de handelswereld is ten slotte zo klein, had deze affaire mij een zekere naam als onderhandelaar bezorgd en ongeveer een jaar later verzocht een Franse firma mij naar Turkije te willen gaan om daar de besprekingen over een concessie voor het delven van chroomijzersteen te voeren. Een zekere neiging tot het avontuurlijke, misschien ook het vooruitzicht op gemakkelijke wijze een aanzienlijk bedrag aan geld te verdienen, een zekere voldoening toch, dat men mij nodig dacht te hebben, deed mij het aanbod accepteren. De man wiens oordeel in laatste instantie in deze kwestie beslissend zou zijn, was minister Saronü, een alleszins rechtschapen mens, zoals bij onze kennismaking bleek. Voor mijn argument, de ontwikkeling ener nieuwe industrie in een nog enigszins achterlijk land, dat er echter naar streefde in de gemeenschap der Europese staten opgenomen te

worden met de daaraan verbonden gevolgen, was hij niet ongevoelig en hij gaf toe, dat op dat ogenblik van een exploitatie door een inheemse onderneming of door de staat nog geen sprake kon zijn. Wanneer hij mijn lasthebbers echter de gevraagde concessies zou verlenen, zo betoogde hij, was het duidelijk, dat zowel van Russische als Engelse kant dwang geoefend zou worden om soortgelijke concessies aan de Russen en Engelsen te geven met het gevolg, dat Turkije niet in staat zou zijn na verloop van tijd zelf de exploitatie ter hand te nemen. ‘Maar de bodemschatten van een land behoren toch niet uitsluitend aan het land van herkomst’, meende ik. ‘Zij zijn in zekere zin bezit der gehele wereld. Een standpunt als het uwe heeft aanleiding gegeven tot een wereldoorlog. Wil ooit de economie in juiste banen geleid worden dan dient men in de eerste plaats voor een redelijke verdeling der grondstoffen te zorgen.’

‘Een redelijke verdeling, zeer zeker’, was zijn antwoord, ‘maar uw onderneming vraagt een onredelijk groot aandeel, ongeveer de helft van de beschikbare of althans tot nu toe ontdekte ertsvoorraad.’

‘Dat lijkt me voor Frankrijk niet onredelijk.’

Hij haalde zijn schouders op: ‘Voor Frankrijk niet, voor Duitsland en Rusland niet. Voor Engeland en Amerika evenmin, om nog niet te spreken over de kleinere landen. De wereldvoorraad wordt op anderhalf millioen ton geschat en daarvan vindt men één millioen in Turkije.’

‘Maar u wilt toch elk land niet een aandeel geven en zo de ertsrijkdom verdelen over ik weet niet hoeveel landen, elk met een eigen mijnbouwonderneminkje?’

‘Ik weet het niet’, zei hij plotseling. ‘Ik zie nog geen onmiddellijke oplossing van dit vraagstuk en u kunt het gek vinden of niet, maar daarom acht ik het het beste, dat in afwachting van een betere oplossing het erts voorlopig zo lang mogelijk in de grond blijft.’

Zo teleurgesteld ik was na mijn bespreking met de Bolivianen, zo verontwaardigd was ik nu. Dit was geen standpunt voor een modern staatsman, meende ik, voor iemand uit de twintigste eeuw. Eenvoudig belachelijk! Zulk een achterlijkheid moest bestreden worden met ach-

terlijke methodes. Hij was natuurlijk Francophiel in zijn hart, zoals alle Balkanezen. Parijs en Paradijs waren voor hem identieke begrippen. Er bleef me slechts één oplossing. Het kostte me enige maanden voor ik deze zwakke plek in zijn harnas had vastgesteld en nog twee maanden voor ik de geschikte vrouw gevonden had. Zij deed haar werk langzaam, doch grondig. Na een jaar werd de concessie verleend, op voorspraak van Saronü, die het voorstel hartstochtelijk verdedigde. Niet lang daarna trouwde hij met zijn Parijse vrouw, die blijkbaar van hem is gaan houden. Drie jaar later liet hij zich van haar scheiden en pleegde kort daarop zelfmoord. Ik zocht zijn weduwe op, die mij ontving alsof ik de duivel in eigen persoon was. Zij overstelpte me met verwijten. Ja, ze had het niet voor zich kunnen houden. Saronü was zo door en door eerlijk, een hoogstaand mens. Hij had iets vermoed en na de eerste roes, na twee miskramen ook, voegde ze er zuchtend bij, had hij niet afgelaten haar te vragen. Ik had zijn dood op mijn geweten. Zij verzocht me dringend te gaan en ik ging, niet zonder zelfverwijt. Het was niet zozeer zijn dood, die indruk op me gemaakt had. Het gesprek met de diepbedroefde vrouw in een Parijse hotelkamer, ontredderd zoals zo'n vertrek er uit kan zien, met een breed bed achter de portières, een rose zijden, gestikte deken keurig uitgespreid, een hoge spiegel aan de wand, dat gesprek was verre van aangenaam. Maar ze had hem voor haar huwelijk kunnen waarschuwen en het niet gedaan, hij had voor zijn huwelijk beter naar haar kunnen informeren en het niet gedaan. Het treurspel was opgevoerd, doch de schuldvraag bleef open. Ik was een stroman van het lot geweest, meer niet. Maar ik begon over de draagwijdte, ik had in de afgelopen jaren soortgelijke arbeid met redelijk succes verricht, van mijn daden na te denken. De tweede wereldoorlog, ondanks alle politieke propaganda, ondanks de camouflage zou ik bijna zeggen, toch weer een grondstoffenoorlog, stond, naar iedereen verwachtte, voor de deur. De ‘tussenoorlogsstemming’ na 1930 hebt u niet gekend, daarvoor was u te jong. Er heerste eensdeels een gevoel van ‘après nous le déluge’

terwijl men wist, dat die ‘déluge’ niet ‘après nous’ zou komen en anderdeels achtte zich eigenlijk elke beschaafde Europeaan verantwoordelijk voor deze ongewenste, om niet te zeggen catastrofale, gang van zaken. Wat mij betreft, ik zag een materiaalverspilling van ongekende omvang in het verschiet, duidelijker nog dan de ellende ten gevolge van de bombardementen op de burgerbevolking. ‘Ons nageslacht zal ons vervloeken om de lichtzinnige wijze, waarop wij onvervangbare grondstoffen hebben verspild.’ Deze gedachte sprak ik meermalen tegenover mijn kennissen uit, die overigens meestal antwoordden, dat ik geen voldoende vertrouwen had in de inventieve kracht der mensheid. Benzine kon immers uit kolen gemaakt worden, wol uit melk, suiker uit hout, salpeter uit de stikstof in de lucht, noem maar op! ‘Maar de metalen’, argumenteerde ik. ‘Die zijn onvervangbaar: de wereldvoorraad van chroom is nog maar voldoende voor acht of negen jaren als men geen nieuwe vindplaatsen ontdekt, zink is er voor achttien jaar, lood voor negen jaar, koper voor zeventig jaar, tin voor goed dertig jaar. Weliswaar worden door de verbeterde techniek eertijds onontginbare velden met enig succes ontgonnen, doch ook daar komt ten slotte een einde aan.’ Toen ik voor het eerst deze cijfers in dit verband gebruikte, schoten me de woorden van Saronü te binnen: ‘In afwachting van een oplossing is het beter, dat het erts zo lang mogelijk in de grond blijft!’ Er terwijl mijn tegenstander troostend sprak over de grote hoeveelheden aluminium, tweemaal zoveel als ijzer, die men in de aardkorst aantreft en over de vervangingsstoffen, die men bezig was uit te vinden, bedacht ik, met hoeveel ijver ik aan een onredelijke verdeling der grondstoffen had meegewerkt, en dus het uitbreken van een oorlog had helpen bevorderen.

Het denkbeeld liet mij de volgende jaren niet los, alles, wat zich bij al die transacties in mij had verzet, kwam nu in opstand. Ik verweet mijzelf bovendien mijn herkomst verloochend te hebben, ik, die de Europeanen had geholpen de primitieve volken te bestelen.

Ongetwijfeld speelde mij hierbij het bewustzijn van mijn

gemengde afstamming parten, hetgeen vermoedelijk zolang de huidige maatschappelijke constellatie voortduurt het lot der halfbloeden is: te voren had ik alleen maar blanke willen zijn, nu werd ik volop inboorling, onderdrukte, wie de weg naar een menswaardige toekomst werd afgesneden door de razende spilzucht der Europees-Amerikaanse cultuur.

De eerste symptomen van mijn gewijzigde opvattingen kwamen tot uiting in de behandeling van de mij verstrekte opdrachten als bemiddelaar: zij mislukten jammerlijk. Dit geschiedde niet, omdat ik willens en wetens de mij toevertrouwde zaak saboteerde, maar eenvoudig door gebrek aan inzicht, aan gevatheid, aan geestdrift. Ik was oprecht in mezelf teleurgesteld, toen ik bemerkte mij niet voldoende in bedwang te hebben, nu ik reeds in mijn daden vooruitliep op een besluit, dat ik nog niet bewust genomen had. Ik zette vol energie een andere zaak door en had meteen daarop spijt. Ik hield me voor, dat eerzucht, zelfingenomenheid en verlangen naar rijkdom mijn leven hadden beheerst, ik was in alle opzichten geslaagd en voelde me toch niet tevreden. Ik walgde van mijn succes en van mijn werk, van mijn gladheid en gewiekstheid als advocaat, van mijn soepelheid en plooibaarheid als onderhandelaar, van mijn beleefdheid en correcte manieren als man van de wereld. Dat mijn arbeid me tegenstond, dat ik een afkeer kreeg van de gehele côterie, waarin ik verzeild was geraakt, was niet uitsluitend een zaak van mijn geweten. Ik zou me door het zo voor te stellen te veel eer bewijzen. Het speelde een rol, zeer zeker, een grote rol zelfs, maar bovendien had ik genoeg van het leven in Europa, waar ik, naar gebleken was, voor mijn smaak maar al te goed in paste. Ik overwoog aanvankelijk een lange vacantie te nemen, te gaan reizen, maar ik wist uit ervaring, dat reizen zonder gezelschap een mens weemoedig stemt, bovendien was ik daar te jong voor, meende ik, nog geen veertig, ik moest een doel hebben.

Terwijl ik zo nog in tweestrijd verkeerde, vond ik enige voldoening in de weloverwogen slechte behartiging van een tweetal kwesties, die mijn naam als onderhandelaar

geen goed deden. Eén ervan was voor een ontginningsmaatschappij, die grote tinondernemingen exploiteerde. Eén der directeuren, een tamelijk goed vriend van me, een vriend, zoals men die na jarenlange zakenrelaties bij dozijnen verwerft, trof ik een week later in het restaurant op het terrein van onze golfclub. We raakten in gesprek over mijn mislukte zending en ik betuigde mijn spijt, waarop hij verzekerde, dat zoiets iedereen had moeten overkomen. Ik had trouwens zovele malen netelige zaken voor hen tot een goed einde gebracht, dat ik me om die ene teleurstelling geen zorgen mocht maken.

'Goed', veinsde ik, 'maar het bevalt me toch niet.'

Hij dacht even na. 'Ik hoop niet, dat je het me kwalijk neemt, als ik je zeg, dat ik de reden misschien toch zou kunnen vermoeden.' Ik schrok even, doch zag hem verlegen voor zich kijken en vroeg tamelijk luid: 'Wat is die dan, volgens jou?'

'Wel', hij schraapte even zijn keel, 'ik ben evenals wie dan ook, overtuigd van je uitstekende capaciteiten, maar ik geloof, dat hier een technische kwestie aan vast zat, die je als leek ontgaan is. Wij hadden je daarover moeten inlichten, maar soms schijnt het alsof je al die dingen al weet. Kijk', vervolgde hij, snel sprekend, toen hij zag, dat ik hem in de rede wilde vallen, 'theoretisch ben je natuurlijk uitstekend op de hoogte en zelfs van de praktijk weet je door gesprekken met mij en anderen heel wat van ons bedrijf af, maar je kènt het niet, technisch bedoel ik; wij hebben allemaal jaren op de onderneming zèlf gezeten. Om dit geval tot een goed einde te brengen had je daar een tijdlang de dagelijkse gang van zaken mee moeten maken. Ik heb nog even de opmerking gemaakt, dat je een technisch adviseur mee moest hebben of dat we de zaak helemaal aan een technicus moesten overlaten, maar wij vertrouwden al te zeer op je spreekwoordelijk succes. Het was onze schuld.'

'Ik zou er helemaal niets tegen hebben om een tijdlang op een onderneming van jullie te werken', zei ik plotseling. Hij draaide zijn stoel een kwartslag naar mij om en keek me verbaasd aan. 'Wat zeg je?'

'Wat ik zeg: Ik verlang naar een nuttige vacantie in een

onbeschaafd land. De rechtzaken en onderhandelingen staan me tegen en ik ben er de man niet naar om leeuwen in Afrika of tijgers in Brits-Indië te gaan schieten onder leiding van een beroepsjager, afgezien van het feit, dat ik daar weinig nut in zie.'

'Als dat je ernst is..."

'Het is ernst.' Ik keek door het raam over het vlakke groene veld, hier en daar met boomgroepen beplant, en nam in gedachten reeds afscheid. 'Bel me eens op als je iets weet', zei ik achteloos. 'Ik ben benieuwd.' Het was het goede ogenblik om weg te gaan en ik nam afscheid. Een week later, ik was het gesprek niet vergeten maar verwachtte er geen gevolgen meer van, belde hij me werkelijk op. Of ik bij gelegenheid eens langs wilde komen. Vanmiddag om drie uur? Uitstekend.

Ik verzette een paar afspraken en werd door beide directeuren ontvangen.

'We hebben die inval van jou eens besproken', begon mijn vriend glimlachend, 'en misschien hebben we iets gevonden.' Het voorstel kwam hierop neer: doordat in de nabijheid van de ontginningen, welke toen in exploitatie waren, de ertsvoorraad bekend was en deze bij de huidige productie slechts voldoende voor elf jaar zou zijn, was het van groot belang nieuwe vindplaatsen te ontdekken. Nu had de maatschappij een eiland in de Indische Archipel op het oog, waar met redelijke kans op succes een onderzoek ingesteld kon worden. Behalve het eigenlijke onderzoek naar erts, dat door een jong mijningenieur verricht zou worden, was het ook nodig om na te gaan of men gemakkelijk Chinezen zou kunnen invoeren, of de houtvoorraad bevredigend was, of de toestand op het eiland zodanig was, dat er rustig gewerkt kon worden of dat het noodzakelijk zou zijn de politiemacht te versterken, of er natuurlijke havens waren, kortom of gegeven de ertsrijkdom de exploitatie lonend zou zijn. Als ik dan met alle geweld een nuttige vacantie in een onbeschaafd land wilde doorbrengen, zo verklaarde mijn vriend, dan kon ik dit voorstel in overweging nemen. Iets beters konden ze helaas niet aanbieden.

Ik wees zijn verontschuldigingen met een kort gebaar van de hand en accepteerde, in beginsel althans, en hierop vernam ik enkele details. Het was wel nodig om eerst een paar maanden op een onderneming der maatschappij rond te kijken om me te oriënteren. Alle gegevens stonden daar tot mijn beschikking, men verwachtte een half jaar na mijn aankomst op het eiland een gedetailleerd rapport. De desbetreffende mijningenieur zou een paar maanden vóór mij met een aantal geschoolde arbeiders naar het eiland gezonden worden, zodat ik niet in al te primitieve omstandigheden zou behoeven te leven. Ik zou de vertegenwoordiger der maatschappij zijn, maar het was van belang in goede verstandhouding met de technische deskundige samen te werken.

Wij spraken zo enige uren met elkaar en zij prezen uitbundig hun goed gesternte, dat hun een man van zo veelzijdige bekwaamheid had doen vinden als ik was. Ik liet de loftuitingen voor wat ze waren, sprak luchtig over het mij toegedachte honorarium als vacantiegeld en daarop gingen we gezamenlijk eten. Wij brachten in nogal opgewekte stemming achtereenvolgens een toast uit op elkaar, op de vennootschap, de Blitono-maatschappij, het te onderzoeken eiland, Nabatoe, en ten slotte zelfs op mijn technische medewerker, die, naar ik toen eerst vernam, Eduard Hardick heette.'

Andries Degaay huiverde even. 'Het wordt kil', merkte hij op. 'Als u er niets tegen hebt, kunnen we naar binnen gaan.'

Lazard keek op zijn horloge. 'Ik denk, dat alleen de bar nog open is. We moeten ons zelfs haasten, willen we hem open houden en dat was eigenlijk mijn bedoeling, want mijn verhaal begint nu pas goed.'

De twee mannen stonden op en begaven zich over het nu gedempt verlichte promenadedek naar de trap. Een ogenblik tekenden hun lichamen groteske en vage schaduwen in het flauwe en onzekere schijnsel van lampen en maan, terwijl de een de ander beduidde voor te gaan. Degaay keek bij het afdalen neer op de brede schouders van zijn metgezel en mat ze in gedachten: een geduchte en gevaarlijke tegenstander. Lazard keerde zich aan het

einde half om, alsof hij een lichte spanning had gevoeld. Hun blikken ontmoetten elkaar.

‘We kunnen ook naar mijn hut gaan’, stelde hij voor.

‘Daar worden we zeker niet gestoord.’

‘O neen’, zei Andries snel. ‘Het zal in de bar niet druk zijn. En als het u hetzelfde is, geef ik daar de voorkeur aan.’

‘Zoals u wilt.’ Hij hield de deur open.

In de bar, een tamelijk groot, op dit ogenblik van de dag met schuifwanden van het donkere restaurant afgeschut vertrek met veel nikkel en lichtblauwe zijde, was het inderdaad stil. Zij gingen in de verste hoek zitten, op een afstand van de overige bezoekers, bestelden wat en daarop hervatte Lazard: ‘Van het begin af stond bij mij vast, dat ik alles in het werk moest stellen om het grondonderzoek op Nabatoe te doen mislukken of ongunstig te doen uitvallen, zodat men er van af zou zien een nieuwe tinonderneming op het eiland te vestigen. Hoe ik dit moest aanleggen was me echter verre van duidelijk. Wèl begreep ik, dat dit niet het werk kon zijn van één man, van mij alléén dus. Met hoeveel macht de Blitono-maatschappij mij ook had bekleed, ik had hiervoor de hulp nodig van leden der expeditie, uiteraard tot het personeel der maatschappij behorend, of van inlanders. De lagere beambten kon ik, bij nader inzien, van te voren uitschakelen: het waren geschoolde krachten van de onderneming, waar ik alvorens naar Nabatoe te gaan, me eerst wat zou inwerken. Zij zouden echter reeds vertrokken zijn als ik daar aankwam, zodat ik ze eerst op Nabatoe zelf zou leren kennen en geen gelegenheid zou hebben hen van te voren voor mij te winnen. Ik zag er bovendien tegen op dergelijk soort mensen in mijn vertrouwen te nemen, ik zou genoodzaakt zijn vrij duidelijke taal te spreken, ze aan te zetten tot daden van sabotage, ze om te kopen met geld of schone beloften met het gevolg, dat ik, mij aldus blootgevend, maar af moest wachten of ze me niet zouden verraden na wie weet van te voren nog chantage op me gepleegd te hebben. Mijn enige bondgenoot van de zijde der maatschappij kon slechts ir Hardick zijn. Zijn

geologisch rapport zou ten slotte de doorslag geven, welke practische bezwaren tegen de exploitatie ik ook te berde zou brengen.

Na kennismaking met hem, hij was speciaal door de directie uit Indië naar Nederland ontboden om de plannen te bespreken en met mij overleg te plegen, leek het me niet waarschijnlijk, dat ik hem tot welbewuste ontrouw aan zijn maatschappij zou kunnen overhalen; hij had iets rechtschapens, als Saronü, en hij leek zelfs wat op de Turkse minister, hoewel hij blond was en blauwe ogen had. Hij had in zijn trekken iets Indisch en het bleek mij, dat hij uit blanke ouders in Soerabaja geboren was, maar hij had in Nederland de H.B.S. bezocht en gestudeerd.

'We zijn antipodische landgenoten, mijnheer Lazard', meende hij glimlachend, toen hij vernam, dat ik uit Suriname kwam. 'Hoe logisch en toevallig tegelijk, dat wij uitgezonden worden naar onbekend gebied in onze archipel.' Hij was vol geestdrift over zijn opdracht en het leek me niet gewenst dit jeugdig enthousiasme nu al te dempen, zodat wij als heel goede vrienden scheidden, zij het ook van mijn kant enigszins hoofdschuddend. Ik wierp me voor de tijd, die mij nog in Nederland overbleef, ijverig op de bestudering van de gesteldheid en het klimaat van Nabatoe en vooral van de zeden en de taal der inboorlingen van dit eiland en het naburige Litoena. Ze lagen vlak naast elkaar, slechts gescheiden door een vrij nauwe straat, doch hadden weinig met elkaar gemeen: Nabatoe over het algemeen vlak, de hoogste heuvels goed 400 meter, Litoena bergachtig met toppen van meer dan 1000 meter. Maar dat was niet het voornaamste: het was vooral het verschil in bevolking, dat mij onmiddellijk opviel. De Menja's van Litoena werden beschreven als krijgshaftige, oorlogszuchtige lieden, eertijds geenszins afkerig van koppensnellen en zeeroverij, waarvan de bewoners van Nabatoe dikwijls het slachtoffer waren. Deze laatsten vertoonden als volk zo goed als geen karakteristieke kenmerken: doordat de Menja's het eiland als verzamelplaats voor hun slaven hadden gebruikt alvorens ze te verhandelen, was een zeer ge-

mengde bevolking ontstaan, welke in haar zeden en gewoonten een staalkaart gaf van die der omringende eilanden. De Menja's daarentegen vormden een eenheid, verwant aan sommige volken van Borneo, met name de Dajaks, met wie zij het krijgshaftige karakter alsmede de gewoonten der koppensnellers gemeen hadden. Volgens de Menja's zelf waren ze heel lang geleden van het vasteland van Borneo naar Litoena gekomen, hadden de oorspronkelijke bewoners overwonnen en gedood of tot slaven gemaakt en ‘vele eilanden veroverd’. Er heersten volgens het verslag hier tot voor kort nog ‘ongeregelde toestanden’, die zowel aan gebrek aan eerbied voor de eigen hoofden als voor het Nederlandse gezag werden toegeschreven. Een twintigtal jaren geleden had men na een strafexpeditie wegens koppensnellen op Nabatoe dertig Menja's terecht moeten stellen, die het verzet hadden geleid. Daarna was het rustig gebleven. Onwillekeurig bracht ik het karakter van de Menja's in verband met mijn eigen plannen: het was niet onmogelijk, dat zij waardevolle bondgenoten konden vormen in mijn strijd tegen de al te snel opdringende blanke beschaving. Hun haat tegen het gouvernement, het feit, dat ze een moeilijk te benaderen eiland, omringd door koraalriffen bewoonden, dat talloze schuilplaatsen in het ontoegankelijke oerwoud bood, deze combinatie van gegevens verschafte mij de nodige stof voor phantastische, zij het ook nog vage plannen, die aan mijn schrijftafel geenszins onuitvoerbaar leken. Het was een deel van mijn taak verbinding te zoeken met de inlanders en het zou dus op mijn weg liggen ook nader met de Menja's kennis te maken. Zonder bewust nader op mijn phantasieën in te willen gaan, kocht ik een tiental goede geweren en een paar kisten ammunitie. Het heeft echter geen zin hier nog nader op mijn voorbereidingen en studie in te gaan, aangezien de nodige details in het verloop van mijn verhaal ongezocht tot uiting zullen komen en ook mijn verblijf gedurende drie maanden op de andere ontginning van de Blitono-maatschappij waar ik mij omtrent het bedrijf moest laten inlichten, zal u weinig belang inboezemen. Ik kan dus volstaan met te ver-

melden, dat ik begin Maart, juist tien jaar geleden, met een boot van de Paketvaart op Nabatoe aankwam. Bij het binnenstomen van de ruime baai kon ik Latadalam, de plaats van bestemming, niet ontdekken, zij lag dan ook diep verscholen in een nauwe en modderige inham, eigenlijk meer een brede riviermond. Tegenover Hardick, die zich, zodra het schip in zicht was gekomen, aan boord had laten brengen, gaf ik mijn verwondering te kennen, dat de inboorlingen geen gunstiger plek aan de lage, doch rotsachtige kust van de baai zelf hadden uitgekozen, hetgeen voor ons ook vrij wat aangenamer geweest zou zijn. Hij glimlachte: ‘De vrees voor de Menja's heeft de bewoners in de loop der tijden naar het uiterste Westen gedreven en daar hebben ze liefst nog de zelfs voor zeilprauwen moeilijk bevaarbare inhammen uitgezocht. Op die wijze waren ze het best tegen een overval beschermd. Maar het ergste is, dat de plaatsen waar we redelijkerwijze tin kunnen verwachten aan de Noordoostkant liggen, precies aan de andere kant van het eiland, tachtig of negentig kilometer hier vandaan.’

Ondanks zijn sombere woorden zag Hardick er in zijn helder wit pak opgewekt uit. ‘Ik heb het boormateriaal daar al naar toe laten brengen met prauwen, want over land gaat dat nu nog niet. De paden zijn gewoon modderpoelen, vooral ook omdat ze door de karbouwen gebruikt worden. De gezaghebber, die hier overigens niet woont, verzekerde me, dat de zetel van de controleur ongetwijfeld naar de Noordkant van Nabatoe verplaatst zou worden als we daar een nederzetting zouden stichten. Men kon dan tevens beter oog houden op de Menja's, die zich nog altijd te weinig storen aan het Nederlandse gezag. Maar daar is slechts één kampong, Batjoe genaamd die, hoe gunstig ook gelegen, weinig comfort biedt.’ Hij keek me vragend aan. ‘We zullen wel eens kijken’, meende ik vaag. ‘Vanavond als het wat koeler is, kunnen we op ons gemak alles bespreken.’

De feiten, welke hij mededeelde, waren me niet onbekend, ik had ten slotte de literatuur over Nabatoe en de naburige eilanden grondig geraadpleegd, ik wist van

de vele verwoeste kampongs op de Noordkust, van de slechte bevaarbaarheid der zee aan de Zuidkust, van de verzandingen aan de mond der rivieren, de grillige heuvelruggen, waardoor de loop der stromen en stroompjes langer was dan men bij een betrekkelijk smal eiland, veertig kilometer, zou verwachten, van de vlakten langs de kust, die door de slechte afwatering dikwijls moerassig waren. Ik wist, dat in de buurt van Latadalam geen tin gevonden werd, maar dat de inboorlingen hiervan melding gemaakt hadden aan de Noordkust, ik had echter geen rekening gehouden met Hardick's voortvarendheid, die nu al kennelijk het plan koesterde naar deze streek te verhuizen. Overigens had deze voortvarendheid haar voordelen, want hij had in die maand twee aardige huisjes, niet ver van Latadalam, doch tegen een heuvelrug gelegen en uitkijkend op de baai laten bouwen, waar het vooral in de Zuidoosterbries, die u zoeven ook gevoeld hebt, best was uit te houden.

Toen we dan ook 's avonds bij elkaar zaten, was ik mild gestemd en liet zijn woordenstroom over mij heen gaan. Zijn betoog kwam hierop neer, dat we zo snel mogelijk naar Batjoe moesten gaan, want daar alleen zouden we kans op succes hebben. Hij had op aanwijzing van het kamponghoofd al proefboringen gedaan en meende een uitgestrekt koelitveld ontdekt te hebben, maar hij wist nog niet zeker of de exploitatie daarvan lonend was. Hij vroeg me nu verlof zich met zijn mannen op de Noordkust te vestigen, ik zou dan een dag of veertien later kunnen komen, alles in gereedheid vinden en de algemene leiding op me kunnen nemen.

‘Hebben we daar arbeidskrachten?’ vroeg ik.

‘De gezaghebber heeft vijftig man voor ons aangenomen, met de twee blanken en de zes Chinezen, die ik meegenomen heb, is dat voldoende.’

‘Dan zullen we overmorgen eens poolshoogte gaan nemen’, besloot ik.

‘Wilt u dan zelf meegaan?’

‘Natuurlijk. Ik zou de verantwoording niet op me durven nemen, als ik zelf niet eerst was gaan kijken.’

‘Heen en terug met een dag oponthoud in Batjoe is het bij deze wind zeker vier dagen’, meende hij.

‘We hebben de tijd’, zei ik luchtig. ‘De keuze van onze vaste standplaats is zo belangrijk, dat we niet overhaast mogen beslissen.’

‘Ik zou, als u een besluit genomen hebt, daar meteen kunnen blijven.’

‘We zullen eens zien.’

Het gesprek had nu iets gedwongens gekregen en aangezien ik tot elke prijs wilde vermijden, dat hij het gevoel kreeg door mij tegengewerkt te worden, vervolgde ik: ‘U hebt een prijzenswaardige energie aan de dag gelegd, mijnheer Hardick, maar ik geloof, dat men mij juist als uw, laten we zeggen, toeziend voogd benoemd heeft, omdat de jeugd nu eenmaal de neiging heeft wat overhaast en onbezonnen te werk te gaan. Als ik dan ook een paar opmerkingen maak, die uw enthousiasme schijnen te willen dempen, dan is dat alleen ter wille van de goede zaak.’

Hij was meteen ontwapend door mijn vriendschappelijke, welhaast vaderlijke toon en zo brak zijn gespannen geestdrift even onder mijn bezadigde woorden. ‘Zeker, mijnheer Lazard’, verzekerde hij. ‘U hebt ten slotte de leiding, maar u zou me als een tamelijk nutteloze medewerker beschouwen, indien ik niet uit eigen beweging met voorstellen kwam. Alleen’, zijn stem kreeg nu ineens weer kleur, ‘de paar klapperdopwassingen, die ik daar heb laten doen, gaven een gemiddelde van 3 hoens, dat is 21 picols tin per 1000 m^3. Zelfs als we rekenen, dat het resultaat van de ontginning minder is, omdat dan niet zo zorgvuldig gewassen wordt, is zo'n veld toch bepaald rijk te noemen. Aangenomen natuurlijk, dat dit gemiddelde zich handhaaft.’

Ik moest me nu wel enthousiast betonen. ‘Dat is werkelijk niet gering’, zei ik goedkeurend. ‘Hoe is het mogelijk, dat u zo snel zo'n succes hebt gehad?’

‘Toeval, grotendeels’, sprak hij bescheiden. ‘En gedeeltelijk, omdat ik de taal hier nogal goed ken. Het is bijna precies Maleis. Ik heb iedereen uitgevraagd. An-

ders kom je er niet. Als de inlanders je niets zeggen is het als zoeken van een naald in een hooiberg.'

'Wonderlijk, dat inlanders meewerken om hun eigen bodemschatten weg te laten halen', liet ik me ontvallen. 'Ze krijgen er geld voor. Ik heb aanwijzingspremies uitgeloofd van *f* 50,- voor koelit en *f* 100,- voor kollong. Het is een arm land hier en die knapen verdienen liever een paar gulden met zoeken naar erts dan met werken.'

'Die knapen?' vroeg ik enigszins koeltjes om hem te doen weten, dat dit soort terminologie me niet beviel. 'De inlanders', verduidelijkte hij me vriendelijk, zonder echter mijn terechtwijzing te begrijpen.

'Voor een paar gulden verraden ze dus hun land', zei ik scherp. Hij keek me hoogst verbaasd aan.

'Neemt u me niet kwalijk, maar daar begrijp ik niets van. Zo'n gewest komt immers juist tot bloei als wij er gaan werken. Niet, dat het ze iets kan schelen', voegde hij er enigszins minachtend bij.

'En daarna', vroeg ik. 'Dan hebben wij blanken, vreemden in dit land, de bodem uitgeput, voor millioenen aan erts weggesleept en laten de bevolking armer achter dan ze ooit geweest is.'

Hij lachte. 'U spreekt niet in ernst', meende hij.

'Theoretisch spreek ik in ernst.'

'Maar', hij keek me in het maanlicht even verwonderd aan als u, toen we nog op het dek zaten en ik mijn zienswijze omtrent de geboden spaarzaamheid met bodemschatten ontvouwde, 'daar hebben we juist altijd tegen gevochten. Tegen die zogenaamde morele overwegingen van de heren uit het moederland. Een paar jaar geleden nog werden hier door de Menja's strooptochten gehouden, een kwart van de bevolking is aan een of andere epidemie gestorven, omdat hier geen medische hulp is; als de rijstoogst mislukt, en dat doet hij vaak, want ze besteden helemaal geen zorg aan het gewas, ze wieden niet eens, moeten ze sago vreten. Als wij hier komen voeren we rijst in, we zorgen voor goede wegen, iedereen, die werken wil, kan zijn kost verdienen. Nabatoe wordt een deel van Europa en nu is

het', hij maakte een breed gebaar, 'modderige rimboe. U zou het zo toch niet willen laten? Overigens is dit, u neemt het me, hoop ik, niet kwalijk, dat ik het ronduit zeg, een ongewoon gesprek onder tindelvers. Wij schelden hoogstens op dit soort...' hij aarzelde, 'theoretici. Dat hebt u toch zeker ook altijd gedaan', voegde hij er verzoenend bij, 'anders had u nooit zoveel succes gehad bij uw onderhandelingen. Dat wil zeggen, niet gescholden natuurlijk, maar u stond toch altijd aan onze kant?'

'Men moet de overwegingen van de andere partij goed kennen en zelfs willen begrijpen om ze te kunnen bestrijden', zei ik tweeslachtig.

'Daar heeft u volkomen gelijk in', meende hij opgelucht. 'Ik geloof, dat het velen van ons daaraan hapert. Maar er zijn zelfs kerels, die vinden, dat je erts, dat je gevonden hebt, moet laten liggen, voor een betere toekomst of zo iets dergelijks. Niet voor ons, niet voor de inlanders, voor het gemenebest over honderd jaar. Maar die lui hebben zelf nog nooit een gram metaal gevonden. Als je toch zelf iets vindt, wil je het er wel met je handen uitkrabben! Het gaat helemaal niet om hogere politiek of geld of bloei van een land, het gaat om de ontdekking.'

'Een ontdekking, voorbereid door de inlander.'

'Die telt niet mee', zei hij vol overtuiging, doch in het minst niet gekwetst. 'Nu nog niet ten minste en ik verwacht niet, dat hij ooit mee zal tellen. Als hij zijn rijst en zijn strootje op tijd heeft, vindt hij het allang goed. En die krijgt hij als hij ons onze gang laat gaan en nog meer ook.'

Naderhand heb ik me wel eens afgevraagd, of het wel verstandig van me was me deze eerste avond al te laten verleiden tot zulk een openhartige uiteenzetting, maar hoe diplomatiek ik het ook aangelegd zou hebben, ik had nooit iets anders uit hem gekregen en nu kon hij mijn 'weekhartigheid' nog toeschrijven aan de indruk, die deze geheel nieuwe omgeving op me gemaakt had, aan de twijfel van de man, die een gevaarlijke of althans moeilijke onderneming gaat beginnen, terwijl hij,

indien ik, nadat we elkaar goed hadden leren kennen, zo over dit onderwerp met hem gepraat had, allicht meer waarde aan mijn woorden gehecht zou hebben. Nu kon ik hem door mijn volgende daden dit onderhoud doen vergeten. Aan de andere kant was ik volkomen ingelicht: ik had hem in zekere zin voor mezelf een kans willen geven mijn zijde te kiezen, maar hoe groot mijn overwicht over hem in de loop van de tijd ook zou kunnen worden, nooit zou hij zich er toe laten brengen zijn werk niet of minder nauwkeurig te doen. Hij was een kolonist in hart en nieren. Ondanks de laatdunkende toon, waarop hij over de inlander sprak, was hij deze op zijn wijze welgezind en hij hield van het land. Door zijn afstamming was hij, hoe jong ook, als kolonist een man van ervaring en ik een nieuweling, die me nauwelijks een beter kind van de tropen kon noemen.

Hoezeer zijn opvattingen met de mijne in strijd waren, ik moest toegeven, dat hij die eerste avond de indruk had gemaakt van een man, die wist wat hij wilde, een niet te onderschatten vijand, die men bijna als een vriend kon beschouwen. Vergeefs trachtte ik mij voor te houden, dat hij ook mij beledigd had door zijn verwaten uitlatingen over de inboorlingen, zijn houding was echter zo natuurlijk die van een in maatschappelijk opzicht hoger geplaatst wezen, dat men om hem dit kwalijk te nemen in Europa een koning had moeten verbieden over het ‘volk’ te spreken. Hij had niets van de onderdrukker in zijn manieren en bejegende de inlanders hoogstens op dezelfde wijze als men in Nederland in welgestelde kringen het lager personeel pleegt te behandelen, iets te joviaal-neerbuigend. Het bleek mij op onze tocht in zeilprauwen naar Batjoe, dat men hem gaarne gehoorzaamde en hem als de eigenlijke leider beschouwde, al was ik dan ook de ‘toean besar’.

En ongetwijfeld had hij nu reeds veel gezag; hoewel hij er niet op gerekend had, dat ik meteen mee zou gaan, had hij kort na onze aankomst een woning voor mij gevonden, die, al was zij dan van inlandse makelij, voorlopig een behoorlijk onderdak verschafte. Zij stond op

manshoge palen tussen cocospalmen en op de voorgalerij keek men langs een brug van dikke, losse planken op de huizen aan de overkant van de rivier, die hier, anders dan bij Latadalam, een duidelijke oever had en goed bevaarbaar was, hetgeen mij bleek uit de hoeveelheid boten en bootjes, die op de oever verspreid lagen. In twee van deze boten, elk voor zes roeiers, voeren wij de volgende dag landinwaarts naar de plaats, waar Hardick proefboringen had laten doen en waar enkele van zijn mannen waren achtergebleven om voorbereidingen te treffen tot een grondig bodemonderzoek. Langs de op dit ogenblik verlaten rijstvelden, die met hun omgevallen of half verbrande rechtopstaande stammen een verwaarloosde indruk maakten, ook al doordat de halfwilde karbouwen er lustig op rondliepen en de ondergrond dus vasttrapten, kwamen we al kerend en draaiend in een brede vallei, waar het schelle groen van de bladeren der bomen en struiken elke andere kleur in zich opnam, het felste rood, het helste geel, het zachtste bruin. Alleen het water kreeg een helder roodbruine tint, zoals sommige beekjes op de Veluwe die kunnen hebben van ijzerkleuring en als men omhoog durfde kijken, was de hemel witblauw. Hier en daar week de groene wal vaneen om een zijriviertje toe, te laten, dat men ten hoogste vijftig meter op kon kijken, dan verdween het in zijn eigen kronkelingen als een slang, die op de loer ligt. Ineens kwam de oever echter zwartgrijs naar voren en we stapten aan land. Hardick voegde zich bij me: ‘Het zit hier vol met krokodillen’, zei hij. ‘Hebt u ze gezien?’

Ik schudde ontkennend mijn hoofd.

‘Ik ook niet, maar ze moeten er toch wel zijn.’

Hij liep me langs een smal pad vooruit naar een lage, kale heuvel. ‘Hier begint het terrein’, zei hij. ‘Rechts en links, in de valleien van de beken, die in de rivier uitmonden, moet kollong te vinden zijn, maar dit hier’, hij stampte vol overtuiging met zijn voet op de grond, ‘is een koelitveld. We hebben hier water van de rivier, het terrein loopt wat af, zodat we het tailingdepot laag beneden de kong van het ontginningsveld kunnen aan-

leggen en daarginds is ruimte genoeg. Ik schat het grondverzet hier op 1100 m^3 per man en per jaar. Als het onderzoek gunstig blijft, loont dit terrein alleen al de moeite, maar ik heb ook aanwijzingen gekregen, voor andere. En de kollong reken ik niet eens mee, voorlopig.' Zijn stem klonk kalm, maar in zijn zakelijke uiteenzetting trilde het enthousiasme. 'Van dit punt naar beneden laat ik een brede weg door het bos kappen en loodrecht daarop de onderzoekingswegen.'

'Hoe weet u, dat het terrein groot genoeg is?', vroeg ik en hij had meteen het antwoord klaar, dat ik wenste: 'Ik ben ook al aan de andere kant begonnen, een kilometer of twintig ten Oosten van Batjoe. Die plaats hebben ze me gewezen en toen had ik zo'n idee, dat het veld tot dicht bij deze rivier zou lopen, waar ze hier met een scherpe knik naar het Westen buigt.' Hij keek me aan en ik stak mijn hand uit:

'Het is een felicitatie waard, als we slagen', zei ik.

'En te bedenken, dat je daar veertien dagen mee rondloopt zonder het iemand te kunnen vertellen', bekende hij jongensachtig blij. 'Dus u bent overtuigd?'

'We moeten het proberen.'

We daalden de heuvel af, brachten een kort bezoek aan het kamp, waar een blanke opzichter ons rondleidde en ons daarna naar het begin van de hoofdweg door het bos bracht, waarin reeds op gelijke afstanden putten waren gegraven om de rijkdom aan tinerts te bepalen.

'De schatting blijft hier dezelfde', zei Hardick voldaan, terwijl we terugkeerden. Ik knikte kort. 'Zeker, zeker, maar we mogen toch niet te zeker op een snel resultaat rekenen. Het kan tegenvallen. Er ligt een flink stuk onbekend terrein tussen dit punt en het andere einde.' Hij zweeg en om hem te troosten over mijn gebrek aan geestdrift zei ik: 'Ik wil nu ook zo gauw mogelijk de werkzaamheden aan het lage einde, dat moet dicht bij zee liggen, zien.'

'Als u wilt kunnen we er vanmiddag nog heenrijden', stelde hij voor.

Hoewel ik één tocht per dag rijkelijk voldoende acht-

te, wilde ik hem niet teleurstellen. ‘Goed dan’, stemde ik toe, terwijl ik in de boot stapte.

De rit langs het strand was niet onaangenaam, de wind kwam van de zeezijde, en de wijde watervlakte gat bovendien een gevoel van verkoeling en voorbij de baai van Batjoe, waar de kust uit vlakke zandsteen bestond, kwamen we aan een breed zandstrand, dat slechts hier en daar werd onderbroken door moerassige gedeelten met mangroven of door koraalformaties en enkele rotsachtige stukken, begroeid met grillig gevormde bomen. Daar het achterland echter uit lage duinen bestond, konden we deze hindernissen meestal gemakkelijk vermijden. Vlak voor we aan de plaats van bestemming waren gekomen, wees Hardick mij niet ver van het strand op een ondiepe, zeer brede kuil, waarin een aantal potscherven lagen en de aarde, waarschijnlijk door houtskool, enigszins donker was getint. ‘Een oude kampong’, zei hij, ‘jaren geleden verwoest door de Menja's van de overkant.’ Hij wees naar het Noordoosten, waar een tamelijk hoge berg zich achter een landtong tegen de gezichtseinder aftekende. ‘Die lijkt nog bij Nabatoe te behoren, maar het is de hoogste top van Litoena, het oude zeeroverseiland. Langs de gehele kust vind je hier van die overblijfselen en de bewoners zijn nog steeds in hun hart banger voor de Menja's dan voor ons, ofschoon ze zo nu en dan in Batjoe iets komen kopen en het dan ook netjes betalen.’

Hardick's woorden werden een kwartier later op onverwachte wijze bevestigd, zoals dat menigmaal voorkomt, want toen we het kamp binnenreden, kwam de opzichter daar nogal opgewonden naar ons toe en begon ons, onmiddellijk nadat hij aan mij was voorgesteld, een verward verhaal te vertellen, dat, hoe dan ook uitgelegd, ons voor onvoorziene moeilijkheden plaatste.

De vorige nacht waren een geweer en drie balen rijst gestolen en tegelijk met deze nuttige zaken verdwenen drie inlanders. Twee van de drie had de opzichter weer te pakken kunnen krijgen, maar de gestolen goederen waren niet te voorschijn gekomen. Hij had beide mannen streng ondervraagd, doch deze ontkenden hard-

nekkig iets met de diefstal te maken te hebben en beweerden even stellig, dat de derde het ook niet gedaan had. Waarom waren ze dan gevlucht? Geen antwoord. Wisten ze wie het wel gedaan had? Geen antwoord. Als ze wisten wie het gedaan had en ze wezen de dader niet aan, waren ze even strafbaar als de dief. Geen antwoord. De opzichter had gedreigd - het was niet voor het eerst, dat hij inlanders wegens een of ander delict aan de tand moest voelen - en ten slotte kwam het hoge woord er uit: in de nacht was een vijftal Menja's het kamp binnengeslopen, ze hadden één van hen, die als pakhuismandoer was aangesteld, wakker gemaakt en hem gedwongen het pakhuis open te maken. Hij zou zijn hoofd verliezen als hij ook maar één woord over het nachtelijk bezoek los liet, maar hij had het in zijn angst aan zijn beide makkers verteld, die ontwaakt waren, toen hij terugkwam.

‘Ik weet niet wat ik er van moet geloven’, besloot de opzichter. ‘Inderdaad zijn er een paar Menja's in Batjoe geweest, enkele dagen geleden en gisteren hebben enige inlanders een prauw gezien daar achter de landtong, maar die kerels kunnen daardoor juist de gelegenheid schoon gezien hebben om de schuld op een ander te gooien. En de pakhuismandoer is juist degene, die nog zoek is.’

‘Hij is toch niet een van onze eigen mensen, meen ik?’ informeerde Hardick.

‘Neen, dat niet, maar de gezaghebber heeft hem mij warm aanbevolen. Hij is uit Latadalam, dat is zo vreemd, de twee anderen zijn uit Batjoe.’

‘Hoeveel mensen zijn hier nu aan het werk?’ vroeg ik.

‘Zestien, vijf van ons, waarvan vier Chinezen en elf inlanders’, antwoordde Hardick. ‘Ik vraag me af...’ Hij maakte zijn zin niet af, doch keek mij aan. ‘Je kunt wel gaan, Verspijk’, vervolgde hij. ‘Mijnheer Lazard zal de zaak verder wel met mij bespreken. Ik weet je te vinden als ik je nodig heb.’ De man tikte even aan zijn helm en keerde zich om.

‘Wat vroeg u zich af?’, informeerde ik, toen hij achter een barak verdwenen was.

‘U zult het misschien gek vinden’, begon hij aarzelend. ‘Maar ik vroeg me af, of we hier niet met te weinig mensen van onszelf werken. Als we straks werkelijk beginnen en we laten hier vijftig man uit Latadalam komen, zit Verspijk met een hele kolonie inlanders, die de Menja's van alles de schuld geven, als er iets misloopt. Terecht of ten onrechte. Als we nu een voorlopig rapport opstelden en nog tien man er bij vroegen en wat Chinezen.’

‘Voorlopig rapport?’ herhaalde ik verbaasd. ‘Op grond waarvan? Die paar proefwassingen zeggen niet voldoende. Neen, dat gaat niet.’

‘Ik vermoedde wel, dat u er zo over zou denken’, zei hij verlegen. ‘Het is eigenlijk ook niet genoeg, dat geef ik toe. Maar als deze zaak niet opgehelderd wordt, achtervolgen ze ons dagelijks met die Menja's, daar kunt u zeker van zijn.’

‘Dan ga ik naar die Menja's toe’, zei ik plotseling. Nu de gelegenheid er was, moest ik er gebruik van maken en bovendien wilde ik de opstelling en verzending van een voorlopig rapport verhinderen.

‘Dat zou een andere oplossing kunnen zijn. De gezaghebber is er ook een paar maal geweest’, vertelde hij, van Batjoe uit. Een tolk is gemakkelijk te vinden. De taal verschilt trouwens niet veel van Maleis. Maar ik weet niet of de tocht zonder gevaar is. Zal ik met u meegaan?’

‘Neen, mijn waarde’, zei ik lachend. ‘Dit ligt nu eens geheel en al op mijn weg. Als jurist stel ik in zo'n zaak wel belang en ik denk, dat ik die beter alleen kan opknappen.’

‘Zoals u wilt’, zei hij argeloos. ‘Maar ik zou wel goed gewapend gaan, als ik u was.’

Na bezichtiging van het kamp en inspectie van de voortgang der werkzaamheden was het intussen te laat geworden om diezelfde dag naar Batjoe terug te keren, en zo gingen er een paar dagen voorbij eer ik gereed was om de tocht naar Litoena te aanvaarden. Dit kwam mij goed van pas, want intussen waren enkele koffers met mijn persoonlijke bezittingen aangekomen, waarin

ook mijn geweren waren opgeborgen. Bovendien nam Hardick de voorzorgsmaatregel mijn voornemen om Litoena te bezoeken te doen uitlekken zonder de ware reden hiertoe te verraden, zodat dit een aantal Menja's ter ore kwam, die rotan en kamfer aan een handelaar te Batjoe kwamen verkopen.

Dientengevolge werd ik op Litoena vriendelijk, ja zelfs enigszins officieel, aan de landingsplaats van de kampong, welke uit een tiental lange huizen bestond, elk van tweehonderd meter ongeveer, ontvangen, nadat één van de roeiers mijn komst had aangekondigd. De zoon van de hoofdman geleidde me naar de ontzaglijk lange voorgalerij van één der huizen, hetwelk vlak vooraan op het schiereiland, dat hier door een bocht van de rivier gevormd werd, stond, waar mij een plaats naast de gastheer gewezen werd, een nog jeugdig uitziend man, die, verlegen met een strootje spelend, strak voor zich op de vloer keek. Intussen vormde een aantal inboorlingen een halve cirkel om ons heen, en mijn tolk en vier van mijn roeiers, die in zekere zin als gevolg fungeerden, voegden zich bij hen. Nadat een vrouw een mandje met sirihgerei gebracht had en ik dit licht had aangeraakt om te beduiden, dat ik de aangeboden gastvrijheid niet versmaadde, vroeg de hoofdman: ‘Van waar zijt ge vandaag vertrokken?’

‘Van Batjoe op Nabatoe’, antwoordde ik en gaf daarop mijn tolk een teken mijn boodschap over te brengen. Ik had deze boodschap zorgvuldig met veel omhaal van woorden als een juridisch document opgesteld zonder echter het eigenlijke doel van mijn bezoek te noemen, want ik had verwacht in groot gezelschap ontvangen te worden en wilde over de zaak zelf slechts onder vier ogen met de hoofdman spreken. Terwijl iedereen aandachtig luisterde, keek ik omlaag naar de rivier, waar zeven jongens, ik telde ze precies, binnen een omheining van stokken, waarschijnlijk om de krokodillen te beletten hier binnen te dringen, heen en weer zwommen, terwijl een klein figuurtje in katoenen jakje blijkbaar afgunstig toekeek.

Eén keer kwam een vrouw voorbij met een groot aantal

hoepels om haar buik tot vlak onder haar borsten, ze schreeuwde iets met schelle stem, keek daarna schuw op naar het huis en verdween achter een veldje met wit bloeiende tabaksplanten. Zonder het tafereel in mijn hoofd tot rijpheid te willen laten komen, wierp ik een blik op de zwijgende mannen met uitgerekte oorlellen, waaraan zware ringen bengelden, op de eindeloos lange, rommelige galerij en ik speelde even met de gedachte in hartelijk gelach uit te barsten, omdat een Hollandse advocaat, van Westindische afstamming weliswaar, maar goed een geëerd lid van de balie toch, het in zijn hoofd gehaald had om met volslagen wilden, die met de grootste eerbied naar zinloze phrasen luisterden, samen te spannen.

Mijn plan had er in ons vochtige, handelzieke landje zo heel anders uitgezien, en ik moest me de leren clubfauteuils, de goed gesneden pakken, de kale hoofden, de vrouwen van die kale hoofden, de arrogantie van die kale hoofden, hun gebrek aan werkelijke beschaving voorstellen om over de ruwe palen, de gelige lijven, de kwartjes, die als sieraad op sommige hoofddoeken prijkten, heen te komen. Die kwartjes en de rijksdaalders, welke ik mij nu als zacht twinkelende ceintuur bij de vrouw, die het sirihgerei had gebracht, herinnerde gezien te hebben, gaven ten slotte de doorslag. Deze gordel van pronkstukken, met hoeveel tin en petroleum en bosproducten betaald, met hoeveel arbeid en bezit, was in Europa nauwelijks waardevol genoeg om er een. dag behoorlijk van te leven.

Uitstel, uitstel tot we een oplossing zien en intussen de verspilling tegengaan, de spilzucht van onze onevenwichtige beschaving, die zo weinigen ten goede komt. Ik hield me dit voor, terwijl ik naast de halfnaakte vreemde zat, op een mat, die de harde vloer niet veel zachter maakte, het was Don Quichotterie, kinderachtig zelfs; als je niets anders kunt doen dan dit, begin er dan niet aan, hoonde ik mezelf en keek naar de strakke gezichten, gespannen van aandacht bij zoveel nietszeggende woordenrijkdom; de vruchtbare, de kinderrijke volken zullen ten slotte overwinnen, is dat soms

een garantie voor een goede toekomst der wereld? Ik kneep mijn ogen dicht en sprak op gedempte toon in de richting van de hoofdman: ‘Ik wilde u alleen spreken. Zorg, dat uw mensen aanstonds verdwijnen.’

Hij gaf geen teken, dat hij me verstaan of begrepen had, maar nadat de tolk was uitgesproken, stond de één na de ander op en verwijderde zich. Ik stuurde mijn mannen eveneens weg met de opdracht twee van de drie geweren te halen, welke ik in de boot had achtergelaten, benevens een kistje munitie.

Ik zal u het gesprek, dat ik met de hoofdman voerde, niet woordelijk herhalen. Ik begon hem te vertellen, dat onze pakhuismandoer gevlucht was en dat hij onder verdenking stond de rijst en de geweren gestolen te hebben, een beschuldiging die hij vol verontwaardiging van de hand wees, mij erop wijzend, dat nog geen dag geleden enkele van zijn mannen Batjoe hadden bezocht, hetgeen ze zeker niet gewaagd hadden, als ze zo kort geleden een diefstal hadden bedreven. Ik antwoordde hem, dat deze gedachtengang heel slim was, maar dat hiermee zijn onschuld of die van zijn mannen geenszins bewezen werd, waarop hij woedend wilde opstuiven, doch kalmer werd toen ik hem zei, dat de diefstal niet de voornaamste reden van mijn komst uitmaakte. Het kostte heel wat moeite hem aan het verstand te brengen, wat dan wèl het doel van mijn bezoek was. Het geschenk van beide fonkelnieuwe geweren bracht hem echter in een goede stemming en maakte hem toegankelijk voor mijn argumenten. Zijn angst voor strafmaatregelen van het bestuur was echter groter dan ik verwacht had en eerst toen ik hem vijfhonderd gulden beloofde, begon hij mijn voorstellen ernstig in overweging te nemen. Ik bracht hem onder het oog, dat al het land ten Oosten van Batjoe, hetwelk de bewoners van Litoena als hun wettig jachtgebied beschouwden, ontbost en van wild beroofd zou worden, indien de pas gevestigde nederzetting hier zou blijven bestaan, dat hij en zijn mannen wellicht gedwongen zouden zijn op de barre velden te arbeiden, wilden ze in hun onderhoud kunnen voorzien, dat er geen sprake meer zou zijn van

enige zelfstandigheid, aangezien de gezaghebber in diezelfde nederzetting zou komen wonen.

Zijn wantrouwen verdween langzamerhand in het vooruitzicht op buit; een grote beloning en de verzekering, dat hij op mijn hulp kon rekenen, gaven ten slotte de doorslag.

Veertien dagen na mijn bezoek, niet eerder, want dan zou het lijken alsof mijn gesprek met hem de daad had uitgelokt, zou hij met hoogstens vijf man het pakhuis opnieuw - niet opnieuw, hij ontkende verontwaardigd de eerste diefstal begaan te hebben en schold de pakhuismandoer uit voor alles wat lelijk was - openbreken of open doen maken, iets meenemen wat van zijn gading was, en verdwijnen. Om de beweringen der inlanders te onderzoeken zou ik kort daarop weer naar Litoena komen, de beloofde beloning meenemen en, teruggekeerd in de nederzetting, als mijn overtuiging te kennen geven, dat de Menja's onschuldig waren en de betrokken inlanders deze laster hadden verspreid om hun eigen oneerlijkheid te bemantelen.

Zo nodig zou zulk een tocht nog eens herhaald worden, doch ik hoopte, dat de inboorlingen van Nabatoe, die bij ons te werk gesteld waren, na zo'n tweede geheimzinnige overval, onze nederzetting, die naar hun smaak toch al te dicht in de buurt van hun vroegere onderdrukkers gelegen was, zouden verlaten en ik het onderzoek dus zou kunnen doen stopzetten wegens gebrek aan arbeidskrachten en de nog geenszins zekere uitkomst. Of het mij mogelijk zou zijn Hardick van zijn plannen af te brengen door er op te wijzen, dat met de bewoners van Nabatoe wegens hun oneerlijkheid en diefachtigheid niet viel samen te werken of dat ik, in het moederland teruggekomen, de directie der Blitono Maatschappij er van kon overtuigen, dat een volgende expeditie geen gunstiger resultaten zou opleveren, dit hing voor een groot deel van mijn welsprekendheid af, hoofdzaak was, dat deze eerste poging, die al tamelijk veel zou kosten, mislukte.

Niet ontevreden doch geenszins vrolijk gestemd, omdat noch mijn handelwijze noch het vooruitzicht van een

mogelijk onzekere afloop mij erg beviel, maar toch vastgebeten in de opgave, die ik mij gesteld had, liet ik mij naar Batjoe terugroeien. Als iemand, die des avonds een rampzalige tijding ontvangen heeft, zich in zijn bed beklemd voelt, terwijl zijn gedachten steeds weer op hetzelfde punt terugkeren, zo schoof ik onrustig op het bankje van de nauwe boot heen en weer, voortdurend mijn hals afwissend met mijn zakdoek en ik lette niet op de breedvoerige uiteenzetting van mijn tolk, die zijn best deed mijn belangstelling te wekken voor bijzondere punten aan de kust, welke wij voorbijvoeren. Zelfs toen hij bij de landtong, tussen Litoena en onze nederzetting gelegen, zijn hand uitstak en naar links wijzend een aantal verhalen opdiste over de geweldige haaien, die in het diepe water daar ter plaatse moesten voorkomen, drongen zijn woorden nauwelijks tot mij door en ik knikte klaarblijkelijk zo afwezig, dat hij ten slotte zweeg.

Wij kwamen met de zon helrood voor de boeg opgaand in Batjoe aan, ik herinner me, dat ik me voornam goed op de groene straal te letten, alsof ik hiervan alle heil verwachtte, en ten slotte, in vage gewetenswroeging en starre vasthoudendheid besloten, me in wanhoop het voorbijgaand karakter van dit avontuur ging voorstellen, en zodoende het juiste ogenblik miste, doordat de boot intussen gedraaid was, hetgeen me een kwaad voorteken toescheen, welke gedachte ik weer verdreef door de overweging, dat godlozen een neiging tot bijgeloof vertonen, en toen stond ik aan land, tegenover Hardick, die me op dat ogenblik met zijn hoge, witte gestalte als een God der Wrake voorkwam. Op bitsere toon dan waartoe ik mij in staat had geacht, gaf ik hem te kennen, dat de Menja's naar mijn overtuiging part noch deel aan de diefstal hadden gehad en dat ik overigens het besluit had genomen, in overeenstemming met zijn voorstel, het zwaartepunt van de expeditie naar ons kamp aan de kust te verplaatsen. Hij moest maar de nodige maatregelen nemen om de rest van het materiaal en de voorraden van Latadalam naar hier te laten komen.

‘Ik ben erg blij, dat u dat zegt, mijnheer Lazard, dan kunnen we nu echt beginnen. En ik neem aan, dat u gelijk heeft wat die onschuld van de Menja's aan de diefstal betreft. De mandoer heeft zich vanmiddag weer aangemeld, ik denk op aanraden van zijn beide makkers, die we niet gestraft hebben, en hij houdt vol, dat hij gedwongen werd het pakhuis te openen. U zult vermoeid zijn van de reis en de ellenlange onderhandelingen’, vervolgde hij, nu eerst op mijn onvriendelijke toon reagerend, ‘het is geen benijdenswaardig baantje met zulk soort kerels een gesprek te moeten voeren. Het leidt meestal tot niets en dat maakt je wanhopig.’

Zijn laatdunkende woorden ergerden me en ik zei: ‘Het onderhoud met het hoofd van de Menja's is heel aangenaam en vriendschappelijk verlopen, ik geloof niet, dat we iets van zijn mensen te vrezen hebben.’

‘Neem me niet kwalijk’, lachte Hardick, ‘maar als ze kwaad willen, zullen we hen wel mores leren.’

Ik knikte kort, nam afscheid van hem en begaf mij naar de woning, die in de kampong voor me gereed gemaakt was.

Het is misschien niet overbodig de nadruk er op te vestigen, dat ik Hardick in het geheel niet vijandig gezind was. Hoewel hij mij door zijn uitlatingen soms prikkelde, speet het mij, afgezien van het feit, dat ik mijn daden niet geheel goedkeurde, doch gedreven werd door een tot levensnoodlot verheven haat tegen de huidige beschaving en haar vertegenwoordigers, hem te moeten tegenwerken in het werk, dat zoveel voor hem betekende. Ik kon niet anders; elk ogenblik, waarop een volgende stap mij tegen de borst stuitte, hield ik mij voor, dat de poging reeds waarde had, zelfs als ik niet in aanmerking nam, dat ik in zekere zin boete deed voor mijn al te oppervlakkig leven als bemiddelaar in ongewenste zaken. Ik moet tevens toegeven, dat ik persoonlijk evenmin grote sympathie voor Hardick voelde, doch ik nam mij voor hem, mochten mijn plannen gelukken en de zijne dus mislukken, op een of andere wijze schadeloos te stellen. Ik was ten

slotte rijk en had veel relaties, ik kon hem op vele wijzen van dienst zijn. Het lot, dat hem wachtte, kon mij dus niet tragisch voorkomen, een teleurstelling van betekenis, ongetwijfeld, werd wellicht toch te niet gedaan door de verwerving van een invloedrijke beschermer. Mijn strijd ging niet tegen hem, doch tegen de Blitono-maatschappij en daarachter de kale hoofden, hij behoefde hierbij geenszins het slachtoffer te worden, ik was in staat dat te beletten.

Toch betrapte ik er mij in de loop van de volgende veertien dagen op, spijt te voelen opkomen over de getroffen afspraak met de Menja's; zeker, kooplieden hebben wel slinksere middelen toegepast om geld te verdienen dan ik nu toepaste om hun dit te beletten; het hoofd der Menja's was geen minderwaardiger bondgenoot dan een effectenmakelaar, die men gebruikt om de koers van een of ander aandeel te drukken, ik zelf had zonder gewetenswroeging medewerking verleend bij vrij wat minder onschuldige zaken; het persoonlijke contact, het feit, dat ik ditmaal mijn handen bevuilde, deed waarschijnlijk de wens in mij opkomen, dat het hoofd der Menja's mij ten slotte toch niet begrepen had en onze afspraak niet zou nakomen. Slechts de overweging, dat de weerzin om met eigen ogen de gevolgen van mijn daad te zien op lafheid berustte, hield mij ervan terug opnieuw naar Litoena te gaan en mijn opdracht te herroepen. Ik moet u deze overwegingen doen kennen en er de aandacht op vestigen, dat ik ze had voor de tragische loop der gebeurtenissen zich voltrok, om mijn daden in het juiste licht te plaatsen.

Toch miste ik de moed de overval in het kamp zelf af te wachten en zo was ik, juist doordat ik de laatste dagen gepoogd had de overeenkomst met de Menja's weg te denken, zeer verrast, toen ik tamelijk vroeg in de ochtend Verspijk in draf het erf van mijn woning te Batjoe zag oprijden.

‘Mijnheer Lazard’, riep hij me toe, ‘ingenieur Hardick verzoekt u onmiddellijk naar het kamp te komen. Er is een moord gepleegd.’

Op onze rit langs het strand gaf hij me een verslag van

deze gebeurtenissen: laat in de nacht was hij wakker geworden van een hevig gegil, had snel een paar kledingstukken aangeschoten, zijn geweer gepakt en was naar buiten gesneld. Tegelijk met Hardick had hij de kleine barak bereikt, die het dichtst bij het pakhuis stond en daar troffen zij een viertal Menja's aan, die op het punt stonden enige inlanders neer te slaan. De ingenieur had een paar maal geschoten, waarop twee der aanvallers verdwenen en een dodelijk gewond werd, de vierde, het bleek later de hoofdman te zijn, werd na een hevige worsteling door Verspijk en Hardick ontwapend en overmeesterd. Vlak bij hem lag het hoofd van de pakhuismandoer, wiens lijk op enige afstand voor de barak bij de deuropening lag uitgestrekt. Toen de ochtendschemering aanbrak, had Hardick zijn opzichter naar mij toegestuurd. Een aantal arbeiders was toen al in de bossen gevlucht, omdat zij een overval van de Menja's vreesden, die zeker een poging zouden wagen hun hoofdman te bevrijden. Verspijk had de ingenieur hierop gewezen, maar deze had zijn schouders opgehaald en gevraagd, of hij soms een betere oplossing wist en of ik dan maar niet gewaarschuwd moest worden? Hierop was Verspijk vertrokken.

Hoewel ik niet geloofde, dat de Menja's zo snel ons kamp zouden aanvallen, daar ik wist, dat zij de gewoonte hadden dit alleen te doen, als zij van een grote overmacht verzekerd waren en de hoofdman, naar ik vermoedde, slechts een klein aantal krijgslieden met zich meegenomen had, voelde ik mij opgelucht, toen we het kamp binnenreden en Hardick ons tegemoet kwam.

‘Neem de wacht bij de hoofdman van me over, Verspijk’, beval hij, ‘hij zit in het kamertje van barak II, onmiddellijk schieten als hij een poging zou doen om te vluchten of als er onraad is. Wij blijven in de buurt.’ ‘Een lelijke geschiedenis, mijnheer Hardick’, zei ik, nadat ik mijn paard aan een van de arbeiders had overgegeven om er mee rond te stappen, tot het wat bekoeld zou zijn. ‘Een streep door de rekening bijna.’

Hij keek me fel aan. ‘Hoe bedoelt u dat, mijnheer Lazard?’

‘Ik hoor, dat een aantal arbeiders gevlucht is.’

‘Die komen wel weer terug’, zei hij luchtig, terwijl hij de deur van mijn kantoor, naast onze woningen gebouwd, voor me openhield. ‘Op voorwaarde, dat we niet schromen strenge maatregelen te nemen.’

‘En waaruit bestaan die?’ vroeg ik, plaats nemend achter mijn bureau, waar ik mij veilig achtte voor zijn gespannen blik.

Hij liep een paar maal heen en weer en ging daarna op een punt van een stoel zitten. ‘Als we hem hier houden, wordt hij bevrijd, vrijwillig door onze arbeiders, die bang zijn voor een wraakneming als tegen de pakhuismandoer. Brengen we hem naar Batjoe, dan wordt hij ook bevrijd, want daar zijn ze even bang voor de Menja's als hier, in Latadalam idem idem. De gezaghebber komt daar bovendien slechts eens in de twee maanden, hij is net weg, dus we kunnen hem pas over zes weken verwachten, bovendien mag hij geen rechtspraak uitoefenen. Op moord staat doodstraf of lange gevangenisstraf, maar die laatste kunnen we dus niet toepassen, want voor die tijd is hij al ontvlucht of bevrijd. Laten we dit toe, dan kunnen we hier wel inpakken, dan krijgen we geen enkele arbeider terug, integendeel, de schamele rest pakt eveneens zijn biezen. We moeten een voorbeeld stellen.’

‘U wilt hem toch niet in koelen bloede vermoorden?’ vroeg ik verbaasd.

‘Het spijt me, dat ik hem vannacht niet neergeschoten heb, maar de maan was in haar laatste kwartier, ik had een onschuldige kunnen raken’, zei hij, mijn vraag ontwijkend. ‘Ik heb hem ondervraagd, maar er is niets uit hem te krijgen. De gewonde was mededeelzamer; voor hij de laatste adem uitblies, beweerde hij, dat hij een gesprek tussen u en de hoofdman heeft afgeluisterd. Volgens zijn zeggen zou u de hoofdman er toe aangezet hebben het magazijn te plunderen. Belachelijk natuurlijk, maar ik zou die bewering toch liever niet voor de gezaghebber willen herhalen. Dan wordt zoiets vastgelegd. Ik heb de tolk, die u meegenomen hebt naar de Menja's en die hier werkt, zoals u weet, gesproken

en deze zei, dat hij slechts het allereerste begin van uw onderhoud met de hoofdman had bijgewoond, maar dat u daarna alleen met hem gesproken hebt. De mogelijkheid bestaat, dat u zich niet duidelijk hebt uitgedrukt, dat hij u verkeerd begrepen heeft, dat men u verkeerd heeft willen begrijpen. In zulk een geval is het gewoonte zich uitsluitend van een tolk te bedienen. De hoofdman had een geweer bij zich, dat u hem gegeven hebt. Geschenken aan inlanders bestaan nooit uit moderne wapens.'

Hij stond op van z'n stoel. 'De moord op de pakhuismandoer blijft een moord, maar de verklaringen van de gewonde zijn door mij opgetekend. Wij moeten deze geschiedenis in ons rapport vermelden en de maatschappij zal zeker inzage van de stukken vragen.' Hij veegde met zijn hand over zijn hoofd. 'Het is hard het u zo te moeten zeggen, mijnheer Lazard, maar dit zijn de feiten.'

Ik legde mijn handen voor mij uitgespreid op tafel en keek hem recht in zijn gezicht. 'Een zware beschuldiging, mijnheer Hardick,' zei ik streng, "alleen gegrond op de verklaringen van een..."', ik aarzelde even, 'inlander.'

'Geen beschuldiging, mijnheer', verzekerde hij snel. 'Ik persoonlijk geloof er niet aan, behalve dan, dat u mogelijk onvoorzichtig gehandeld hebt, als ik het zo mag zeggen. Ten slotte kon u, onbekend als u bent met de toestanden in Indië, een fout begaan. Ik had u op uw bezoek naar de Menja's moeten vergezellen. Het is dus mijn schuld, dat dit gebeurd is. Het is ondenkbaar, dat men aan de beweringen van de gewonde ook maar enig gewicht zal hechten. Het is nu duidelijk, dat de Menja's ook de eerste diefstal begaan hebben, anders had de hoofdman de pakhuismandoer niet vermoord. Uit alles blijkt hun onbetrouwbaarheid. Maar ik zou u een blamage willen besparen.'

'Ik ben u erkentelijk voor uw bezorgdheid te mijnen opzichte, mijnheer Hardick,' zei ik scherp, 'maar ik ben heus wel in staat mij zelf te verdedigen, als dat nodig mocht zijn. Het is overigens niet zeker, dat de

hoofdman de pakhuismandoer heeft vermoord, omdat deze hem verraden heeft, hij kan ook beledigd geweest zijn over de ongegronde en laffe beschuldiging, het kan zelfs toeval geweest zijn, dat hij deze man nu juist heeft gedood. Kende hij de mandoer? Hij was afkomstig uit Latadalam.'

'Die kerels kennen elkaar allemaal', meende Hardick achteloos.

'Moord is geenszins zeker, want het is de vraag of men van voorbedachten rade kan spreken. U kunt weten, hoe snel op een gegeven ogenblik een inlander, wiens vader er nog een eer in stelde hoofden te verzamelen en die zelf, wie weet, het verbod ook menigmaal overtreden heeft, er toe komen kan de wetten, waar hij zelf de draagkracht niet van begrijpt, te schenden. De mandoer kan zich verzet hebben, ik bedoel, hij kan ontdekt hebben, dat dieven om het pakhuis slopen, naar buiten zijn gegaan en daar in zekere zin bij toeval neergeslagen zijn.'

'Dan moet de hoofdman daarna de smaak te pakken hebben gekregen en de barak binnengedrongen zijn om nog een paar hoofden te halen', vulde Hardick aan. 'Een gevaarlijk mannetje.' Hij zweeg even, alsof hij zich moest bedenken op iets wat hij had willen zeggen, maar ik gunde hem hiertoe geen tijd.

'Het feit, dat door een fout van mij een zo ernstige situatie ontstaan is: een man vermoord en een ander hiervan beschuldigd, mag mij in geen geval ertoe leiden deze fout nog groter te maken door de beschuldigde zonder vorm van proces terecht te stellen. Bovendien zouden we, als we het al deden, op de gerechtvaardigde wraak van de Menja's moeten rekenen.'

'Het lijkt wel, alsof u werkelijk aan hun zijde staat', meende hij wrevelig, doch hij herstelde zich meteen en voegde erbij: 'Neemt u me niet kwalijk, zoiets mag ik niet zeggen. De afgelopen nacht was nogal spannend, u begrijpt, dat ik op het ogenblik niet helemaal mezelf ben. Er staat ook zoveel op het spel.' Hij keek nu verstrooid voor zich uit.

'Kijk', zei ik opstaande, omdat ik mij na zijn te snel

geuite beschuldiging meester voelde van de situatie. ‘Wij mogen de man zijn gerechte straf niet onthouden. Mocht bij het verhoor uitkomen, dat mij voor een deel schuld treft, dan zal ik de consequenties daarvan moeten aanvaarden en vermoedelijk ontheffing van mijn opdracht vragen. Het is jammer, maar daar is niets aan te doen. Om echter verzekerd te zijn, dat de man veilig naar Batjoe en Latadalam komt, zou ik u willen voorstellen zelf met het transport mee te gaan.’

Ineens had hij zijn vroegere gedachtengang hervonden. ‘Maar als hij ontvlucht, mijnheer Lazard? Op weg, of in Batjoe of in Latadalam; dan kunnen we hier wel inpakken. Het was heus niet mijn bedoeling me met uw zaken te bemoeien, ofschoon het behalve voor u ook voor de maatschappij beter was als gebeurtenissen als deze niet ruchtbaar werden, het is vooral onze positie. We krijgen geen arbeiders meer, die hier willen werken. Ons prestige is naar de maan.’

‘Er is geen sprake van, dat wij een man, wie dan ook, hier zonder vorm van proces kunnen doodschieten, al stond het belang van tien maatschappijen en twintig Lazards op het spel’, zei ik op vaste toon. ‘Het beste is, dat u zich gereed maakt de man zo snel mogelijk te vervoeren, want het is niet onmogelijk, dat de Menja's een poging zullen wagen hem vannacht te bevrijden.’ ‘En wilt u dan hier blijven?’ vroeg hij.

‘Ik heb Verspijk bij me en bovendien is de gevangene dan immers al in Batjoe.’

Uitgeput, doch voldaan, liet ik me traag in mijn stoel zakken, terwijl ik hem het plein tussen de barakken zag oversteken. Hij wist niet, hoe dicht ik in de aanvang van het gesprek bij een rondborstige bekentenis gestaan had, een bekentenis, die hem slechts gesterkt zou hebben in zijn voornemen de hoofdman zonder vorm van proces terecht te stellen, aangezien mijn argumenten dan niet het minste gewicht in de schaal gelegd zouden hebben. Hoe blij was ik mij tegenover deze jongeman niet te behoeven rechtvaardigen, hij zou niets van mijn beweegredenen begrepen hebben en mij in alle beleefdheid zijn verachting hebben getoond. Hoe

gelukkig was ik het leven en de vrijheid van de hoofdman gered te hebben, want dat hij weldra bevrijd zou worden, daaraan twijfelde ik geen ogenblik; hij was immers veel meer mijn werktuig dan mijn medeplichtige geweest. En ten slotte: het kamp, het onderzoek, de expeditie waren tot mislukking gedoemd.

Zozeer werd ik die middag door aangename gedachten beziggehouden - ik zat zelfs bij wijze van tijdverdrijf te overwegen, hoe alles verlopen zou zijn, indien ik bijvoorbeeld de eis gesteld had met de gewonde, als hij nog niet gestorven was, geconfronteerd te worden om te zien of hij zijn beweringen omtrent mijn toestemming tot de diefstal zou handhaven - dat ik aangenaam verrast was, toen ik Hardick, die om een uur of twee vertrokken was, het kamp binnen zag rijden. Hij liet zich loom uit de zadel zakken, terwijl hij anders gewoon was er haastig uit te springen en terwijl hij op het kantoor aan kwam lopen, merkte ik op, dat hij somber voor zich uitkeek. Het waren dode ogen, die mij aanstaarden, toen hij in de deur verscheen. ‘U zult me op mijn woord moeten geloven, mijnheer Lazard, want ik kan het niet bewijzen. Ik heb de gevangene bij een poging om te ontvluchten moeten neerschieten.’

Ik sprong op en even draaide de kamer: ‘Dat is...'' ‘Neen, zegt u het niet’, viel hij me in de rede. ‘Nog geen zes kilometer voorbij de verbrande kampong was hij al los. Waarschijnlijk door onze eigen mannen los gemaakt. Op een gegeven ogenblik waren ze ten minste verdwenen en de gevangene nam een sprong en rende in de richting van de begroeide rotsen. Daar lag een bemande boot. Ik had geen keus. Ik kon hem te paard niet meer inhalen, hij was er geen tien meter vandaan.’

‘Dat kwam u goed van pas. Nu hebt u uw zin’, zei ik.

‘Ik kan mij verder niet verdedigen, mijnheer Lazard. Ik zou mij ten hoogste kunnen beroepen op de inlanders, die me vergezelden, maar die zijn gevlucht en komen niet terug.’

‘U hebt het lijk laten liggen?’

‘Ja, het lichaam kon ik hun daarna niet betwisten.’

‘Ik moet u geloven, mijnheer Hardick’, zei ik strak, ‘hoezeer de schijn ook tegen u is. Maar zelfs als het letterlijk waar is wat u vertelt, kan ik uw daad niet billijken.’

‘Ik had het schot gelost, voor ik het wist’, bekende hij openhartig.

‘U had hem beter kunnen laten lopen.’

‘Misschien wel, mijnheer,’ gaf hij toe, vergetend dat hij enkele uren geleden de dood van de hoofdman had geëist.

‘Ik voelde mij verantwoordelijk voor het leven van deze man’, vervolgde ik.

Hij keek me vragend aan. ‘Het is zelfs de vraag of zijn volk me niet voor zijn dood verantwoordelijk stelt, ik die met hem onderhandeld heb.’ Ik zag de man weer voor me, met gekruiste armen naast me zittend, de vochtige, ernstige ogen op me gericht, niet helemaal mijn bedoelingen begrijpend, doch vertrouwend op mijn macht hem bescherming te verlenen als dat nodig mocht zijn.

‘Had u dan werkelijk...’ De onafgemaakte zin zweefde een ogenblik tussen ons als een reeds uitgesproken gedachte.

Ik schudde ontkennend het hoofd, hoezeer ik een seconde geleden van plan geweest was ja te knikken. ‘Ik stel me alleen voor, hoe groot mijn schuld is als hij uit mijn woorden werkelijk iets anders heeft kunnen opmaken, iets anders dan ik bedoelde. Je had daar rekening mee dienen te houden, Hardick.’

‘Ik heb er geen ogenblik aan gedacht. Trouwens’, hij veerde op, ‘de vent had een moord gepleegd. Ik heb er spijt van, ik heb niet gewild, dat het zo gegaan is, maar nu het eenmaal gebeurd is...’ Hij haalde zijn schouders op. ‘Ze zullen u er nooit voor verantwoordelijk stellen, mijnheer Lazard’, zei hij op geruststellende toon en zo joviaal bijna, dat ik er aan twijfelde of hij me wel begrepen had of had willen begrijpen, ‘ze hebben het mij zien doen.’

De ragfijne verstandhouding was verbroken en had weer plaats gemaakt voor de toon van het dagelijkse

verkeer, die van mijn kant nu echter iets warmer was geworden. ‘De begrafenis van een hoofdman heeft in deze streken vele hoofden doen vallen, jongen’, zei ik.

‘Wees in elk geval voorzichtig.’

‘Kom, kom mijnheer’, lachte hij. ‘Dat zal zo'n vaart niet lopen. Ik ben een blanke.’

‘Ik zou je toch aanraden een paar dagen of zelfs weken weg te gaan.’

‘En mijn werk opgeven? En de arbeiders tonen, dat ik bang ben voor de wraak der Menja's? Dat meent u niet, mijnheer Lazard. Dan zien we hier nooit één terug. De blanda kent geen vrees.’

Of hij ze kende of niet, in elk geval toonde hij er niets van de volgende dagen, nam geen bijzondere voorzorgsmaatregelen als hij uitging, hoewel ik hem eens onwillekeurig naar zijn geweer zag grijpen, toen wij, voorbij een aantal struiken komend, daarin iets hoorden ritselen, Het bleek een wild varken te zijn en hij glimlachte enigszins beschaamd. De arbeiders waren intussen weer voor een goed deel, de helft ongeveer, teruggekomen en Hardick verwachtte, dat over een maand allen wel weer verschenen zouden zijn. Intussen was ik helemaal niet gerust over de schijnbaar zo rustige houding van de Menja's en toen Hardick dan ook een week na de dood van de hoofdman om vier uur nog niet verschenen was, terwijl hij me gezegd had voor twaalf uur terug te zijn, ging ik er op uit om hem te zoeken. Dit kon ik onopvallend doen, omdat ik gewoon was op dit uur van de dag een ritje te maken. Hij had me de route precies beschreven, eerst een eind het pad, dat de oostelijke grens van het koelitveld vormde en naar het Zuiden liep, dan over de kale vlakte, waar ik hem onmogelijk kon missen, door een rand laag hout, waarin slechts enkele paden waren uitgehakt en dan bij de landtong langs het strand terug. De kale vlakte was het doel van zijn tocht, hij wilde een paar monsters van de grond nemen om deze te onderzoeken. Hij was te voet, de gehele tocht was nog geen vijf paal en de monsters zou hij aan de rand van een moerassig sagobos achterlaten, dat in een valleitje ten Noordoosten

van de vlakte lag, bij een beekje, dat door het dal daar stroomde. Ik ging te paard, het pad langs, het koelitveld af, over de vlakte, voorbij het sagobos, waar ik de bodemmonsters vond, door het lage hout.

Ik zag hem van verre liggen, juist voor het pad, dat vlak bij de landtong op het strand uitkwam, ik had iets te veel rechts gehouden. Over zijn onthoofd lichaam kropen talloze insecten en een groene grasslang schoof langs een schoen. Op de grond lag een bruine massa reeds verdroogd bloed. Hij moest een paar uur dood zijn. Zijn geweer was weg en de wijsvinger van zijn rechterhand was afgesneden en verdwenen.

Zonder een ogenblik te aarzelen, zonder het voor en tegen te overwegen, tilde ik hem op en droeg hem naar de landtong, waar ik hem onder varens neerlegde, terugging, mijn paard aan een lage palm vastbond, en opnieuw naar de plaats, waar ik het lichaam had achtergelaten, liep. Ik nam hem weer op en sleepte hem verder de landtong op, zonder na te denken, hardnekkig, terwijl taaie takken mij tegen het lijf zwiepten en de dorens mijn handen openkrabden. Ik trok handschoenen aan om mijn handen te beschermen, ik had ze altijd bij me, ouder gewoonte misschien, ging nu voorzichtiger te werk, zorgvuldig ervoor oppassend niet te veel besmeurd te worden.

Zo kwam ik na lange tijd heel stil, heel ingespannen geworsteld te hebben op het minder dicht begroeide gedeelte, waar vlijmscherpe uitsteeksels van de koraalkalkformatie door mijn schoenen drongen, vooral daar ik nu bezwaard was met het volle gewicht van Hardick's lichaam. Doch ten slotte bereikte ik het punt, waar mijn ogen al die tijd op gevestigd waren gebleven, een lange, lage roodgrijze rots aan één kant steil afdalend, loodrecht kon men wel zeggen, vroeger misschien een eiland voor de kust, dat door de koralen aan het vasteland verbonden was.

De afstand tot het water was nog geen twee meter, maar ik schrok van de plons en vluchtte, voorzichtig, vlug, bezeten, als achtervolgd door de dode en omkijkend naar wielingen in het water, over de kalksteen-

naalden. Op twintig meter afstand achter me golfde het water zachtjes, misschien één of tweemaal, daarna een harde klap, waarvan ik hevig schrok, een groot schelpdier, waarvan de schalen op elkaar sloegen, ik keerde mijn voeten plat neerzettend terug en zag hem niet meer. Het duurde enige minuten voor ik me weer kon bewegen, het was onheilspellend stil na die laatste klap en het leek me of alle haaien ter wereld zich verzamelden om me de doortocht te betwisten. Ik bleef precies op het midden lopen, elke keer mijn pas inhoudend als een naald onder mijn voeten afknapte en kwam eindelijk weer op het bredere, begroeide gedeelte. Takken en dorens vermijdend sloop ik moeizaam met knikkende knieën voort, en begon aan het strand gekomen mijn sporen uit te wissen in het zand. Ik bracht mijn paard terug naar de kale, stenige vlakte, bond het daar vast, liep terug, scherp uitkijkend naar afgeknapte takken in het lage hout, nam een paar dode twijgen op, omdat mijn handen de hitte van het zand niet konden verdragen en bezemde het verleden weg. Weg, weg Hardick, weg haaien, weg haaien, weghalen, weghalen werd het en toen was het gebeurd.

Ik reed langs de weg, die ik gekomen was, gooide de bodemmonsters in het moeras, reed het kamp om ten einde aan de westkant te geraken en vroeg, bij de barakken aangekomen, naar Verspijk. Men vertelde me, dat hij nog op de middenweg bezig was en ik liet hem halen. In een schoon pak ontving ik hem op mijn kantoor en zei hem, dat Hardick wel wat lang uitbleef voor een tochtje van nog geen twintig kilometer. Of het niet raadzaam was een paar mensen uit te zenden om hem te zoeken? De inlanders gingen niet graag die kant op, meende hij. Nu dan wij tweeën, elk met een stuk of vier man. Het werd echter al donker en we moesten ons onderzoek uitstellen. Die nacht verscheen hij niet en hoewel we de gehele volgende dag zochten, vonden we geen spoor van Hardick en moesten wel aannemen, dat hij zich te ver in het moeras gewaagd had of in de rivier verdronken was. Reeds een week daarna nam ik de nodige maatregelen om het kamp op te breken,

met instemming van Verspijk, die met de weinig overgebleven arbeiders geen kans zag het werk tot een goed einde te brengen.

‘Er rust geen zegen op, mijnheer’, zei hij bijgelovig.

‘En de resultaten waren de laatste week minder dan we aanvankelijk hadden verwacht.’

Ook het kamp in het Zuiden aan de bocht van de rivier werd opgeheven en ik belastte de twee blanken met het toezicht op het transport van het materiaal en de voorraad naar Latadalam en zo terug naar de plaats van herkomst. Ik zelf bleef nog na hun vertrek in Batjoe, wachtend op het ogenblik, dat de Menja's zouden vernemen, dat het kamp opgebroken was, en als vroeger zouden verschijnen om hun producten ten verkoop aan te bieden. Het duurde een dag of tien vóór ik één van hen de boodschap aan de zoon van de hoofdman mee kon geven, dat ik hem wenste te spreken. Hij verscheen, op de door mij aangegeven plek aan de kust en hier bracht ik hem aan het verstand, dat de moord op Hardick niet vervolgd zou worden, dank zij mij. Mocht hij echter uit de omstandigheid, dat hij niet gestraft werd, de conclusie trekken, dat hij nu straffeloos de bewoners van de Noordkust van Nabatoe kon overvallen, dan zou ik hem en zijn volk weten te treffen. Zou de gezaghebber onderzoek doen naar de gebeurtenissen, die zich hier hadden afgespeeld, dan was het van het grootste belang niets los te laten, nòch over mijn bezoek aan zijn vader, nòch over diens dood of over de dood van Hardick. Hij scheen dankbaar te zijn en ik gaf hem de aan zijn vader beloofde vijfhonderd gulden ten afscheid.

Ik vertrok nu naar Latadalam en wachtte op de gezaghebber, die ik er van wist te overtuigen, dat het raadzaam was geen verdere stappen te ondernemen. Trouwens, er waren immers geen termen aanwezig dit te doen: de hoofdman was dood, maar Hardick was verongelukt en hoe minder erover gezegd werd hoe beter. Ik had de tijd, die ik in Batjoe en Latadalam moest doorbrengen, intussen goed besteed door de dagrapporten van Hardick te vervalsen, waardoor de uit-

komst van het bodemonderzoek veel ongunstiger werd dan met de werkelijkheid overeenstemde en zo kostte het me, in Holland aangekomen, weinig moeite de directie van de Blitono Maatschappij ervan te overtuigen, dat het geen zin had op Nabatoe naar tin te zoeken. ‘Ik had’, Lazard's stem klonk mat en vermoeid bij deze laatste zin, ‘mijn doel bereikt.’

Andries Degaay stond op. ‘Zullen we aan het dek gaan?’ stelde hij voor. ‘Het wordt me hier te benauwd. De zon komt trouwens over een kwartier op’, vervolgde hij met een blik op zijn horloge. Zonder antwoord af te wachten verliet hij met haastige stappen de bar en stormde bij twee treden tegelijk de smalle trappen met koperen tredenbeslag op. Boven gekomen viel hij neer in een stoel alsof de inspanning zijn laatste krachten gevergd had. Even later zag hij het hoofd van Lazard zonder lichaam boven de rand van het dek verschijnen, met een riem om de hals, een afhouwbaar, een afschopbaar hoofd, afgehouwen, weggetrapt als een voetbal, maar het lichaam volgde te snel, aan de riem hing een kijker; kijker, riem en lichaam slingerden op hem toe, kwamen vlak bij hem, lieten af.

‘U had het lichaam niet voor de haaien moeten werpen’, zei hij toonloos. ‘Zoiets doet men niet als blanke.’ ‘Ik had geen andere keuze, als ik het niet gedaan had, zou er nog meer bloed gevloeid hebben, inlands bloed vooral.’

Andries zweeg en keek ingespannen naar de horizon. Op het ogenblik, dat de eerste stralen van de zon aarzelend, doch hel reeds over het zacht rimpelende water schoten, keerde hij zich om en zei: ‘U weet natuurlijk, mijnheer Lazard, dat ik Hardicks broeder ben.’

De ander knikte. ‘Halfbroeder, liever gezegd’, verbeterde hij. ‘U en hij hadden dezelfde moeder. Zijn vader was gestorven en zijn moeder is in Holland hertrouwd.’ ‘U weet ook, dat ik in opdracht van de Blitono Maatschappij op weg ben naar Nabatoe?’

‘Ook dat weet ik.’

‘U is mij gevolgd?’

Lazard had zich omgewend naar bakboord en Degaay

kwam naast hem staan. De ochtendwind woei hem in het gezicht. Op het dek achter hem begonnen zich hun schaduwen af te tekenen, hetgeen hij zag, toen hij omkeek, lange schaduwen, zonder hoofd, met het hoofd in zee, bij de haaien.

‘Ik ben u nagereisd en heb in Hongkong dezelfde boot genomen. Nabatoe...’ Hij wees vooruit. ‘We komen langs de uiterste Westpunt. Voorbij Latadalam, maar dat is niet te zien.’

‘Ondanks uw vervalste rapporten wordt het ontgonnen’, zei Andries Degaay. ‘Mijn broeder heeft behalve deze ook een paar brieven geschreven naar huis, naar ons, waarin hij van zijn vondsten gewag maakte en waarin hij mijn moeder op het hart drukte mij vooral voor mijningenieur te laten studeren, want dan wachtte mij een grote toekomst. Hij schreef ook geestdriftig over u, mijnheer Lazard.’

‘Batjoe ligt aan de Noordkust, dat is niet te zien.’

De ander nam zijn kijker en zette die voor zijn ogen.

‘Waarom bent u mij gevolgd, mijnheer Lazard?’

‘Ik hoorde van de directie, dat ze op uw aandringen en op grond van Hardicks brieven een kleine expeditie had uitgerust. Om u een kans te geven. U hebt goed werk verricht in de korte tijd, dat u bij de Blitono Maatschappij in dienst was’, sprak de ander, zonder de kijker van zijn ogen weg te nemen.

‘Maar waarom bent u mij gevolgd?’ Zonder erbij te denken deed hij een stap in de richting van de riem, de riem om de hals, even aantrekken, weg Lazard, weghalen, weg hoofd.

Lazard legde zijn handen op de reling en keerde zich nu naar hem om. ‘U hebt mij niet begrepen’, zei hij zacht. ‘Dit was een biecht. Ik bied u mijn hulp aan. De enige blanke, die op goede voet staat met de Menja's, die hun tegenwoordig hoofd een onschatbare dienst heeft bewezen, ben ik. Zonder mij zult u daar alleen maar tegenwerking ondervinden. Daarom ben ik u gevolgd. Om u te helpen. Ik heb spijt, zoal geen berouw, misschien.’ ‘U bent de enige, die mij de uitvoering van mijn plannen zou kunnen beletten’, zei Degaay.

‘Ook dat’, gaf de ander toe. ‘Het is een kwestie van vertrouwen.’ Hij zette zijn voet op de wit geschilderde sport van de reling, liet de andere volgen en klom met één hand de kijker voor zijn gezicht houdend daarna op de tweede dwarsroede. ‘De kust is nu duidelijk te onderscheiden’, zei hij, op Degaay neerkijkend.

‘Wilt u ook eens zien?’

‘Neen’, antwoordde deze, ‘U mag wel oppassen. Die stand is niet ongevaarlijk.’

De ander lachte, keek weer even omlaag en zei: ‘Een kwestie van vertrouwen.’ Nauwelijks had hij de kijker echter weer voor zijn ogen gebracht of hij wankelde, even onzeker. Degaay schoot toe en stak zijn hand uit, hij voelde het droge linnen in zijn palm, dan schoot een voet rakelings langs zijn gezicht.

‘Man over boord’, schreeuwde hij met rauwe stem. In het water ontwaarde hij een witte vlek, een wit lichaam met een zwarte striem aan de hals. Twee donkere vlekken, donkere lichamen, schoven pijlsnel erop af. ‘Man over boord’, huilde hij woedend en angstig. Het water werd woelig van schroef en vinnen, in de schuimende wielende kolken, nu reeds ver naar achteren kon hij niets meer onderscheiden. Er werd een boot uitgezet, toen het schip was bijgedraaid.

‘Niets meer aan te doen, mijnheer’, zei de tweede stuurman, toen hij weer aan boord kwam. ‘Ik zag het gebeuren, de haaien hadden hem meteen te pakken. U was erbij, nietwaar’, vervolgde hij tegen Degaay, die zich bij de kleine groep slaperige passagiers had gevoegd, die verslagen aan bakboord stonden te wachten. ‘U wilt zeker vanochtend wel even naar de kapitein gaan om hem te vertellen, hoe het ongeluk zich heeft toegedragen. U kon hem zeker niet grijpen.’

‘Ik heb het geprobeerd’, stotterde Degaay, ‘Ik raakte hem nog aan. Ik, ik...’

De stuurman had blijkbaar geen antwoord verwacht, want hij had zich reeds omgedraaid. ‘Ik duwde’, mompelde Degaay binnensmonds, ‘ik heb misschien geduwd. Ik weet het niet. Hij wankelde met opzet, om me met zijn schuld te belasten. Om die over te dragen. Om me

op de proef te stellen, duwde hij, liet hij me duwen, ik weet het niet.' Versuft ging hij op een bank zitten.

'U ziet bleek', zei een van zijn reisgenoten. 'Zoiets pakt je aan. Ik zal een glas water voor u halen.'

Gericht tot zelfbehoud

Inleiding tot de publicatie van de Codex Calsberghensis, door Joachim Tilenius Bolt

Voor Evert Straat

De eerste woorden van dit geschrift wijd ik aan de nagedachtenis van Herbert van Calsberghe en Thomas Wennering, mijn dierbare vrienden, die ondanks de ongewone omstandigheden waaronder zij de dood vonden, steeds door mij beschouwd zullen worden als twee kameraden, die ik als mens en als vriend meer heb gewaardeerd, dan ik hier met koele en zakelijke woorden, die gedrukt moeten worden, kan zeggen.

Menig lezer zal zich herinneren, dat ongeveer veertien maanden geleden de archeoloog Van Calsberghe aan het plaatselijk persbureau te San Stefano mededeelde een tocht te zullen ondernemen naar het ruïnencomplex Tirnovo, waar hij een voor de wetenschap belangrijke ontdekking meende te kunnen doen. Dit bericht veroorzaakte enige sensatie in de vakbladen en zelfs in de gewone pers, daar Van Calsberghe bekend stond als een zeer bekwaam en tevens hoogst voorzichtig geleerde, zodat een in alle stilte door hem voorbereide expeditie, waarvan hijzelf blijkens zijn uitlatingen hoge verwachtingen koesterde, de nodige aandacht moest trekken. Als zijn metgezellen noemde de oudheidkundige Thomas Wennering en Joachim Tilenius Bolt, medicus en journalist. Deze beide namen waren in vergelijking met de eerste vrijwel onbekend in wetenschappelijke kringen, hoewel men zich wist te herinneren, dat de heer Wennering in zijn jeugd enkele belangrijke gegevens had verstrekt op het gebied der tropische ziekten, maar sindsdien niets meer had gepubliceerd. Tilenius Bolt, ofschoon een bereisd man, had geen voldoende wetenschappelijke kennis om in staat te zijn enige nieuwe ontdekking op welk gebied dan ook te doen; van zijn tochten, die zich zo nu en dan uitstrekten tot weinig bezochte landen, had hij echter steeds naar waarheid verslag uitgebracht in verschillende binnen- en buitenlandse periodieken. Men veronderstelde

dus terecht, dat Van Calsberghe de leider der expeditie was en dat de ontdekkingen van archeologische aard zouden zijn. Vier maanden na het reeds genoemde bericht kwam Tilenius Bolt in uitgeputte toestand te San Stefano aan, zonder zijn metgezellen, die naar zijn zeggen, op deze tocht de dood hadden gevonden. Hij bracht een aantal perkamenten mede, die van groot wetenschappelijk belang waren en die hij daarom zo gauw mogelijk wenste te publiceren.

Mijne lezers, deze documenten - de Codex Calsberghensis - volgen op deze inleiding, maar alvorens u in deze wetenschappelijke publicatie te verdiepen, verzoek ik u het verslag van onze tocht te willen aanhoren. Voor een goed begrip van de gang van zaken, acht ik het nodig in het kort het belang van deze Codex voor de wetenschap te releveren, om daarna een korte levensbeschrijving te geven van de drie mannen, die deelnamen aan de expeditie.

De Codex Calsberghensis is het manuscript van een Portugees geestelijke, wiens naam onbekend is, maar van wie men weet, dat hij één van de eerste dier moedige en intelligente apostelen was, wier doel het niet alleen was het volk, waaraan zij het Christendom trachtten te brengen, te bekeren, maar tevens dit volk, zijn beschaving, taal en eredienst te leren kennen. Hij is wellicht de enige Europeaan geweest, die de taal der Karoniërs inderdaad heeft kunnen spreken en schrijven. Wetende, dat de beschaving van dit volk en zijn taal weldra verloren zouden gaan, daar zijn landgenoten genoemde stam reeds bijna uitgeroeid hadden, heeft hij een zo groot mogelijk aantal woorden verzameld en deze vertaald in het Portugees. In wetenschappelijke kringen wist men, dat dit document bestond, maar men wist tevens, dat het verloren was gegaan. De taal der Karoniërs is tot op de huidige dag nog niet ontcijferd. Wel hadden vrijwel alle musea der wereld een of meer tegels der onontcijferbare opschriften verworven, wèl had men volgens de gewone methode getracht tot een oplossing te komen en zelfs door vergelijking met het op soortgelijke wijze ontstane

schrift der Assyriërs gemeend het raadsel te kunnen oplossen, maar in het begin van deze eeuw kwamen de vooraanstaande archeologen tot de conclusie, dat slechts een wonder, de toevallige vondst van een ‘tweede steen van Rosette’, zoals één van hen zich uitdrukte, het schrift der Karoniërs voor ons toegankelijk kon maken. Men kende het bestaan van genoemde, naamloze priester, die in de hoofdstad Korondeh gewoond had. Men zocht systematisch, maar alle nasporingen waren vergeefs. Men zocht niet in Tirnovo, gelegen in een geheel ander werelddeel, en van het land der Karoniërs gescheiden door een oceaan, die nòch door de bewoners van Tirnovo, nòch door de Karoniërs was bevaren. Tirnovo, een zowel van ethnologisch als archeologisch standpunt vrij onbelangrijk ruïnencomplex, werd enige eeuwen geleden door de bewoners aldaar verlaten, die zich verspreid hebben over de omringende landen en wier cultuur, welke genoegzaam bekend is en ook niet buitengewoon belangwekkend genoemd kan worden door enkele geleerden tot in alle bijzonderheden vrijwel is vastgelegd. Hoe Van Calsberghe er toe kwam hier te gaan zoeken zal ik later behandelen.

Herbert van Calsberghes loopbaan is bekend. Men weet, dat hij een bekwaam archeoloog was en geroemd werd als een ijverige, stoere werker, hij had nog geen opzienbarende ontdekkingen gedaan, waardoor zijn naam doorgedrongen was tot het grote publiek, maar in vakkringen was hij een geziene persoonlijkheid. Voor ons, het moge paradoxaal klinken, is de figuur van Thomas Wennering belangrijker, omdat hij volslagen onbekend is. Zijn wetenschappelijke publicaties zijn vergeten, de man zelf was verdwenen uit de kring van pionieren der wetenschap en niet getreden in de rij van commerciële geleerden, die rijpaarden en auto's houden. Ik wist, dat hij in San Stefano was en toen ik daar in de buurt kwam, deed ik moeite hem te vinden; hij was een oudstudievriend, die in zijn studententijd vrij veel invloed op mij had uitgeoefend en die ik in mijn hart een grote toekomst had voorspeld. Dat ik Herbert van Calsberghe daar eveneens aan zou treffen, was voor mij een verrassing.

Zoals de lezer zal weten heeft San Stefano de allure van een grote stad. Wij, Europeanen, kunnen ons moeilijk voorstellen, hoe men daar leeft, zelfs als men er, zoals ik, een paar keer geweest is. Indien men daar niet werkelijk zijn brood heeft moeten verdienen, kent men San Stefano niet. De aardrijkskundige situatie is bekend: het ligt temidden van vochtige en moerassige oerwouden en de enige verbinding met de bewoonde wereld is de rivier. Eénmaal per dag (althans in de 'goede dagen', later werd het eenmaal per week en ten slotte zelfs eenmaal per maand), vertrekt een stoomboot naar de kust die men na ongeveer tien dagen varens pas bereikt, en het 'vastland' betreedt men niet, voor men tot op drie kilometer van de kust genaderd is. De rivier is de enige uitweg; naar het Noorden en Zuiden toe vindt men moerassen, rivieren, vruchtbare wildernis, waarin men niet door kan dringen, omdat ze te vruchtbaar is. Naar het Oosten kan men verder de rivier opvaren en komt, na vele stroomversnellingen overwonnen te hebben, en van een stoomboot op een zeilboot, van een zeilboot op een grote roeiboot en vervolgens in een kano te zijn overgestapt na wekenlang varen in een gedeelte van het oerwoud, dat iets minder onbegaanbaar is, daar de bodem vaster wordt, en na een gevecht met slangen, lianen, muskieten en water zet men de voet op het 'vastland'. Maar wat voor een vastland, daar in het Oosten! Met elke stap wordt de plantengroei schraler en men betreedt de woestijn, de Ostiniana, die zich uitstrekt tot aan het vrijwel ontoegankelijke Ostisgebergte, dat zich van het Noorden naar het Zuiden uitstrekt over het gehele werelddeel. Men weet het, San Stefano is een eiland, hoewel het in het midden ligt van een uitgestrekt vast land. Bij mijn eerste bezoek had ik kennis gemaakt met een ingenieur en toen ik afscheid nam, zei hij:

'Ik heb kort geleden een film gezien van een Zuidpoolexpeditie, die ging overwinteren en er kwam een scène in voor, waarbij het schip, dat de mensen er naar toe bracht, voor een half jaar vertrok naar Nieuw-Zeeland. Hetzelfde gevoel heb ik als hier de stoomboot vertrekt

en daarom neem ik ook elke keer, dat ik hem zie weggaan, na afloop een borreltje. En ik zie hem elke dag vertrekken, want ik ga er uit eigen beweging naar toe en dit doen velen met mij en ook zij drinken daarna een borreltje. We voelen niet eens meer, dat dit oorspronkelijk voortkwam uit een behoefte aan troost. Het wordt langzamerhand een soort ritus. Maar plotseling krijg ik nog wel eens een associatie met de tijd, dat ik studeerde en aan de buitenkant van de stad woonde en de trein zag gaan, het waren er ongeveer twee per dag, die mij, als ik er in gezeten had, naar mijn verloofde had gebracht. Het is eigenaardig, dat zulke vrij kinderlijke sensaties in wezen gelijk zijn aan je gevoelens op latere leeftijd. Je hart stond stil als je de rook van de trein zag en je voelde je als een eenzame in de woestijn en nu staat je hart eveneens stil, maar je voelt het slechts nu en dan; het borreltje neem je uit eerbied voor dat gevoel, dat er meestal niet is, maar er zou kunnen zijn en er soms ook wél is. En dat is dan ook het rituele er in.'

En toch, San Stefano was toen nog in zijn goede tijd, men kon er zich amuseren, er werd geld verdiend, er werd met geld gesmeten. Er was een boulevard, er waren café's, restaurants, winkelpaleizen. Elke blanke, die er kwam, was een croesus, want de minste employé der daar gevestigde maatschappijen kreeg enorme tantièmes. Er kwamen geen of weinig typische avonturiers, dat wil zeggen, het waren allemaal avonturiers, maar geschoolde. Er verrezen hotels, cabarets, er waren dancings, een enorm theater, grote bioscopen. Het was een wereldstad in het klein, met taxi's, trams, badhuizen, maar met een minimum aantal getrouwde vrouwen en huwbare dochters. De restaurants hadden chambres séparées, waarin champagne geschonken werd, in elk hotel kreeg men toegang met zijn maîtresse. De gemeente zorgde voor de kolonisten als een vader, omdat de gemeenteraad uit kolonisten bestond. Elke zending vrouwen werd met gejuich binnengehaald en een week lang waren de mooiste de lievelingen van de stad, totdat zij ondergingen in het grote leger (ik meen, dat

men in dit verband wel eens gesproken heeft van het vreemdelingenlegioen der vrouwen). De gemeente schreef leningen uit voor openbare werken, die onmiddellijk voltekend waren. En de oorzaak van dit alles was de grote vraag naar rubber op de wereldmarkt, doordat het oerwoud bijna zonder exploitatiekosten rubber opleverde.

Na enkele jaren waren echter de plantages in de andere werelddelen uitgebreid, de prijs van de rubber daalde, de kosten van het vervoer van San Stefano uit begonnen mee te tellen, plantages kon men hier niet aanleggen, omdat het land te vruchtbaar was en niet gewenste gewassen sneller groeiden dan de rubberbomen. De practische exploitanten in andere landen hadden het gewonnen van de avonturiers, al waren ze dan geschoold. Het lag geheel in de lijn van zijn persoonlijkheid en het is karakteristiek voor zijn levensloop en mentaliteit, dat, vlak voordat deze catastrophe San Stefano trof, Thomas Wennering het aanbod van een der maatschappijen aannam, om als geneesheer in dienst van die maatschappij te treden. Hij was er nauwelijks enige weken of zijn werkgever staakte de betalingen. Het is even tekenend voor zijn karakter, dat hij niet meedeed aan het algemeen ‘sauve qui peut’, maar in San Stefano bleef hangen, niet omdat hij moediger was dan de anderen, niet omdat hij nog hoop had voor de toekomst, wellicht alleen uit overweging ‘dat hij daar nu eenmaal zat’.

Ik had San Stefano in zijn bloeiperiode gekend en van de catastrophe gehoord, maar me er geen eigenlijke voorstelling van gemaakt. Het viel oppervlakkig gezien mee. De hotels waren niet in puin gevallen, er groeide wat gras tussen het plaveisel - maar hoe kan dit anders in zo'n klimaat? - en de schouwburg was dicht. Aan de kaden werd weinig gewerkt. In de stad was het rustig, er liepen wat meer inlanders dan gewoonlijk. In het hotel vroeg ik naar mijnheer Wennering.

‘Ah, de dokter?’

Dit was niets bijzonders. Ook in de bloeiperiode kende men iedere blanke en zijn functie.

Hij zal wel in ‘Alcázar' zitten, daar woont hij, geloof ik.’

‘Alcázar' was het slechtst befaamde (in de San Stefanoterminologie: het gezelligste) hotel van San Stefano. Drie kwart van de kamers werden bewoond door vrouwen. Ik ging er heen, de dokter was er 'zeer goed’ bekend, ja, hij had een kamer, maar hij was op het ogenblik niet thuis. Dat wilde dus zeggen, dat hij misschien nog sliep of ergens mee bezig was, waarin hij niet gestoord wilde worden.

‘'s Avonds is hij altijd beneden.’

In mijn hotel trof ik mijn oude vriend de ingenieur. ‘Ook blijven hangen’, was zijn begroeting en het klonk als een bekentenis en een biecht, ‘maar, ik heb een verontschuldiging: ik was een van de laatsten die zonder werk kwam. Ik geloof niet, dat dit een voldoende verklaring voor jou is, maar ik en alle anderen nemen er genoegen mee.’

‘Ik krijg de indruk, dat de catastrophe overdreven is, ik had me er wel geen voorstelling van gemaakt, maar je hebt toch zo'n vaag beeld van een stad, waarin een aardbeving heeft plaats gehad, of een orkaan woedde; je verwacht, dat een economische orkaan dezelfde uitwerking heeft.’

‘Wacht maar tot vanavond, van alle gelegenheden is alleen “Alcázar” nog geopend, in de andere ligt de wijn in de kelders oud te worden, zonde en jammer, want ze krijgen er niets meer voor, behalve wanneer er plotseling hier een goudmijn ontdekt werd.’

‘Een goudmijn in het oerwoud?’

‘Waarom niet? De natuur stemt hier ondanks alles tot optimisme. Zo zelfs, dat je de geologische kennis, die je met moeite in het oude Europa op degelijke universiteiten hebt verworven, in staat bent te verwerpen. Men gelooft hier aan wonderen, mijn waarde. Een goudmijn is niet het enige. Wellicht, dat de mode in de wereld om papegaaienveren vraagt of om luiaardvellen als bont, hé? - luiaardvellen als bont. We hebben er hier niet veel, maar van verdomd goede kwaliteit. Blanke luiaardvellen. Maar kom, serieus ge-

sproken, wellicht, dat het oerwoud ons aanstonds weer iets levert, dat de wereldmarkt verovert en in afwachting daarvan leven we hier van bananen en alcohol. Wij zijn de wachtposten van de beschaafde samenleving, om onmiddellijk de wereld bericht te sturen, als het wonder gebeurt. Het zou ongemerkt passeren als wij er niet waren. We hebben dus een taak, al is deze bescheiden en al gelooft niet iedereen eraan.'

'Wie zoek je hier?' vervolgde hij. "Je bent toch niet een ver familielid, die de verloren zoon komt verlossen? Uit eigen beweging gaat hij niet weg. Uit eigen beweging gaat er hier nooit één vandaan, nu tenminste niet meer. Maar het is een enkele maal gebeurd, dat er een is weggehaald. Het is zelfs gebeurd, dat er één is weggehaald en weer teruggekomen, maar ook dat zijn de ware broeders niet, hij is kort daarop gestorven. Op het ogenblik is de clan geheel gezuiverd van elementen, die er niet in passen. De blijvers zou je ze kunnen noemen, de blijvende blijvers. Zodra je een andere kwalificatie tracht te vinden, ben je op het verkeerde pad. Eigenschappen, redenen hebben we niet, constateer slechts: we blijven. Zo nu en dan hebben we gasten, op het ogenblik geloof ik drie, met jou mee vier. Wennering ontvangt ze. Je kent Wennering niet, geloof ik, hij was hier nog niet bij je laatste bezoek, hij is de koning der blijvers, omdat hij het laatst kwam en het eerst bleef en omdat hij een intellect is. Hij is de sultan van "Alcázar" en heeft nog vier vrouwen; hij heeft er meer gehad, maar er zijn enkele gehaald en enkele gestorven. Je moet vanavond je opwachting bij hem komen maken.'

'Ik kom Wennering juist bezoeken. Ik heb hem in Indië goed gekend, toen hij daar officier van gezondheid was.'

'Hij zal niet met je meegaan.'

'Daarvoor ben ik hier niet gekomen. Je spreekt trouwens van een clan. Ik heb hier al heel wat blanken gezien, zijn dat allemaal blijvers?'

'De meesten zijn inboorlingen, van de rest bestaat het grootste deel uit Amerikanen, die bijna allen hard wer-

ken en na een tijdje weer verdwijnen. Zij verdienen hier nog wel wat. Twee Amerikanen zijn om hun verdienste bij de Europeanen, dat zijn wij, ingelijfd. Ook zij zijn blijvers geworden. In het geheel zijn er acht. Je moet je niet voorstellen, dat we het als een zekere romantiek beschouwen; zoals ik je zei, geen kwalificaties, alleen het feit constateren. We werken ook en kunnen leven. Ik ben hier aan de publieke werken. Mijn taak bestaat er alleen in, dat ik het oerwoud uit de stad houd, voor zover mogelijk. Wennering heeft zijn praktijk als dokter. We doen geen van allen veel, maar we kunnen leven. Maar nu genoeg, een apéritif voor het eten zal je goed doen.'

Ik was tot elf uur zijn gast en hij begeleidde me naar 'Alcázar'. Hier trof ik Herbert van Calsberghe, die pinnocle speelde met Thomas Wennering.

Indien ik zeg, dat het me weinig verbaasde Van Calsberghe hier te vinden, dan overdrijf ik niet, want op het ogenblik zelf aanvaardde ik het feit dat hij er was als een feit. Wij drukten elkaar hartelijk de hand en hij zei:

'Ik ben hier met een bepaald doel', en dat was me voldoende. Ik ben er langzamerhand aan gewend geraakt, mijn vrienden op plaatsen aan te treffen, waar ik ze niet verwacht. Thomas kwam eveneens naar me toe, zei alleen:

'O, kennen jelui elkaar al?' en 'Je excuseert ons een ogenblik, nietwaar? Of speel je mee?'

Op mijn afwijzend antwoord keerde hij naar de tafel terug, waar hij zat, geflankeerd door twee meisjes, uit wier glas hij beurtelings dronk en wier liefkozingen hij al naar hij won of verloor welwillend of korzelig in ontvangst nam. Mijn begeleider bracht me naar een tafel vlak bij die van de spelers, die blijkbaar niet gestoord wensten te worden, ten minste Wennering gaf dit door zijn houding voldoende te kennen, maar wier spel van uit de verte door de anderen zo nu en dan gevolgd werd. De ingenieur stelde me voor aan de 'Française', die me begon uit te vragen over Parijs. Zij was reeds lang in San Stefano en men wist, dat zij in de

‘goede’ tijd meermalen ten pleziere en op rekening van de gasten van ‘Alcázar’ het bijna klassieke champagnebad had genomen in dezelfde zaal, waar ze nu haar laatste triomphen vierde. Ze zag er nog heel aardig uit, maar had iets inlands gekregen en maakte zich er over bezorgd, dat ze dikker werd dan eigenlijk voor de goede uitoefening van haar beroep gewenst was. Ze verontschuldigde zich echter, zoals iedereen in San Stefano zich over alles verontschuldigde, door te zeggen, dat ze hier ook nergens kon wandelen. De gemeenteraad zorgde niet meer als een vader voor de kolonisten en hun maîtressen, omdat de kolonisten er geen zitting meer in hadden, ten minste niet de ‘oude’ kolonisten, de blijvers. De vrouwen werden niet meer beschouwd als een Gave Gods, een sierlijke arabesk, die het leven waarde verleende, en die men in ere moest houden, maar als een noodzakelijk kwaad. De ernstige mannen, die later gekomen waren, kwamen geregeld, één, twee of drie keer per week slechts voor één, twee of drie uren bij haar op visite, zoals ze één, twee of drie uur besteedden voor hun toilet, hun bridgeavond of hun partij tennis (dit laatste om in het moordende klimaat ‘fit’ te blijven). De ‘Française’ was als een onttroonde koningin, die zich in de veranderde omstandigheden had kunnen schikken zonder haar goede humeur daarbij te verliezen, maar hoewel ze als zovele aan lager wal geraakte aristocraten haar beroep (want het was nu nog slechts een beroep en geen roeping) uitstekend uitoefende, leefde ze eerst weer op in de kring van haar trouwe vazallen en hun vrienden. Zij verwijderde zich zo nu en dan ten einde haar plichten waar te nemen bij de een of andere nieuwaangekomene, die weldra weer verdwenen was, maar keerde naar ons terug. Zij behoorde volgens de ingenieur met een paar anderen tot de blijvers en tot de staf van Wennering. Langzamerhand begon ik mij over de aanwezigheid van Van Calsberghe te verwonderen. Ten eerste over het feit, dat hij in San Stefano was, daar voor een archeoloog in deze woestenij van alluvium weinig van belang te vinden zou zijn en ten tweede, dat hij als Amerikaan (hij

was op jonge leeftijd reeds naar Amerika gegaan) bij de blijvers en in de slechtst befaamde kroeg van San Stefano zijn tenten had opgeslagen. Op mijn vraag aan mijn begeleider, antwoordde de ‘Française’, dat Van Calsberghe eerst vijf dagen geleden was aangekomen, veel geld scheen te hebben (dat was mij bekend) en dat men niet wist, wat zijn plannen waren, maar dat hij op een avond kennis met haar had gemaakt en dat zij, omdat hij geen ongeschikt en een zeer vermogend man scheen te zijn, hem aan Wennering had voorgesteld.

Wennering had haar gezegd, dat hij ‘dat varkentje wel zou wassen’, maar dit scheen hem moeilijk te vallen, want tot nu toe had Van Calsberghe steeds gewonnen en Wennering had hem zelfs met schuldbekentenissen moeten betalen. Bovendien was het de vorige avond tot een pijnlijke scène gekomen; op een ogenblik had Van Calsberghe op kalme toon gezegd:

‘Dat trucje is bij ons reeds lang vieux jeu, waarde heer’, en hij had uit Wennerings vestzak een ruitenaas te voorschijn gehaald, voordat deze er op verdacht was. Aangezien er enkele Amerikanen in het vertrek aanwezig waren, had Wennering hem dit hoogst kwalijk genomen. Hij had er zelfs die nacht nog met haar over gesproken, dat Van Calsberghe geen manieren had, omdat hij hem van vals spel beschuldigde, terwijl hij zoveel won en terwijl er Amerikanen bij waren geweest. Ze hadden het spel gestaakt en Van Calsberghe had Wennering nog een avond van revanche beloofd, maar die goede Thomas was er nog niet in geslaagd zijn tegenstander te overweldigen. Toch moest ze toegeven, dat het Herberts (zij kende Van Calsberghe's naam blijkbaar) schuld niet was, hij had het heel rustig gezegd en kon niet weten, dat de Amerikanen slechts node gedulde, hoewel noodzakelijke gasten in ‘Alcázar’ waren. Ik vertelde haar, dat Van Calsberghe zelf Amerikaan was; ze antwoordde echter, dat ze dat wist en dat ze het zelfs als verontschuldiging gebruikt had, maar Thomas had haar gezegd, dat Van Calsberghe eigenlijk Hollander was en als zodanig (ik zal niets zeggen van het land zelf, maar degenen, die er uit trekken zijn

meestal van goed ras, vandaar dat er zo'n kwalijk riekend restant overblijft, had hij gezegd) zich als een heer had te gedragen. Ik keek onder het spreken zo nu en dan naar het aangrenzende tafeltje, waar Wennering zijn beide vrouwen had heengestuurd. Het spel leek intussen geëindigd en nadat Thomas iets op een stukje papier had geschreven en dit Van Calsberghe had overhandigd, kwamen ze op ons toe.

Wennering was net van plan te gaan zitten, toen Van Calsberghe zijn hand op zijn schouder legde en zich eveneens tot mij wendend zei:

‘Mijnheer Wennering, ik zou het zeer op prijs stellen indien u en de heer Tilenius Bolt met mij naar mijn kamer wilden gaan, om daar iets te bespreken.’

Wij stemden toe en Van Calsberghe leidde ons naar het hotel, waar ook ik mijn intrek genomen had. Op zijn kamer aangekomen en nadat wij alle drie waren gaan zitten, begon Van Calsberghe:

‘Teneinde jullie geduld niet al te lang op de proef te stellen, zal ik mijn voorstel zo kort mogelijk inkleden, maar ik moet er een kleine inleiding aan vooraf doen gaan. Deze is van archeologische aard. Ik hoop, dat ik je toestemming heb?’

We knikten.

‘Welnu dan, gij weet waarschijnlijk beiden als mannen van algemene beschaving, dat de taal der Karoniërs eens bestudeerd is door een Portugees geestelijke, wiens werk verloren is gegaan, en dat, indien het teruggevonden mocht worden, dit van groot belang zou zijn voor de archeologie en de historie. Vele geleerden hebben al naar zijn geschriften gezocht, maar tot nu toe zonder resultaat. Het toeval wilde, dat ik in de Bibliothèque Nationale te Parijs een manuscript van een zekere De la Fire ontdekte, die in de 17de eeuw leefde en lange tijd in Nederland vertoefde, waarin hij o.a. bericht, hoe een matroos, Van Hendel geheten, aan de expeditie van kapitein Van Zuylen naar het land van Tirnovo heeft deelgenomen. Het verslag van de expeditie van kapitein Van Zuylen is in vele talen uitgegeven en bevat waardevolle gegevens omtrent het leven

der Bernou's, de bewoners van Tirnovo, die later naar de kust zijn verhuisd. Kapitein Van Zuylen beschrijft uitvoerig de ligging van de uit lemen hutten opgebouwde stad, vertelt van de zeden, gewoonten, kortom het leven van de Bernou's en geeft zelfs zo'n nauwkeurig verslag, dat het als een voorbeeld kan gelden voor de wetenschappelijke zin van de zeevaarders en ontdekkingsreizigers in die dagen. Merkwaardigerwijze trof ik echter in het manuscript van De la Fire een lezing aan van die matroos Van Hendel, blijkbaar uit diens mond opgetekend, waarin deze naast dingen, die wij weten en dingen, die niet waar kunnen zijn, vermeldt, dat in het gebouw, dat Van Zuylen in verband bracht met de godsdienst der Bernou's en waarin hij ook niet toegelaten werd, een kamer of vertrek was, waar de “witte bohyn” huisde. Van Hendel had dit gehoord van een der meisjes der Bernou's, die, zoals meer voorkomt, hun dochters aan de schepelingen (zij hadden weliswaar vele weken nodig gehad om zo ver in het land door te dringen, maar het waren toch nog schepelingen), die zij zeer vereerden, aanboden. Het meisje vertelde verder, dat ook de mannen onder elkaar over de leden der expeditie spraken als de “witte bohyns” maar geen ‘echte’. Verder zei ze, dat er even buiten het dorp een altaar was, dat het graf van de “witte bohyn” werd genoemd. Zij bracht hem er op zijn verzoek zelfs heen, maar de matroos vertelde aan De la Fire, dat het niets bijzonders was. Nu heeft De la Fire hem gevraagd een schets te tekenen van de stad Tirnovo en de ligging van het graf ten opzichte van die stad, alsmede een plattegrond van het betreffende gebouw, dat wij van nu af aan gerust een tempel kunnen noemen. De matroos heeft aan zijn verzoek voldaan en er lagen twee plattegronden bij het manuscript, waarvan echter de schetskaart van de tempel zeer onduidelijk was, daar het meisje hem niet in het gebouw zelf had durven brengen, maar hem alleen van buiten gewezen had, waar het vertrek ongeveer moest zijn. Het gebouw is zeer gecompliceerd geconstrueerd, doordat de Bernou's het zonder systeem uitgebreid hebben met kleine en

grote vertrekken, maar ik geloof, dat ik er in geslaagd ben, aan de hand van kaarten van latere onderzoekers de juiste plaats te vinden. De kaart van het graf is vrij duidelijk. Een copie van beide heb ik bij me. Het is eigenaardig, dat het verhaal van Van Hendel, opgetekend door De la Fire, niet algemeen bekend is, maar dat is verklaarbaar. Ten eerste geldt De la Fire niet als betrouwbaar en ten tweede is er nooit, en dit terecht, veel belangstelling geweest voor de cultuur der Bernou's. Deze behoort eigenlijk meer tot het gebied der ethnologie. De ruïnes zijn goed doorzocht en men heeft er niets gevonden, dat bij de tegenwoordige Bernou's niet ongeveer hetzelfde was. Het is een volk, dat ongeveer op dezelfde trap van ontwikkeling is blijven staan. Het manuscript van De la Fire is niet uitgegeven. Ten slotte behoeven we hier geen verklaring voor te zoeken. Het enige, wat mij belang inboezemde was de volgende passage in het gesprek tussen het meisje en de matroos, zoals hij dat aan De la Fire vertelde en waarin hij verklaarde, dat hij naar die ‘witte bohyn’ gezocht had. ‘Ze vertelde, dat ik op hem leek’, zei Van Hendel, ‘en dat we allemaal op hem leken, evenals de vroegere witte bohyns, maar dat wij geen echte witte bohyn in onze gelederen telden. Dat hadden de oudsten gezien. De grote witte bohyn (dat was kapitein Van Zuylen) had het kunnen zijn, want hij had geen vrouw aanvaard,’ tussen haakjes een bewijs van onze Hollandse degelijkheid reeds in die dagen, maar ook hij was niet de ‘echte’; hij leek er wel op, maar hij was het niet. Hij was evenals de vroegere grote witte bohyn iemand die weer ‘verder vloog’. In dit verband wijs ik er op, dat Van Zuylen zegt, dat de Bernou's hem en zijn expeditie met veel gejuich binnenhaalden en kennelijk naar iemand zochten. Zij waren blijkbaar teleurgesteld, dat wat zij zochten niet te vinden, maar bleven vriendelijk. Ook zegt hij, dat een der oudsten, toen zij afscheid namen, tegen hem zeide: ‘Ik wist, dat gij weer verder zoudt vliegen. Gij haalt wellicht de echte bohyn.’ Bohyn is zoveel als God, zegt Van Zuylen. Wie is nu die echte witte bohyn? heb ik mij afgevraagd.

De conclusie ligt voor de hand: het was een lid van een vroegere expeditie van blanken, dat wil dus zeggen van Portugezen, want vóór de Hollanders kunnen er alleen Portugezen geweest zijn. Er is verder van deze expeditie niets bekend, ten minste ik heb overal naar enig bericht gezocht en het niet gevonden. De vroegere grote witte bohyn die “verder vloog” en op Van Zuylen leek, was klaarblijkelijk de aanvoerder en de “echte” witte bohyn, die gebleven was en geen vrouw nam en er anders uitzag dan de rest van de troep, zo geheel anders, dat de Bernou's op het eerste gezicht konden constateren, dat bij de Hollandse expeditie er niet een aanwezig was, moet dan een priester geweest zijn. Latere ethnologen hebben ook geconstateerd, dat de Bernou's enkele voorwerpen en enkele gebruiken aan de Westerlingen ontleend moeten hebben en zij verklaren dit door het bezoek van Van Zuylen. Maar Van Zuylen is er slechts kort geweest en de verklaring, dat een man bij de Bernou's geleefd heeft, hun verschillende dingen heeft geleerd en uit dankbaarheid als een godheid werd beschouwd, is vrij wat aannemelijker. Dus een Portugees priester is bij de Bernou's geweest - heeft daar onder hen geleefd en is in Tirnovo gestorven. Ik waag nu een koene stap: dit is de onbekende priester die de taal der Karoniërs kende en een Karonisch-Portugees “woordenboek” vervaardigde. En vragen jullie me, waarop ik dit vermoeden baseer, dan is de enige reden, die ik ervoor op kan geven deze: dat de echte witte bohyn volgens het meisje, ik zet haar bloemrijke taal om in gewoon Hollands: een magisch schrift bij zich had, waaruit hij alle wijsheid putte. Zeker, mijne heren, dat kan een zuiver godsdienstig Latijns werk geweest zijn. Indien men nieuwsgierig is aangelegd, kan men dus, gaande naar het vertrek of graf van de echte witte bohyn zijn ‘woordenboek’ maar misschien ook een gewoon algemeen bekend Latijns geschrift vinden. Om nog een vraag van jullie kant te onderscheppen: de reden waarom de latere ethnologen wèl over de invloed van Westerlingen spreken, maar niet over de witte bohyn (echte, grote of ge-

wone) is deze: de Bernou's zijn pas honderd jaar daarna opnieuw bezocht en waren intussen naar een andere streek getrokken. Hun godsdienst, nog geheel in het totemistische stadium verkerende, liet eigenlijk geen hoofdgod toe en zo is na enkele geslachten reeds de witte bohyn met de herinnering aan hem verdwenen. Het beste bewijs hiervoor is, dat men blijkbaar geen moeite heeft gedaan om het graf of delen er van of voorwerpen, die hij gebruikt had, bij het verlaten van Tirnovo mede te nemen; de ethnologen melden hiervan niets en het is niet waarschijnlijk, dat deze bekwame mannen zulke gewichtige details over het hoofd zouden hebben gezien. Mijn vraag is nu: wie van jullie tweeën gaat met mij mee naar Tirnovo? Het liefst zou ik willen, dat we met ons drieën gingen.'

Het had me reeds verwonderd, dat Wennering Van Calsberghe rustig had laten uitspreken.

'En welk verband brengt u nu tussen uw bezoek hier en uw plan om naar de ruïnes van Tirnovo te gaan? U kende mij niet en wist klaarblijkelijk ook niet, dat Tilenius Bolt hier zou komen. Tirnovo ligt wel aan de Westkant van de Ostisbergen, maar de weg erheen van hier uit is nog bezwaarlijker dan een tocht over het gebergte van Coletl uit.'

Hij sprak gewild neutraal met een vijandige ondertoon. Van Calsberghe wist op de feiten niets te antwoorden en stond vrijwel hulpeloos tegenover de toon.

'Bovendien, zo'n expeditie, met of zonder kans op succes, kost veel geld', vervolgde Thomas.

Het verband was niet duidelijk als men Thomas niet kende, maar ik wist dat Wennering weliswaar graag speelde, doch niet tegen zijn verlies kon. Het was onmogelijk hem voor een of andere zaak te interesseren alvorens hij datgene wat hij verloren had op een of andere wijze, zelfs ten koste van een vernedering, terug had. Het was wellicht niet het geld, maar eerder het smartelijk verlies er van. In plaats van de toespeling te negeren, gaf Van Calsberghe, waarschijnlijk omdat hij niet aan de mogelijkheid dacht, dat Wennering twee zaken wilde verbinden, die niets met elkaar uitstaande

hadden, of eenvoudig omdat het hem niets kon schelen, ten antwoord: ‘Dat heb ik genoeg.’

‘Ja, dat heb ik gemerkt. Het is geen kunst van iemand te winnen, wanneer je zoveel geld hebt. Je zet eenvoudig tot in het oneindige het maximum en volgens de waarschijnlijkheidsregel moet je dan winnen.’

Het was een pijnlijk moment. Herbert trachtte de situatie te redden en verergerde die.

‘Indien u door met ons mee te gaan schade zou lijden zou ik geneigd zijn, u die te vergoeden’, zei hij aarzelend.

‘Door mijn schuld bij u af te schrijven?’ vroeg Thomas ironisch. ‘Dit lijkt bijna op chantage. U dwingt mij dus om met u mee te gaan, omdat u weet, dat ik de schuld, die ik aan u heb, niet betalen kan.’

‘Ook zonder deze verplichting aan mij, zou ik het op prijs stellen uw medewerking te hebben’, zei Herbert. Meteen haalde hij enige papieren, blijkbaar Wennerings schuldbekentenissen, uit zijn zak en verscheurde deze. ‘Dat is een belediging’, riep deze verontwaardigd.

Ik was nu op bekend terrein, want hetzelfde had ik al eens in Indië meegemaakt.

‘Hou je stil, Thomas’, zei ik geërgerd, want ik ergerde me er aan, hoewel niet zo zeer als ik had moeten doen. Men verdroeg van Thomas nu eenmaal meer dan van een ander, omdat het steeds tragisch is een groot intellect te zien buigen voor de materie en enfin, het paste bij hem, zulk een onmaatschappelijke en zelfs volgens onze begrippen verachtelijke houding. Men accepteerde hem of men deed het niet.

‘Ik ken dat van vroeger. Je hebt het er zelf op aangestuurd en je wilde niet anders. Als je nu nog praatjes hebt, mág je niet meer mee, dat wil zeggen, dan trek ik me terug. En je hoeft voor Van Calsberghe geen houding aan te nemen. Ik ken hem.’

Thomas ging met een tevreden gezicht zitten en was plotseling weer de gentleman en denker in optima forma. ‘U zult mij karakterloos vinden’, zei hij verontschuldigend tegen Van Calsberghe, ‘dat ik het verscheuren van die schuldbekentenissen accepteer, en me toch beledigd gevoel, want Jim mag nu zeggen, dat het come-

die is, maar het is steeds weer een belediging, hoewel ik die zelf uitlok. Het gaat echter voorbij, als ik een trouwe vriend naast mij heb staan zoals hij. De toestanden zijn hier anders, dat weet u nog zo niet, de moraal is anders. Trouwens', hier kreeg zijn toon iets betogends, 'het is eigenlijk niets meer dan een formaliteit, want ik had u eenvoudig niet kunnen betalen. U zult het paradoxaal vinden, maar het verscheuren van die schuldbekentenissen is noodzakelijk voor het herkrijgen van mijn zelfrespect. Hoewel ik weet, dat ik u niet zou kunnen betalen, zou het mij een kwelling zijn, wanneer ik zou moeten toelaten, dat er iemand in de wereld rondzwierf met het bewijs, dat ik een speelschuld, een ereschuld dus, aan hem had. Ik zou in staat zijn iemand dat papier weer te ontstelen, alleen om mijn eergevoel te bevredigen. Ik verneder me zelfs om het terug te krijgen. Merkwaardig, nietwaar?' Onderzoekend keek hij de ander aan.

Van Calsberghe glimlachte zelfs niet.

'Ik ben blij, dat deze zaak dus tot aller genoegen is geregeld', zei hij. 'Maar nu over mijn plan.'

'Ik zou graag mee willen doen', zei Thomas, 'maar ik vrees, dat ik een onbetrouwbaar medewerker ben. Ik ben volmaakt onbetrouwbaar, nietwaar Jim?'

'Zeker', zei ik, 'voor je onbetrouwbaarheid kan ik met mijn hoofd instaan.'

'Dat zie je toch verkeerd in. Vaak ben ik zeer betrouwbaar. Enfin, maar voor u ben ik onbetrouwbaar, Van Calsberghe, als medewerker wel te verstaan.'

'Ik durf het te wagen', zei Herbert. 'Ik heb al toebereidselen gemaakt. Overmorgen kunnen we reeds vertrekken, als jullie wilt.'

'Waaruit bestaan die toebereidselen?'

'Ik heb boten gehuurd tot het laatste dorp stroomopwaarts. Daar kunnen we muildieren kopen en dan gaan we door de Ostiniana.'

'Ik kan me niet voorstellen, dat je nu alles in orde hebt. Hoe weet je, dat je b.v. op je dragers kunt rekenen? Als ze de dag, dat we aankomen, toevallig wat vis gevangen hebben, kunnen we wachten', bracht ik in het midden.

‘Ik had me voorgesteld met zijn drieën te gaan’, zei Van Calsberghe bedeesd.

‘Neem me niet kwalijk, Herbert, maar dat is het plan van een krankzinnige.’

‘Even krankzinnig als de tocht op zichzelf met als eindresultaat een vulgaat of hoe zo'n ding ook heten mag’, grinnikte Thomas welgemoed, ‘maar niettemin geniaal.’ ‘Kijk eens’, vervolgde hij, ‘ik schijn je vriend beter te begrijpen dan jij. We gaan niet graven, of althans weinig. Het graafwerk kunnen we in elk geval alleen doen, want we weten de plekken, waar we moeten graven. Dus alleen proviand, wapenen, een paar houwelen en een tent, dat is alles. Drie pakpaarden zijn voldoende. Een archeoloog in Tirnovo, een medicus voor de ongevallen, een wereldreiziger voor het technische gedeelte van de reis. Wat wil je meer? Ik laat alle zorgen voor de uitrusting aan jou over, maar waarom zo'n stoet vazallen? Bovendien, als we met niets terugkomen: geen blamage voor de goede naam van de archeoloog Van Calsberghe, als we in stilte vertrekken.’

‘Als jullie het durven wagen, zou ik niet weten, waarom ik het niet zou durven’, besloot ik. ‘Een van ons drieën kan ten minste behoorlijk schieten en dat ben ik. Maar het water? Ik ken maar twee plaatsen waar we kunnen drinken in de Ostiniana, op de route, die wij volgen en één er van is nog vlak bij Tirnovo. Ik schat de rest door de woestijn op tien tot vijftien dagen.’ ‘Een paar extra muildieren met water’, antwoordde Wennering. ‘Het mooiste plan, dat ik ooit heb horen voorstellen, behalve dat uit de tijd toen ik nog eerstejaars was en een paar ouderejaars in een overmoedige bui, met behulp van ladders om over het hoge hek te klimmen, de tuindwergjes, die voor het gerechtshof stonden, hebben weggehaald en een week lang op hun kamer verborgen hebben gehouden. Vroeger had men zogenaamde wetenschappelijke lieden, die bij het overdenken van een of ander probleem plotseling een gedachte kregen, zonder enige grond overigens, en zo verliefd werden op die gedachte, dat ze die als waarheid publiceerden, in de speculatieve hoop, dat het na-

geslacht zou ontdekken, dat ze gelijk hadden en dat ze daardoor beroemd zouden blijven. In de tijd zelf waren ze al beroemd, omdat niemand hun “ontdekking” kon controleren. Zo zijn de Egyptenaren familie van de Azteken geworden, zo hebben het phlogiston en de generatio spontanea de scepter gezwaaid, zo lag Atlantis in de Zwarte Zee, bij Hellevoetsluis en in Peru. Men kan er om lachen, maar men behoeft slechts iets minder gek te zijn en men doet een grote ontdekking. Zijn idee is kinderlijk, maar alleen fantasten en dus grote kinderen doen grote ontdekkingen. Elk wetenschappelijk man zal voor ons de schouders ophalen, maar hij weet niet, dat de spanning, de hoop vóór de ontdekking, waardevoller is dan het resultaat. Wij brengen, of liever onze vriend Van Calsberghe brengt, een nieuw speculatief element in een vak, dat weliswaar naar aanleiding van één enkele potscherf een nieuwe cultuur construeert, doch die potscherf toch eerst eerlijk, na een scherpzinnig onderzoek ter plaatse, gevonden heeft. Niet de archeologische synthese maar de archeologische graverij! Onze vriend is de eerste gouddelver par excellence. Niet eens gouddelver, want die gaat nog graven op plaatsen, waar goud gesignaleerd is, neen, hij is de schatgraver, die voor alle zekerheid zijn tuintje omspit om te kijken of een oude voorvader daar niet een kous met toebehoren heeft verstopt. Ik ben ervan overtuigd, dat de heer Van Calsberghe zich tot nu toe een degelijk en geëerd lid van het gilde der archeologen heeft betoond en dat hij zich er toe bepaald heeft op goede gronden met degelijk bewijsmateriaal de absurde theorieën van anderen te bestrijden, en met succes. Het is de veiligste manier om als degelijk criticus beroemd te worden. Maar plotseling heeft het heilig vuur hem gegrepen, hij neemt geen genoegen met zijn dienende houding in de wetenschap en in zijn wanhoop pakt hij de strohalm. De strohalm houdt, hij is beroemd. Volkomen gek of geniaal. Ik houd het op geniaal en daarom ben ik voor een normaal mens niet geheel toerekenbaar.’ Wennering werd in zijn enthousiasme bepaald beledigend. Hij dronk het ene glas na het andere.

‘Hij stelt me voor de keus mij tot zijn hoogte te laten opheffen of mij als charlatan tot zijn laagte te doen neerdalen, maar in ieder geval, ik moet hem als mijn gelijke beschouwen. Maar hij heeft gelijk. Het is de laatste strohalm. Ik ben niet in staat tot de geniale en toch langzaam gegroeide gedachte. Er moet een wonder gebeuren, en als dat gebeurt, ben ik mij er zeer zeker van bewust, dat ik het eigenlijk niet verdiend heb’, zei Herbert tot mij, terwijl Thomas uitrustte van zijn gloedvolle speech en van de drank.

‘Ik heb mij tot nu toe bepaald tot critiseren. Scheppen kan ik niet, men moet het mij dus geven. En dan zal ik dankbaar zijn, maar ongetwijfeld onmiddellijk daarna mijzelf als geniaal beschouwen, omdat ik geslaagd ben.’

‘Hoeveel copieën heb je van die tekeningen?’ vroeg Wennering ontwakend als uit een droom.

‘Eén’, antwoordde Van Calsberghe.

‘Maak er niet meer, het zou kunnen, dat ze in verkeerde handen komen, bijvoorbeeld in de mijne’, zei Wennering en hij glimlachte ons welwillend toe, terwijl hij opstond en met een: ‘Doe geen moeite’, de deur uitstrompelde. ‘Ik ga naar de ‘Française’, kondigde hij nog aan. De bedoeling van zijn vorige opmerking ontging ons.

Van Calsberghe en ik bleven achter.

‘Hoe kwam je er bij Thomas Wennering hier in te halen en hoe kom jij in ‘Alcázar?’ vroeg ik.

‘Die vragen zijn niet gemakkelijk te beantwoorden, mijn waarde’, zei Van Calsberghe, ‘ten eerste misschien een soort intuïtieve en volkomen redeloze sympathie. Ten tweede? Romantiek? Ik ken zulke misdadigerskroegjes niet zo goed als jij. Ik ben gewend aan nette demi-mondaine café's. Ik had van zulk soort dingen gelezen in een of andere reisbeschrijving, kan dat? Het zal wel niet voldoende zijn, mijn verklaring, ik twijfel er niet aan. Jij verlangt als wereldreiziger naar de luxueuze inrichtingen van Parijs, ik als stedeling naar de obscure gelegenheden van San Stefano. Het is wellicht ook het klimaat. Ik weet niet of ik er goed aan deed Wennering er bij te halen en ik wist vijf minuten tevoren

niet, dat ik het zou doen. Wellicht de vergevensgezindheid van de overwinnaar, omdat ik hem zoveel geld afgewonnen had, tenminste in mijn verbeelding? Een zekere machtswellust? Alleen de rijke, de sterke kan geven. Iemand noopt je soms tot die houding en plotseling merk je, dat hij zich na de gave in ontvangst te hebben genomen mijlen ver boven je verheft. Mijn beste, ik heb slaap, wel te rusten.'

Hij wuifde met zijn hand en ik vermoed, dat hij overmand door het voor zijn constitutie groot aantal emoties en door de drank indutte op de divan. Want aan drank zowel als aan emoties moet men wennen. Klein beginnen en dan langzamerhand kwantiteit en gehalte opvoeren. De volgende dag bleef Thomas onzichtbaar, men zei, dat hij in een der appartementen op de eerste verdieping afscheid nam van zijn harem. Van Calsberghe en ik maakten de laatste voorbereidingen tot de reis en ik constateerde tot mijn grote vreugde, dat Herbert vrij praktisch te werk was gegaan. Hij toonde zich zeer verheugd over mijn waarderende houding en beweerde, dat hij de gave om zo iets te organiseren te danken had aan zijn wetenschappelijke opleiding, een opmerking, die wel iets te ver ging, maar die ik niet tegensprak om zijn geestdrift niet te verstoren. Over Wennering spraken we niet meer, hij had blijkbaar ingezien, dat zijn uitnodiging te spontaan was geweest, hoewel hij me een paar keer verzekerde 'dat het toch wel goed was, dat er een dokter meeging.'

De dag van het vertrek kwam Thomas, dronken en uitgeleid door zijn blijvers en blijveressen aan boord en verzekerde zijn onderhorigen, dat dit maar een tijdelijk uitstapje was en dat hij zijn erewoord gaf terug te komen. Zodra een bocht van de rivier de nawuivende makkers aan het gezicht onttrok, ging hij naar beneden, (het eerste gedeelte van de reis konden we per stoomboot afleggen) en bleef de gehele dag slapen. De volgende dagen verliepen vrij eentonig, wij stapten van de grotere boten over in kleinere, Thomas was niet erg spraakzaam en wij evenmin. Het heeft weinig zin, deze eerste dagen in alle details te beschrijven, de reis is vol-

doende bekend, de moeilijkheden eveneens, wij waren te veel met onszelf bezig om ons al te zeer om de anderen te bekommeren, de beweging overdag maakte ons slaperig, zodat wij 's avonds meestal zwijgend bij elkaar zaten. Het enthousiasme was er nog wel, maar latent. We waren nu bezig. Om echter het verloop der gebeurtenissen begrijpelijk te maken, moet ik nu melding maken van twee verhalen, die Thomas ons op de tweede en de vierde dag van onze reis door de Ostiniana deed en die gevolgd werden door een woordenwisseling tussen hem en Van Calsberghe. Zij hebben voor mij belang gekregen, te recht of ten onrechte, in verband met wat er volgde.

Aan het einde van de tweede dag op onze reis maakten wij een vuur, omdat het ons de vorige dag gebleken was, dat de nachten in de woestijn koud waren. Zoals iedere lezer wel weet, is een woestijn niet altijd een kale zandvlakte, er is ook een zekere plantengroei, deze is alleen wat schaars. Het gelukte ons op het eind van de tweede dag een bosje te bereiken en Van Calsberghe maakte de opmerking, dat we hier misschien uitstekend konden kamperen, hoewel het nog betrekkelijk vroeg op de dag was. Zonder een woord te spregen steeg Thomas af. Hij was het rijden niet meer gewend en had reeds, zij het dan ook bescheiden, want hij toonde zich heel flink, geklaagd over zadelpijn. In een ommezien had hij vuur aangelegd en in de duisternis, die snel inviel, zaten wij tegenover elkaar als Indianen, zoals men daarover in jongensboeken leest. Ik weet niet hoe het kwam, maar op een gegeven ogenblik spraken we over Indië en over Wennerings loopbaan als officier van gezondheid in dat land. Ik vroeg hem, hoe hij er toe gekomen was Indië te verlaten en zonder dat hij hierop antwoordde, hij had soms van die plotselinge invallen, begon hij:

‘De merkwaardigste man, die ik in Indië heb leren kennen, was een controleur, Veraelte geheten. Hij werd overgeplaatst naar een gevaarlijke buitenpost, omdat zijn onmiddellijke superieur, op wiens kosten hij dik-

wijls in de sociëteit de lachers op zijn hand kreeg, hem eens in diensttijd dronken aantrof. Op de post waar hij werd overgeplaatst waren vóór hem drie collega's vermoord. Men heeft mij later verteld, dat hij na enkele maanden populair was bij de inlanders, omdat hij volgens hun zeggen onkwetsbaar was. Hij ging altijd ongewapend uit. Eens op een dag in de kampong werd er uit een hut op hem geschoten en zonder aarzelen nam hij een steen op en gooide in de richting waaruit geschoten was. De man die geschoten had, schrok hier zo van, dat hij met geweer en al naar buiten kwam. Veraelte nam het geweer van hem over en zei hem tegen een muur te gaan staan met een plankje in zijn hand. De man gehoorzaamde vol angst en Veraelte schoot hem het plankje uit zijn hand en liet hem lopen. Een andere keer kwam een inlander met een mes op hem af en hij bleef staan en wachtte gelaten op de dodelijke steek. De man liet zijn mes vallen en vluchtte. Beiden stelde hij aan als zijn bedienden en ze stalen voor hem wat ze konden. Na een jaar kreeg hij bericht van het gouvernement, dat hij overgeplaatst zou worden; die overplaatsing was een bevordering. Hij deelde het aan zijn bedienden mede, terwijl hij half met de rug naar hen toegekeerd stond; ze vielen hem van achteren aan en doodden hem. Wat zeggen jullie daarvan?'

'Een fantastisch verhaal', vond Van Calsberghe, 'misschien wel gefantaseerd.'

'Dat doet er niet toe', zei Wennering, 'het is alleen een kwestie om over na te denken. Welke problemen doen zich hier voor? Ten eerste de inlanders. Een normaal mens had ze gewoon naar de gevangenis gebracht. Ik heb eens een Indische Europeaan het volgende horen beweren: als je een goede bediende wil hebben, neem er dan één die niemand meer vertrouwt, omdat hij eens gestolen heeft. Hij zal uit dankbaarheid, omdat je hem menswaardig behandeld hebt, omdat je toont, dat je vertrouwen in hem stelt, eerlijk dienen. Zodra je een inlander als je gelijke, d.w.z. als mens, behandelt, zal zijn eergevoel wakker geroepen worden en hij zal aan je verknocht zijn als je slaaf. Ik ga nu een stap verder:

de inlander is een moordenaar en hij heeft je naar het leven gestaan. Ogenschijnlijk ziet het er uit, alsof je hem nog menswaardiger behandelt als je hem nu als je bediende aanstelt. Wat blijkt? Hij voelt, dat je hem nu weer als een quantité négligeable beschouwt en zint op wraak, hoewel hij in de aanvang dankbaar is en gaarne voor je steelt. Stelen en moorden is niet hetzelfde, zul je zeggen. In dit geval doet het er echter niets toe: de mislukte of liever genegeerde moord lokt slechts een verscherpte, een heviger reactie uit. Ook wanneer het slechts een dief was, die je aanstelde als bediende, is het mogelijk, dat hij op een ogenblik, dat hij kans ziet je ernstige schade te berokkenen, hiervan gebruik zal maken uit wraak, dat je hem zo genadig behandeld hebt. Conclusie: als men een individu, dat je lager stelt dan jezelf, iets beter behandelt dan hij verdient, is hij dankbaar, behandelt men hem veel beter, dan zint hij op wraak'. Zijn woorden klonken bijna dreigend.

'Tweede punt: Veraelte loopt zonder wapens, hij voelt zich dus veilig, want hij is geen zelfmoordenaar, ten minste laten we het veronderstellen, ofschoon het onverantwoordelijk is moppen te tappen voor rekening van je superieur en hem daarna een royale kans te geven zich te wreken. Maar het is eerder volgens mij een zekere levensnonchalance. En dit verklaart ook het feit, dat hij zijn bedienden de rug toekeert op het ogenblik, dat hij vermoord wordt. Levensnonchalance of een sterk ontwikkeld superioriteitsgevoel ten opzichte van zijn omgeving. Wellicht het eerste. Er is een derde mogelijkheid. Er bestaat een zeker type mensen, dat steeds mislukt, omdat ze de aankondiging van het resultaat voor het resultaat zelf houden. Veraelte kán hiervan een voorbeeld zijn; het is mogelijk, dat hij, hoewel hij steeds ongewapend was, intuïtief voorbereid was op iedere willekeurige aanval. Hij krijgt het bericht van overplaatsing. Het kan, dat een ander voor de tijd, die hem nog restte, een revolver bij zich zou steken. Ja, het is zelfs mogelijk, dat hij in zijn angst om er niet heelhuids af te komen inderdaad vermoord wordt. Maar dat laatste geval doet hier niet ter zake.

Het eerste ligt het meest voor de hand: dubbele waakzaamheid met of zonder revolver, ten minste als men geen verkapte zelfmoordenaar is en ik herhaal het: ik ben van mening, dat Veraelte dit niet was. Veraelte is echter een van degenen, die de aankondiging van het resultaat voor het resultaat zelf houden. Hij leest het bericht van overplaatsing en is reeds overgeplaatst. Ik kan Veraeltes mentaliteit zeer goed begrijpen, omdat ook bij mij de levensnonchalance gepaard gaat aan het verkeerde inzicht, dat ik de aankondiging van het resultaat voor het resultaat zelf houd. Er is nog iets aan verbonden: bij dezelfde mensen, of liever bij mij, is de gedachte gelijk aan de werkelijkheid. Toen ik nog wetenschappelijke aspiraties had, was het mij voldoende als ik slechts een idee had, waarvan ik de juistheid vermoedde. Vandaar dat er in werkelijkheid nooit iets van kwam, omdat de idee voor mij leefde. Ik heb een schilder gekend, een geniaal mens, hij verbeeldde zich zijn schilderijen, maar maakte slechts sporadisch een enkel doek. Hij beweerde, dat hij niet tot schilderen kwam, doordat hij masturbant was. En voor die is ook de gedachte gelijk aan de werkelijkheid. Vertel eens, Van Calsberghe, denk je het manuscript van die Portugese geestelijke in Tirnovo te vinden?'

'Ik weet het niet', antwoordde deze.

'Daar is het verschil. Ik ben er reeds van overtuigd. En wel in het graf. Denk er aan, dat je eerst in het graf zoekt.'

'Daar kun je zelf wel om denken.'

'Ik weet het niet', antwoordde Thomas peinzend. Plotseling hief hij zijn hoofd echter weer op en vroeg op geheel andere toon: 'Heb je anderen buiten ons verteld, wat we gaan doen?'

'Ik heb een kort bericht in San Stefano achtergelaten, waar ik eigenlijk spijt van heb. Ik deed het onder de invloed van ons gezamenlijk enthousiasme en om mijn lange afwezigheid te verklaren.'

'Dat had je niet moeten doen', zei Thomas, 'heb je er in gezet, dat het ging om het manuscript van de Portugees?'

‘Neen, ik sprak alleen van een archeologisch onderzoek.’ ‘Heb je onze namen genoemd?’

‘Ja.’

‘Dat is jammer. Maar het bericht was vaag, nietwaar?’ ‘Ja, maar wat kan jou dat schelen? De enige, die hierbij te verliezen heeft, ben ik. En veel is dat nog niet. Er zijn meer vergeefse expedities geweest in de loop der eeuwen.’

‘Dat is waar’, lachte Thomas alsof Van Calsberghe iets geestigs gezegd had. ‘Ik kom nu met een gekke vraag, maar dat zul je me, hoop ik, niet kwalijk nemen. Het is zuiver wetenschappelijke belangstelling. Als jij dat manuscript had, zou je dan aan de hand daarvan een sleutel kunnen samenstellen om de taal der Karoniërs te ontcijferen, zo, dat het leek alsof je hem zelf gevonden had?’

Van Calsberghe fronste geamuseerd zijn wenkbrauwen. ‘Dat is een echte lekenvraag’, zei hij. ‘Wie denkt daar nu aan?’

‘Nu ja, enkel en alleen als theoretische overweging.’ ‘Misschien wel, ofschoon, ze hebben het al geprobeerd door b.v. te veronderstellen het woord vóór een eigennaam, of wat men dacht een eigennaam te zijn, door “koning” te vertalen. Maar elke eigennaam had een ander woord voor zich staan.’

‘Dus de eigennamen zijn te onderscheiden?’

‘Niet met zekerheid. Maar ik denk wel, dat je een middel zou kunnen vinden om de wereld op die manier te misleiden. Als je het zou doen, heb je natuurlijk van tevoren reeds het voordeel, dat niemand op de gedachte zou komen, dat je een sleutel had in de vorm van het manuscript van de Portugees. Bepaalde lettertekens komen steeds weer voor enz. enz. Het lijkt me wel mogelijk.’

‘Dus als je alleen gegaan was, ik bedoel als je ons niet meegenomen had, was je in staat geweest de wereld te verbazen met een nog veel genialere vondst, dan je nu op het punt staat te doen?’

‘Verondersteld altijd, dat we het manuscript vinden, waarschijnlijk wel.’

‘Heb je daar geen ogenblik aan gedacht?’

‘Eerlijk gezegd, neen.’

‘Dat is naïef, het zou interessant geweest zijn, als je op dat punt een innerlijke strijd had moeten voeren. Psychologisch zeer interessant.’

‘Kom, dokter’, zei Van Calsberghe gemoedelijk, ‘maak geen geval van me.’

‘Dan zullen we maar gaan slapen’, besloot Wennering en zijn gezicht was vriendelijk als gewoonlijk, toen hij ons goede nacht wenste.

Toen wij aan het einde van de vierde dag, op het terrein dat nu reeds heuvelachtig begon te worden, onze tent opsloegen, vroeg Thomas:

‘Zeg eens, Jim, wanneer komen we aan de bron?’

‘Overmorgen’, antwoordde ik.

‘Kunnen we die morgen in geen geval bereiken?’

‘Bereiken niet, maar we kunnen het wel zo indelen, dat we er overmorgen tegen de middag al zijn. Maar waarom zouden we niet zorgen, dat we er tegen de avond kwamen?’

‘Ik zou er liever tegen de middag komen en dan een halve dag rust nemen’, zei Thomas.

‘Als Herbert er geen bezwaar tegen heeft, vind ik het goed’, antwoordde ik.

Thomas sprak er onmiddellijk met Van Calsberghe over en deze keurde het plan goed.

Wennering scheen het zeer aangenaam te vinden, dat wij zo gauw toestemden en betoonde grote ijver bij het klaarmaken van het maal. In zijn ijver om ons te amuseren, begon hij een gesprek, dat allengs een andere loop kreeg.

‘Hier zitten nu drie mannen, wier namen over een paar maanden bekend zullen zijn in de gehele wereld’, begon hij voldaan, ‘en niemand weet er nog iets van. Het onsterfelijkheidsprobleem is voor ons opgelost. Onze as kan in vrede rusten, want onze namen zullen verder leven, die van Herbert in gouden en de onze in zilveren letters. Ja, want er moest een zekere rangorde gehandhaafd blijven, nietwaar?’ Daar wij zwegen, vervolgde hij: ‘Apropos, Herbert, je kent nog niet het

verhaal van die landgenoot van je, een Amerikaans millionnair, die zo bang was, dat zijn naam verloren zou gaan, dat hij deze in steen liet schrijven en in een luchtledig kistje stopte en bij allerlei chemici, physici en geologen advies inwon, hoe hij de verdere bekleding moest maken om er van verzekerd te zijn, dat het geheel onbepaalde tijd intact zou blijven. Dood en onsterfelijkheid, “Messieurs, faites vos jeux!” Hier in de woestijn aan de evenaar, dood en onsterfelijkheid. Wie anders zouden er over praten dan drie verstokte Europeanen? Het is eigenaardig’, zei hij en zoals vaker gebeurde, veranderde zijn toon ineens, ‘wie van ons zou het eerste sterven? Jullie of ik? Ziedaar de kern van de zaak. Waarom zeg ik jullie of ik? Er is geloof ik een Chinees wijsgeer geweest, die zei, dat de dood niet bestond, maar dat alleen het individu stierf. Je weet wel, die bekende schakel in de rij van familieleden. Dat past niet voor ons Europeanen, in ieder geval niet voor mij. Ik sterf en met mij de wereld. Zodra ik mijn ogen sluit is de wereld verdwenen, de wereld is zonder mij onbestaanbaar. Zeg maar gerust, dat ik egocentrisch ben, de zaak blijft er hetzelfde om. Ik zie aan jullie gezichten, dat je niet bang bent voor de dood, ten minste nu niet. Maar als iemand je zei, dat je morgen of overmorgen moest sterven, zou je dan bang zijn, Jim?’

‘Je weet het gelukkig niet vooruit’, zei ik.

‘Dat is niet waar, je weet het wel vooruit. Je weet zeker, dat je over zeventig jaar niet meer leeft en elk jaar wordt de termijn ook een jaar korter.’

‘Maar waarom zou je er te veel over denken?’

‘Ik moet er wel over denken; als ik niet over de dood dacht, zou ik niet kunnen leven. Om rustig te kunnen leven, moet men over de dood nadenken en zich elke avond erop voorbereiden, dat hij morgen komen kan. En wat heeft de man die zonder naam sterft voor troost? Hiernamaals, Chinese philosophie, Karmatheorie, helpen ons, materialisten en proletariërs des geestes, niet meer. Het enige wat ons kan troosten is het behoud van onze naam. Goed, hij verliest in de

loop der tijden wellicht aan waarde, maar hij blijft.' 'Er bestaat geen principieel verschil tussen het blijven bestaan van de naam van een groot man en die van deze millionnair', zei ik losweg, 'en ook niet met het blijven van de naam van een klerk in het grootboek van een eeuwen bestaande firma; iedere burger wiens naam is ingeschreven in de burgerlijke stand is volgens die schrale troost onsterfelijk, als de papieren niet verbranden.'

'Zonder het te weten, raak je daar een tedere snaar in mijn gemoed', zei Thomas plotseling moedeloos. 'Als het waar is, dan is alles vergeefs, wat je ook doet. Maar ik voel, dat het niet waar is. Dat is sophisme, een paradox.' Hij was kwaad en liep weg. Na een poosje kwam hij terug en bleef hardnekkig zwijgen tot we gingen slapen.

De volgende dag was hij echter geheel monter en wekte ons vroeg. 'Vandaag moeten we zo dicht mogelijk bij de bron komen, jongelui', zei hij vrolijk, als om zich te verontschuldigen, dat hij ons zo tot spoed aanzette. De gehele dag reed hij voor ons uit, en hij wilde niet halt houden voor het bijna donker geworden was. Naar onze schatting zouden we reeds vóór de middag van de volgende dag bij de bron aankomen en Wennering was opgewonden bij het vooruitzicht, dat we daar zo vroeg zouden zijn. We gingen vroeg slapen, want de zware rit had ons vermoeid gemaakt. Het zal ongeveer middernacht geweest zijn, toen ik ontwaakte. Het was of ik paardengetrappel had gehoord en ik had vaak genoeg in de buitenlucht overnacht om te weten, dat mijn oren en mijn intuïtie mij op dit punt zelden bedrogen. Mijn geweer, dat ik onder mijn hoofdkussen had gelegd, zachtjes naar mij toehalend, richtte ik mij half op en luisterde met het oor op de grond. En werkelijk, in de verte hoorde ik een geluid van stampende hoeven, dat steeds zwakker werd. In de mening dat een der paarden losgebroken was, liep ik naar de plaats waar deze vastgebonden waren en bemerkte, dat twee van de zes paarden waren verdwenen. Ik keerde naar de tent terug om Wennering en Van Calsberghe te

wekken, maar trof alleen Van Calsberghe aan, die mij slaperig vroeg, wat er aan de hand was.

‘Een vervelende geschiedenis’, zei ik, ‘ik vermoed dat er een paard losgebroken is en dat Wennering is opgestaan om het te vangen. Ik zal hem aanstonds een flinke vermaning geven, dat hij zoiets niet weer doet. 's Nachts is zo'n expeditie op onbekend terrein zeer gevaarlijk.’

Herbert was intussen opgestaan en keek hulpeloos rond. ‘Wat doen we nu?’ vroeg hij.

‘Wachten’, zei ik, ‘dat is het enige wat ons te doen staat.’ ‘Hoe komt Wennering er bij er alleen op uit te gaan?’ bromde Van Calsberghe.

‘Ga nu maar slapen’, zei ik kortaf. ‘Ik zal wel wachten tot hij terugkomt, als hij er over een uur nog niet is, zal ik je roepen.’

‘Hoe laat is het?’ vroeg Herbert, intussen in zijn zadeltas grabbelend. Hij bleef grabbelen en ik hoorde hem vloeken.

‘Wat is er?’ vroeg ik.

‘Ik weet het niet, maar ik kan mijn portefeuille nergens vinden.’

‘Zoek liever naar je horloge.’

‘Ja goed, maar ik heb mijn portefeuille toch niet uit mijn tas gehaald? Heb jij het gedaan?’

‘Wanneer heb je die het laatst gebruikt?’

‘Elke avond kijk ik hem even na, want de schetsen van Tirnovo zitten er in.’

‘Zo’, zei ik en snelde naar buiten. Ik herinnerde mij plotseling, dat me zoëven iets vreemds in de toestand was voorgekomen. Ik constateerde nu, dat het pakpaard niet was losgerukt, maar losgebonden! Ik keerde naar de tent terug, waar Herbert zijn zaklantaarn liet schijnen.

‘Licht uit!’ gebood ik. ‘Heb je je geweer? De heer Wennering is op eigen gelegenheid op weg naar Tirnovo of zwerft hier in de buurt rond.’

Van Calsberghe antwoordde niet. Ik kroop naar hem toe.

‘Als we zorgen vannacht niet overvallen te worden,

hebben we hem morgen gauw genoeg te pakken', troostte ik hem. 'Of anders wachten we hem eenvoudig op in Tirnovo. Maar wees verstandig en onderneem nu niets. We zullen alleen naar het open veld trekken. De tent laten we hier staan.'

We slopen naar buiten en bereikten zonder ongelukken de vlakte. Onze eigen paarden namen we mee. Uur na uur verstreek. Tegen zonsopgang zei Herbert:

'Ik begrijp er niets van. Als hij zonder ons naar Tirnovo wil, begrijpt hij toch wel, dat we hem zullen volgen. Zijn voorsprong is niet groot genoeg om alles onderzocht te hebben voor wij gekomen zijn. Bovendien heeft het manuscript voor hem geen waarde, want wij weten, hoe de zaak zich heeft toegedragen.'

'Zolang wij leven', zei ik.

'Je bedoelt dus, dat hij ons eerst...'

'Ja.'

'Dat had hij dan vanavond moeten doen.'

'Inderdaad. Hij heeft ons onze paarden gelaten, onze geweren, ons proviand. Morgen komen we aan de bron. Paarden, geweren, eten, drinken, ik zal je wat zeggen, onze goeie ouwe Tom is gek geworden. Hij zal waarschijnlijk bij de bron op ons zitten wachten.'

'Laten we het hopen,' zei Herbert en hij schudde bedenkelijk zijn hoofd.

Bij zonsopgang stegen we op, zetten onze paarden zoveel mogelijk aan, zonder hen te veel te vermoeien.

Bij de bron wachtte ons een teleurstelling. Wij vonden op een lange stok een briefje:

'Heb een tube sublimaat fijn verdeeld in het water opgelost.' Fijn verdeeld was onderstreept.

Van Calsberghe keek me aan.

'Tja', zei hij, 'daarmee bereikt hij alleen, dat we nog meer moeite zullen doen hem in te halen, want nu gaat het om ons leven.'

'Het terrein is alleen nog maar heuvelachtig en ik durf hem nog wel op vijftien pas afstand te naderen als hij gaat schieten', verzekerde ik.

'Hij kan ons hierdoor willen dwingen hem te volgen', verduidelijkte Herbert zijn mening.

‘Dan zullen we hem verrassen. Hij kan ons niet meer dan een paar uur voor zijn. We laten de proviandpaarden hier en volgen zijn sporen.’

Herbert keurde dit plan goed en wij reden verder. Wennering had het ons niet moeilijk gemaakt zijn weg te volgen. Na enkele uren rijden werd het terrein rotsachtig. Wij reden enkele tientallen meters van elkaar af. Plotseling knalde er een schot. Herbert had gelijk gehad, dat Thomas ons een valstrik had willen stellen, ofschoon het ook mogelijk was, dat hij ons had zien aankomen en nu een laatste poging deed om zich van ons te ontdoen. In elk geval had ik gelijk, toen ik er op vertrouwde, dat hij wel zou missen. Ik stuurde mijn paard naar rechts, riep Herbert toe te gaan liggen en zijn geweer in de aanslag te houden, maar niet te schieten, voor hij er zeker van was iets te raken. Ik had reeds uit de verte gezien, dat de rotsen geen gesloten formatie vormden en er voor zorgende buiten schot te blijven, draaide ik om de rots heen. Ik zag Wennering, die met zijn rug naar me toestond en floot op mijn vingers. Hij keerde zich om en schoot weer mis. Het muildier met de waterzakken stond naast hem vastgebonden en hij knielde er achter. Op dat moment zwaaide ik met mijn zakdoek. Het was toch te gek je goede tijd hier te verspillen en als struikrovers op elkaar te liggen schieten zonder iets te raken. Drie beschaafde Europeanen, die elkaar als wilden bevochten! ‘Geef je over’, riep ik. Als antwoord haalde hij zijn mes uit zijn zak en hield dit dreigend op één van de waterzakken. Toen schoot ik hem door zijn been en liep op een draf met een revolver in mijn hand op hem toe.

‘Kom, Thomas’, zei ik, ‘je hebt een zonnesteek.’

Van Calsberghe kwam nu om de hoek van de rots te voorschijn.

‘Ik heb me overgegeven’, zei Wennering.

‘Dat is goed’, zei Herbert eenvoudig, gespte zijn riem los en met één krachtige greep bond hij Thomas de armen op zijn rug. Dit was een beslissend moment, het operettegevecht verkeerde in ernst.

Ik mocht me niet tegen Herberts houding verzetten en

ook Wennering scheen plotseling te beseffen wat hij gedaan had en wat het gevolg daarvan kon zijn, nu hij verloren had.

‘Ik heb me niet ernstig verdedigd’, zei hij.

‘De bedoeling was goed, vooral met dat sublimaat’, zei Herbert koeltjes. ‘Overigens, als Jim het goedvindt, mag je zelf meebeslissen, wat er met je gedaan moet worden.’ Als bij afspraak reden we met zijn drieën naar de bron terug, waar we de andere paarden hadden achtergelaten. Herbert voerde Wennerings paard bij de teugel. Ik had Thomas' wond verbonden, de kogel had het vlees slechts geraakt, en hijzelf zei, dat hij wel kon rijden. Ik volgde met het muildier, dat het water droeg. Eén kostbare zak was verloren gegaan, doordat Wennering er met zijn mes in gevallen was. Bij de bron aangekomen hielp Herbert Thomas om te gaan zitten. Hij bleef staan en het viel mij op, dat hij er net zo uitzag als toen hij ons zijn voorstel uitlegde op zijn kamer in San Stefano.

‘We zullen meteen beginnen, want we moeten voor donker klaar zijn. Ten einde nodeloos debat te vermijden, zal ik de functie op me nemen van openbare aanklager. Wennering is beklaagde en verdediger van de beklaagde, Jim is getuige. Met zijn drieën vormen we de jury, met zijn drieën vormen we de rechtbank.’

‘Je bent dus van plan op te treden als de gemeenschap, de staat, het burgerlijk geweten?’ vroeg Wennering smalend.

‘Niet het burgerlijk geweten, maar de burgerlijke zucht tot zelfbehoud. Elke gemeenschap en dus ook de onze, die uit drie leden bestaat, heeft de plicht zich te verdedigen tegen degene, die gevaarlijk voor het bestaan ervan wordt. Je begrijpt me verkeerd als je denkt, dat ik hier op wil treden als dominee, het is mijn bedoeling recht te spreken.’

‘Je hebt het recht daar niet toe, want het delict is gepleegd in dit land en daar ben je geen staatsburger van. Ik eis het recht op geoordeeld te worden door de bevoegde autoriteiten.’

‘Je hebt dit zelf onmogelijk gemaakt. Het was misschien

mogelijk geweest een verbinding tot stand te brengen met de bevoegde autoriteiten als je de bron niet vergiftigd had. Nu zijn we geïsoleerd, doordat hoogstens twee mensen met de aanwezige watervoorraad Tirnovo of de plaats waar we vandaan komen, kunnen bereiken. Bovendien, jij behoorde ook zonder dat tot onze gemeenschap en je hebt je tegenover ons te verantwoorden. Ik wil trouwens stemmen. Achten we ons competent om over de beklaagde te oordelen?'

'Ja', zei ik.

'Neen', zei Wennering.

'Ja', zei Van Calsberghe en vervolgde: 'Ik beschuldig de beklaagde van diefstal en poging tot moord.'

'Hoor eens, Herbert', zei ik, 'dat is gekheid. Ik twijfel er niet aan of je bent volkomen ernstig, maar we zijn twee tegen één. Ik heb met opzet voorgestemd om je te doen blijken, dat we als we willen Thomas zonder pardon kunnen neerschieten en dan ons zelf wijs kunnen maken, dat we volgens de regelen hebben rechtgesproken, maar het zal jou toch ook niet bevredigen, als we met twee stemmen voor en één tegen Wennering veroordeeld hebben. We kunnen elk ons oordeel zeggen en dan zien wat er gedaan moet worden. Van zo'n rechtspraak in de woestijn lees je wel erg mooi in de boeken, maar die is ten slotte belachelijk.'

'Juist', zei Thomas, 'van moord is trouwens geen sprake, want ik heb op jullie geschoten uit noodweer. Ik zag jullie uit de verte aankomen en kon met die twee paarden niet vlug genoeg uit de weg komen. Bovendien heb ik me heel zwak verdedigd, ik heb jullie niet geraakt en me overgegeven aan Tilenius Bolt, ofschoon ik een revolver had kunnen trekken en hem van dichtbij had kunnen doodschieten. Als ik jullie had willen vermoorden, had ik dit gisteravond rustig kunnen doen.'

'Maar waarom heb je dan de bron vergiftigd? Die is toch vergiftigd, nietwaar?' vroeg Herbert.

'Wees nu eerlijk, Wennering', raadde ik Thomas aan, daar ik zag, dat hij weifelde. 'Als het niet het geval is kan het je redding zijn. Dan hebben we water genoeg voor ons drieën tot Tirnovo. Maar het zal je niet hel-

pen als je liegt, want de eerste drie dagen zal jij het water alleen moeten drinken en dan zullen we afwachten hoe het je bekomt. Je moet niet denken, dat we op een enkele verklaring van jou zullen vertrouwen. Is hij vergiftigd?'

'Ja', moest hij toegeven.

'Maar hoe kom je daarbij? Als we je al het overige vergeven, is dit immers een poging tot moord in optima forma? De waarschuwing, die je erbij legde heeft geen waarde: de bedoeling is duidelijk, dat je ons slechts de kans gaf een paar dagen later, voor mijn part niet ver van Tirnovo de dood te vinden. Onze paarden hadden het geen dag uitgehouden en zonder die hebben we tien dagen nodig om in Tirnovo te komen. Dat hadden we nooit bereikt.'

'Ik wilde jullie de achtervolging onmogelijk maken.'

'Hierdoor heb je juist gemaakt, dat we je moesten achtervolgen. Het feit, dat je ons gisteravond niet verwondde, is geen verontschuldiging. Het gebeurt vaker, dat men voor de misdaad zelf terugschrikt uit atavistische morele overwegingen. De enige manier, waarop je je doel had kunnen bereiken, was ons te doden. Ik heb nog zelden een dergelijke dilettantisch opgezette "misdaad" meegemaakt', zei ik knorrig, want ik was uit mijn humeur, dat Wennering ons in zo'n lelijk parket had gebracht. 'Alles wat je had moeten doen heb je nagelaten, alles wat je gedaan hebt is te veel.'

Thomas boog het hoofd.

'Er is niets tot je verdediging aan te voeren', vervolgde ik. 'Als je ons had willen laten leven, had je je doel niet bereikt. Je wilde ons alleen laten sterven zonder dat je er bij was, zonder dat je behoefde te zeggen: ik heb hen gedood. Je houding is één lange concessie aan de moraal: je vlucht zonder ons te doden, het feit, dat je, toen je omsingeld was, niet onmiddellijk het water weg hebt laten lopen. Maar je bedoelingen waren duidelijk: je wilde ons uit de weg ruimen om het manuscript, als je dat gevonden had, te gebruiken voor een zogenaamde wetenschappelijke studie, waarbij je de sleutel

tot de taal van de Karoniërs ontdekte. Je plan is mislukt, doordat je te laf bent geweest.'

'Jullie zijn twee zulke normale mensen, dat ik het je niet aan je verstand kan brengen, waarom ik zo gehandeld heb', zei Thomas vrij onverschillig.

'Als dat een insinuatie moet zijn, maakt die op mij niet de minste indruk', zei ik, 'maar je hebt de zaak erger gemaakt: als we hier niet zaten, of als je de bron niet vergiftigd had, zou ik nog in staat zijn je op je schouder te kloppen en te zeggen: een volgende keer beter, Thomas. Voor de goede orde zouden we je natuurlijk moeten zeggen, dat onze wegen zich vanaf dit punt scheiden. Maar overigens: even goede vrienden, of althans geen al te grote vijanden. Onze positie is echter anders. Ik wil hier niet over: met voorbedachten rade en diefstal en poging tot moord en al die verdere fraaiigheden spreken. De vraag is deze: kunnen we je nog meenemen als onze kameraad? Je zult zelf toegeven dat dat niet gaat. Als onze gevangene naar Tirnovo en terug tot we in de bewoonde wereld komen en je daar je vrijheid teruggeven? Aan de bevoegde autoriteiten overleveren is natuurlijk onzin, als we je eenmaal tot zover hebben meegenomen, zou het van ons een droefgeestig kleinzielige houding zijn om dan het recht zijn loop te doen hebben, zoals dat geloof ik heet. Dus als onze gevangene? Neen, want we hebben water voor één méns en twee paarden tot Tirnovo en daarvan zouden drie mensen en zes paarden moeten leven. Twee mensen en vier paarden zouden er wellicht mee kunnen komen, ten minste laten we het hopen. Twee mensen en vier paarden: dat wil zeggen, dat we hier al vast één pakpaard moeten achterlaten, hetgeen verlies aan proviand betekent, want onze werktuigen kunnen we niet missen. Zouden we één paard meer achterlaten en jou daarvoor in de plaats meenemen, dan ziet de bewoonde wereld ons niet terug. Van de jacht kunnen we niet leven; ik ben waarschijnlijk de enige, die nog wat zou kunnen schieten, maar bovendien, er is hier niet voldoende wild. Het kan beter worden en in de buurt van Tirnovo is het beter, of liever was het beter, het verwon-

dert mij deze laatste dagen al, dat we nog niets gezien hebben, maar je begrijpt, ik ben hier nog nooit geweest en ken de streken alleen van reizigers van een tiental jaren geleden. Als Herbert mij vraagt: durf jij de verantwoording op je te nemen, dan zeg ik neen. Ergo: we moeten je hier achterlaten. Water kunnen we je niet geven, proviand wel, paarden eveneens, wapenen niet, gegeven het verhaal van de controleur Veraelte en zijn bedienden. Ik moet toegeven, Thomas, je hebt ons, zij het dan ook op 'voorzichtige' wijze gewaarschuwd.'

'Dus ik ben ter dood veroordeeld?'

'Je kunt een kans wagen; zolang je leeft, kun je gered worden', antwoordde ik.

'Dat is ironie. Het lijkt me dan beter, dat ik er een eind aan maak. Geef me je revolver', vervolgde hij tot Van Calsberghe, die reeds opstond.

'Neen', zei ik. 'We kunnen je helaas geen wapen geven, Thomas. Een van ons zal het moeten doen.'

'Het is volkomen rechtvaardig, dat jullie me hier vermoordt, maar het is niet menselijk, niet ridderlijk, niet groots. Er bestaan andere gebaren dan deze.'

'Wij zijn ons er ten volle van bewust, dat we niets verrichten dat ook maar op enigerlei wijze anders kan bestempeld worden, dan met het woord: noodzaak, Thomas. Het helpt niet of je de zaak van verschillende kanten tracht te beschouwen. De wijze waarop je jezelf de dood bereid hebt, had je niet vernuftiger kunnen uitdenken, als je zelfmoord had willen plegen. Maar we weten, dat dit niet het geval was. Of wanneer het onderbewust in je bedoeling lag, heb je je doel bereikt, maar schrik dan niet voor de consequenties terug. Ik voor mijzelf wil je verzekeren, dat ik niet de minste wrok tegen je koester. Je bent voor mij dezelfde gebleven en wellicht ligt deze wijze van handelen geheel in je lijn. Maar vergeet niet, dat wij, zoals we hier met z'n drieën zitten slechts pionnen zijn, geen mensen. In plaats van mij kon hier Van Calsberghe spreken en ik zou op jouw plaats kunnen zitten, er zou niets veranderen. Onze persoonlijke gevoelens zijn op dit ogen-

blik waardeloos en zij doen niet ter zake. Op het ogenblik, dat jij de bron vergiftigde, heb je je laatste persoonlijke daad verricht en op ditzelfde moment heb je ons eveneens gereduceerd tot figuren. Heb je nog iets te zeggen?'

'Met dat klassieke woord geef je mij mijn veerkracht terug, Jim. De laatste woorden van de veroordeelde. Zij hebben waarde. Zij moeten goed zijn. Eerst een verzoek: Van Calsberghe moet me doden. Is dat toegestaan?'

'Ik weet het niet', zei ik aarzelend.

'Het laatste verzoek van een ter dood veroordeelde! Kom, dat mag je niet weigeren.'

'Waarom?' vroeg ik.

'Laten we zeggen, omdat ik jou het langst ken. Omdat je een vriend van me bent. Ik wil liever door de hand van een vreemde sterven. Aarzel niet op zo'n ogenblik, dat vermindert de waarde van je toestemming.'

Ik keek Herbert vragend aan. Hij knikte.

'Ik dank je, Van Calsberghe', zei Thomas. 'De vreemde gedroeg zich als vriend, Jim. Op het laatste moment moet ik nog ervaren, dat vriendschap slechts een relatief begrip is. Neen, tracht je niet te verdedigen. Ik verbeter: op het laatste moment bemerk ik, dat ik twee vrienden heb in plaats van één. Luister nu naar de woorden van de veroordeelde. Ik geloof, dat ik gelukkiger ben dan jullie. Ik ben reeds dood. Ik ken het tijdstip waarop ik zal sterven, namelijk enige minuten nadat ik uitgesproken heb. Het meest pijnigende van het leven is, dat je bij benadering de fatale termijn kunt berekenen, maar dat je niet weet of je het ogenblik van je dood ook maar een seconde kunt uitstellen. Dat kan ik wel. Ik kan spreken zolang ik wil en je zult me aanhoren. Dat ben je verplicht als maatschappelijk en normaal en vooral als menselijk mens. Als ik hier lig met een kogel door mijn hersenen zijn jullie er nog, maar weldra zal je er niet meer zijn. Dat is me een grote troost. Je zult niet weten, wanneer je sterven zal, de dood zal je bedreigen, je zult in angst leven, niet altijd zul je je die angst bewust zijn. Maar soms in het

donker, 's avonds, zul je weten, dat je bang bent. Wij hebben geen God, geen Chinese philosophie, geen karma, wij wijzen elke troost van de hand, Jim, wij zouden Goden zijn, als we niet bang waren. Elke troost, hoe vernuftig door ons zelf uitgedacht, beschouwen wij met wantrouwen. Wij geloven er niet aan, wij willen er niet aan geloven, wij mogen er niet aan geloven. Wij zijn protestanten, Jim, van de drieëenheid Goedheid, Schoonheid en Waarheid kennen we alleen de laatste. Dat wil zeggen: wij weten, wat niet waar is. Wij hebben onze Goden weggeprotesteerd. Als kegeltjes omgegooid en onder dat spel hebben we vergeten dat we weldra alleen in het luchtledige zouden overblijven. Maar niettegenstaande we in de lege ruimte staan, weigeren we elke hand, die ons terugvoert naar de bewoonde wereld. Maar toch zijn we slechts helden, Jim, en geen Goden, want we zijn bang. De zelfmoordenaar is de enige mens, die zijn eigen lot bepaalt. Het zal je, terugredenerend, niet moeilijk vallen mij als verkapt zelfmoordenaar te karakteriseren, daar ik nu immers in staat ben het ogenblik van mijn dood te bepalen? Een man zonder naam sterft roemloos, in dit geval in de woestijn, in het volle besef, dat hij verdwijnt zonder een spoor achter te laten, de man met naam sterft in de fictie, dat hij blijft. Hij heeft de helpende hand, die hem naar de bewoonde wereld terugvoert, geaccepteerd. Hij is zelfs geen held meer, want hij capituleerde. Roem en daardoor onsterfelijkheid: de god van de goddeloze tijd, aristocratischer wellicht dan de vorige, die iedereen toelaat in het koninkrijk der hemelen, maar even fictief. Kan ik het verdragen, dat jullie aanstonds zullen zien, wat ik niet meer zie? Kan ik het verdragen, dat een tram in Parijs van de ene halte naar de andere rijdt op het ogenblik, dat ik sterf, en dat hij niet stopt? Dat een vrouw en een man paren zonder gestoord te worden? Heb ik ooit elke seconde van mijn leven de laatste snik van een stervende gehoord? Neen, ik heb hem niet gehoord, omdat ik niet wilde horen, want de overweging, dat op hetzelfde ogenblik een kind zijn eerste schreeuw gaf zou me niet getroost hebben. En toch

is het onverdragelijk te moeten sterven, terwijl er niets verandert. Maar was het niet even onverdragelijk te moeten leven met het besef, dat men eens zou moeten sterven, terwijl er niets verandert? Hebben jullie wel eens bij een bioscoopvoorstelling gezeten, waarin een film vertoond werd, die het leven weergaf over honderd jaar, of in elk geval over zoveel tijd, dat je het niet meer mee zou kunnen maken? En hoewel die film slecht was en de phantasie van de scenarioschrijver en regisseur beneden peil stonden, met een knagend gevoel het gebouw verlaten? O, het is onverdragelijk te bedenken, dat over honderd jaar de economische, maatschappelijke en technische toestanden anders zullen zijn, dat men wellicht - welk een lekengedachte krijgt men zelfs als dokter aan de vooravond van de dood! - iets uit zal vinden om het leven te verlengen of de mens zelfs onsterfelijk te maken. Stel je eens voor, dat dit over veertien dagen uitgevonden wordt en dat men zelfs doden weer op zou kunnen wekken, dan zou mijn lichaam net vergaan zijn! Maar on verdragelijk is het vooral, dat het volgend geslacht problemen zal oplossen waar wij nog niet over denken omdat de problemen er zelfs nog niet zijn. Maar gelukkig, de grote en grootse problemen zijn eeuwig. Sophocles kende ze, Shakespeare en Goethe kenden ze en ook ik, Wennering. Dat is een troost. Zou ik bovendien niet bang moeten zijn, dat ik nog zou capituleren als ik nog even door mocht leven? De bewuste naamlozen winnen het van de namen. En daarom', hier richtte hij zich dreigend op, 'doe ik afstand van mijn aandeel in de roem van onze ontdekking: het manuscript van de Portugees, ik was het, die het eerste de mening opperde, dat het gezocht moest worden in het graf van de geestelijke en niet in de tempel.' Van Calsberghe keek op.

'Maak er een eind aan', zei Thomas. 'Dat laatste had ik niet moeten zeggen.'

'Maar nu dwing je me het te vermelden', zei Herbert.

'Maak er een eind aan, ik smeek je er om', zei Thomas.

'Het doet er niet toe. Ik weet het niet, ik wil het niet weten, ik wijs elke troost af.'

Hij keek ons kalm aan.

‘Kom’, zei hij eenvoudig.

Herbert nam zijn geweer op, richtte en liet het weer zakken.

‘Kom vriend’, zei Thomas.

Van Calsberghe schudde zijn hoofd.

‘Ik weet, het is moeilijk op iemand te schieten, als hij je aankijkt, ik zal me omdraaien, maar ik weet liefst, wanneer het schot valt. Ik zal tot drie tellen.’

Hij trachtte zich om te keren, maar kermde van pijn.

‘Help me even, Jim’, verzocht Thomas, ‘het ziet er naar uit alsof ik wondkoorts kan krijgen, ik geloof niet, dat ik had kunnen rijden. Zo, dank je. De wondkoorts is weldra over’, glimlachte hij.

‘Wijs Herbert, waar hij moet raken, ja, dat is de goede plaats, ga nu zitten.’

‘Herbert, leg je geweer aan.’

‘Een-twee-drie.’

Het schot viel. Herbert wendde zich af. Ik maakte een graf voor mijn goede vriend, Thomas Wennering. Na een uur kwam Herbert terug en wij braken op en kampeerden een uur rijden van de bron. De volgende dagen waren wij geen van beiden erg spraakzaam en hoewel ons innerlijk langzamerhand niet in overeenstemming meer was met ons uiterlijk, handhaafden we als het ware ter ere van onze dode vriend een zekere plechtigheid in toon en gebaren. Naarmate het tijdstip van Thomas' dood zich verder van ons verwijderde, begonnen we weer een enkele toespeling op zijn vroegere aanwezigheid te maken en reeds de dag voordat we bij Tirnovo aankwamen was de spanning omtrent het vinden of niet vinden van het manuscript bij Van Calsberghe blijkbaar groter geworden dan zijn eerbied. 's Avonds, toen wij afstegen, zei hij:

‘Het is misschien kinderachtig, maar ik heb vandaag steeds over Thomas' woorden nagedacht, dat we niet moesten vergeten, dat hij de eerste was, die gezegd heeft, dat we het manuscript in het graf van de priester moeten zoeken. Aangezien er maar twee plaatsen zijn, vind ik, dat de uitspraak van Wennering minder waar-

de heeft, dan hij er aan toekende. Maar ondanks dat moet ik toegeven, dat het me hindert. De vraag is nu, waar we zullen beginnen? In de tempel, of in het graf? “Als om te bewijzen, dat we aan Wennerings uitspraak geen waarde hechten, zou het wellicht het beste zijn, als we bij het graf begonnen, omdat we immers, onafhankelijk van Thomas” mening, ervan overtuigd zijn, dat het manuscript daar te vinden is. Zouden we nu eerst aan de tempel beginnen en later in het graf het manuscript vinden, dan zouden we daarmee zijn uitspraak meer waarde toekennen dan die verdient’, zei ik. ‘Goed’, zei Herbert en er werd niet meer over gesproken.

De volgende dag bereikten we de bron, die vlak bij Tirnovo gelegen was en reeds in de middag gingen we op weg naar het graf van de Portugese priester, waar we het manuscript boven verwachting vonden en wel zo vlug, dat ik bijna teleurgesteld was om het gebrek aan spanning bij deze gebeurtenis, die het hoogtepunt van onze tocht had moeten vormen. Toen Van Calsberghe het te voorschijn haalde, was ook zijn gelaat teleurgesteld en hij mompelde: ‘Liever had ik het toch in de tempel gevonden.’

Even daarna drong echter de betekenis van onze vondst tot ons door en wij kampeerden in een volmaakt gelukkige gemoedsstemming aan de bron. Het verlies van Wennering was vergeten; vooral Herbert was kinderlijk verheugd en het manuscript, dat vrij goed bewaard was gebleven, verliet zijn handen geen ogenblik. Wij bleven enkele dagen bij de bron in de buurt van Tirnovo kamperen en lieten elkaar geheel vrij. Ik geloof, dat Herbert de gehele dag doorbracht met het ontcijferen van het manuscript, want na elke tocht die ik in de omtrek maakte, vond ik hem steeds weer op dezelfde plaats. Indien ik mij tracht te herinneren wat er in die dagen van rust in mij omging, kan ik alleen constateren, dat ik niets dacht. Ik vond het prettig, dat onze tocht geslaagd was, betreurde de dood van Thomas, schoot op vogels en genoot van het natuurleven, zoals men dat alléén kan als men een vermoeiende tocht achter

de rug heeft en eerst op de rustplaatsen bemerkt, dat er een landschap bestaat, waarin men leeft. Ik weet heel zeker, dat ik geen enkele vijandige gedachte ten opzichte van Herbert koesterde en ook hij was vriendelijk en opgeruimd. Ik weet werkelijk niet hoe het kwam, dat ik me op het einde van de derde dag iets liet ontvallen, ten gevolge waarvan wij een gesprek hadden, waardoor onze verhouding, voor ons beiden voorlopig vrij onmerkbaar, zich wijzigde als een zelfstandig optredende kracht. Ik was 's avonds teruggekomen en voelde me als een vacantieganger, die de gehele dag plezier heeft gehad en thuis zijn kennissen in dezelfde stemming, waarin hij hen verlaten heeft, als het ware ‘nuchter’ terugvindt.

‘Ik begrijp niet, dat je niet eens met me mee gaat, Herbert’, begon ik. ‘Dat manuscript kan immers wachten. Als ik het gevonden had, zou ik om de spanning kwijt te raken, waarin ik verkeerd had, al die dagen voor dat ik het gevonden had, òf meteen rechtsomkeert willen maken, teneinde thuis zo gauw mogelijk aan het werk te gaan, òf ik zou hier een paar dagen rondrijden of lopen, tot ik 's avonds doodvermoeid thuiskwam. Hoe is het mogelijk, dat je steeds maar als een verliefde jongeling op dat manuscript zit te staren, terwijl je er voorlopig niets mee uit kunt voeren? Je kunt hier immers je publicatie niet voorbereiden?’

‘Laat mij nu doen, waar ik zin in heb, Jim,’ zei Herbert vriendelijk, maar even uit de hoogte. ‘Als je opmerking pedagogisch bedoeld is, dank ik je voor je bezorgdheid, hoewel ik van mening ben, dat ik zelf het beste weet, hoe ik de spanning te boven kom. En als het alleen maar is, omdat je vindt, dat ik behoor te doen zoals jij, een soort Hollands protestantisme dus, dan doe je vergeefse moeite. Ik zit als het ware ingekapseld in het manuscript en ben onkwetsbaar.’

‘Vind je de ontdekking van dat ding nu heus zo belangrijk?’ vroeg ik. Ik vraag me nu nog af, of zijn toon aanleiding gaf tot zulk een agressieve vraag. Ik verklaar echter nogmaals, dat ik die drie dagen geen spoor van jaloezie gevoeld heb.

Herbert keek verwonderd, bijna ontsteld op.

‘Maar natuurlijk’, zei hij, ‘het is toch ook heel belangrijk?’

‘Voor de wetenschap, ja’, zei ik, ‘niet voor jou persoonlijk?’

‘Dat is hetzelfde, ik vertegenwoordig hier de wetenschap.’

‘Hoe verklaar je dan, dat je nu, zonder hulpmiddelen te hebben om je ontdekking uit te werken, dat manuscript uit je hoofd zit te leren?’

‘Misschien ben ik wel een beetje trots’, antwoordde hij peinzend. ‘Inderdaad ja, het vooruitzicht beroemd te zijn en dat verdiend te hebben, vind ik wellicht prettig.’ Zijn bekentenis had mij moeten ontwapenen, hij was als alle geleerden een kinderlijk man. Maar ik wilde ‘hovaardigheid’ zien waar deze niet aanwezig was, ten minste ik geloof nu niet meer dat die er was en al was die er geweest, wat dan nog?

‘Je bent je er toch van bewust, dat het zuiver toeval en geluk is geweest, dat we het manuscript ontdekt hebben?’ vroeg ik ter contrôle.

‘Neen’, zei Herbert nu bijna vijandig, ‘ik heb met het instinct van het genie, laat mij voor één keer in mijn leven vijf minuten een genie geweest zijn, Jim (zijn onderdanige toon was nu bepaald hoogmoedig), met het instinct van het genie heb ik een verband gelegd dat niet aan een ieder gegeven is om te leggen.’

‘In San Stefano heb je zelf toegegeven, dat het een zuivere speculatie was.’

‘Omdat ik bang was niet te zullen slagen. Een soort bijgeloof.’

‘En Wennering heeft ons gezegd, waar we het manuscript moesten zoeken.’

De opmerking was vrouwelijk gemeen en een man onwaardig.

‘Daar zal ik in mijn voorrede melding van maken, evenals van jouw hulp.’ Herbert was kwaad. Ik zweeg en hij haalde het manuscript weer te voorschijn. De stilte was drukkend. Ik weet niet, of mijn lezers wel eens in een situatie verkeerd hebben, waarin zij voor

het verlossende woord hun ziel en zaligheid zouden hebben willen opofferen. Ik behoor helaas tot de mensen, die niet kunnen gaan slapen met een onopgelost conflict. Hoe gelukkig zijn zij, die wellicht alleen maar uit gebrek aan temperament een conflict kunnen wegzwijgen. Ik heb dat nooit gekund. Liever riskeer ik een verscherping, dan dat ik de zaak op zijn beloop laat. Ik wist dit alles ook toen, maar ik kon er niet toe komen zonder een poging tot toenadering of liever zonder een poging om althans een vriendschappelijke sfeer te doen ontstaan, de avond te beëindigen. Men kan in zulk een geval ook door op iets te zinspelen, dat slechts in een verwijderd verband staat, soms tot een betere verstandhouding komen. Ik overdacht dit alles niet, maar zei plotseling, ongeveer een kwartier later en nadat ik mijn keel geschraapt had om mijn stem niet te rauw te doen klinken, alsof ik een anecdote wilde vertellen:

‘Eigenlijk gek, dat Wennering reeds voor we zeker wisten, dat we succes zouden hebben die poging deed, om ons te vlug af te zijn. Het zou verstandiger zijn geweest, als hij tot nu... of misschien nog beter als hij gewacht had, tot wij weer bij de volgende bron gekomen waren, vind je ook niet?’

Herbert keek me aan, zijn gezicht stond strak.

‘Zeker, volkomen juist’, zei hij effen. ‘Wel ja, hij had natuurlijk tot de volgende bron op de terugtocht moeten wachten. Die is nu al vergiftigd. Dat behoeft niet meer te gebeuren. Wel te rusten, ik ga slapen.’

Hij stak het manuscript in zijn borstzak; de vorige avond had hij het in zijn zadeltas, die wij 's avonds altijd mee naar de tent namen, geborgen.

De volgende ochtend braken wij op. We moesten heel wat water meenemen, we durfden de vergiftigde bron niet te gebruiken. Als bij stille afspraak hielden we meer naar het Zuiden aan om de plek waar Wennering begraven lag te vermijden. Van Calsberghe zorgde er steeds voor achter mij te blijven. Het speet me voor mezelf, dat ik het opmerkte; dat ik zo kleinzielig was

het op te merken. De gehele dag peinsde ik over de laatste woorden van Herbert de vorige avond. Hij had toch geen ogenblik gedacht, dat ik, evenals Wennering... Als hij er inderdaad niet aan gedacht had, zou het een onvergeeflijke fout zijn erover te beginnen. Maar die eigenaardige toon: ‘die is nu al vergiftigd, dat behoeft niet meer te gebeuren.’ En als ik er niet over begon en zijn woorden hadden wèl een zeker wantrouwen uit willen drukken, zou hij het negeren van de betekenis wellicht als een bekentenis opvatten. Ik besloot oprecht met hem erover te spreken en wij hadden nauwelijks de noodzakelijke bezigheden verricht, of ik begon 's avonds:

‘Beste Herbert, het is nodig, dat wij oprecht met elkaar spreken. Ik heb gisteren misschien iets gezegd, waardoor onze goede verhouding in gevaar kon komen; als we niet zo geheel aan elkaar waren overgeleverd zou het niet zo erg zijn, maar in een vijandige omgeving, door de natuur vijandig gemaakt, moeten we op elkaar kunnen rekenen. Ik veronderstel, dat je laatste woorden gisteravond je waren ingegeven door de gedachte, dat je vrijwel weerloos tegenover me zou staan voor het geval ik kwade bedoelingen zou hebben, is dat juist?’

‘Ja’, gaf hij toe.

‘Vertel me dan hoe je daarop kwam.’

‘Je eigen woorden suggereerden dat voldoende. Het was alsof Wennering sprak. En nadat je toen nog die overweging had uitgesproken, dat hij het beter uit had kunnen stellen, kreeg ik plotseling een vaag gevoel van angst. Je levensloop is dezelfde als die van Thomas. Neen, kijk niet verwonderd. Je bent rijk en rijkdom verandert het uiterlijke leven zozeer, dat het innerlijke leven er door veranderd lijkt. Maar jij hebt hetzelfde rusteloze van Thomas, je hebt ook steeds iets willen bereiken op wetenschappelijk gebied, maar er de kracht niet toe gevonden, de concentratie. Evenals Thomas ben je een van de genieën, aan wie het niet aan de inspiratie, maar wel aan de discipline heeft ontbroken. Je lijdt daaronder en poseert als avontuurlijk aangelegd millionnair, die voor zijn plezier reist, zonder doel,

luchtig om zo te zeggen; je wilt reizen zoals een Fransman bemint, zonder affecten, zonder broeierigheid. Maar je draagt de troosteloze last van een volkomen mislukt en onbevredigd leven in je. Je zou iets willen doen, waardoor je naam bekend wordt, in één woord, Wennerings drankzucht en jouw reislust komen uit hetzelfde voort.'

De redenering was plomp, zelfs voor een geleerde, die zich alleen met spijkerschrift bezig houdt. Ik voelde me enigszins beledigd, maar wilde terwille van de goede zaak hem van zijn dwaling overtuigen.

'Als het mogelijk zou zijn de menselijke eigenschappen volkomen exact te ontleden en bovendien quantitatief vast te stellen, dan beweer ik, dat - gegeven dat één dier eigenschappen in hoeveelheid, in volume ook maar een fractie verschilt van eenzelfde eigenschap in een persoonlijkheid, die overigens geheel identiek is aan de vorige - hierdoor een zo grote invloed op de overige eigenschappen wordt uitgeoefend, dat een geheel nieuwe en verschillende persoonlijkheid ontstaat. De volksmond heeft dit gevulgariseerd door: "du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas". Het is mogelijk, dat de in zijn uitingen energieke, de in alles slagende, geniale zich slechts door een minimaal verschil ten opzichte van één eigenschap onderscheidt van de bedelaar, die hij een aalmoes geeft. Door dat éne verschil ondergaan echter de andere eigenschappen onmiddellijk een bepaalde, soms grote, soms kleine wijziging, waardoor het individu plotseling iets geheel anders is geworden. Dit wat de aanleg van een mens betreft. De uiterlijke omstandigheden werken dan nog als een zuiger in een stelsel communicerende vaten, dat in evenwicht is, en veranderen het beeld "tijdelijk" weer even volkomen als het reeds genoemde minimale verschil het blijvend, d.i. gedurende het hele leven, verandert. Je wijze van parallellen trekken is zeer onwetenschappelijk en hoogst speculatief.'

'Evenals mijn tocht naar Tirnovo om het manuscript te vinden', vulde Herbert aan. 'Zeg eens', vervolgde hij plotseling, 'heb je er spijt van, dat we Thomas hebben vermoord?'

‘Het was geen moord’, antwoordde ik vol overtuiging.

‘Kom’, zei hij, ‘het was wel een moord. Ik heb het gevoel, alsof ik het niet verdiend heb dat manuscript te vinden. En daarom voel ik zo goed, dat je jaloers op me bent. We hebben gelijke zonde begaan en ik alleen krijg de beloning. Ik moet je trouwens wat bekennen: ik heb er aan gedacht, evenals jij er aan dacht om mij te vermoorden, dat ik jou zou kunnen doden en het manuscript niet publiceren, maar net doen alsof ik de sleutel tot het schrift der Karoniërs ontdekt had zonder het woordenboek van de Portugees. Beste Jim, kun je me vergeven?’

Hij kwam op me toe en ik meende bijna, dat in zijn ogen tranen stonden. Wij omhelsden elkaar zwijgend en de verzoening was volkomen als die tussen twee gelieven aan de vooravond van de definitieve scheiding. Herbert stelde mij die avond het document van de Portugese geestelijke ter hand om het voor hem te bewaren.

Wij deden de volgende dag alles samen en waren vol zorgen voor elkaar, maar ik wist, dat we in onze gedachten onze revolvers geladen in onze gordels zagen zitten. Naarmate we het graf van Wennering, dat aan onze linkerhand lag, naderden, werden we beiden onrustiger en op de vijfde dag hoorde ik achter mij plotseling een schot. Ik keerde mij om en zag Herbert in de stijgbeugels staan, terwijl hij half lachend richtte op een rots in de verte.

Met zijn arm bijna een halve boog beschrijvend schoot hij nog vier maal, de vierde kogel ging rakelings langs mij heen. Ik was achter mijn paard gaan liggen en sprong nu op hem toe voor hij tijd had zijn tweede revolver te grijpen. Uitgeput viel hij in mijn armen. Ik bleef bij hem waken tot het donker werd. Ik had de tent voor hem opgezet. Om elf uur 's avonds stond ik op, nam mijn dolk uit de schede en trad op het bed toe. Hij ontwaakte.

‘Ben jij het, Jim?’ vroeg hij en zijn stem was vol vertrouwen als van een kind.

‘Ja, Herbert, ik ben het’, antwoordde ik. Ik maakte

zijn borst bloot en stak hem de dolk in het hart. Het was een daad van zelfverdediging en vriendschap.

Na het beëindigen van dit verslag heb ik er aan gedacht mijn vrienden te volgen. Het leven heeft mij echter ten slotte toch vastgehouden, en als dit geschrift ter perse gaat, heb ik mij teruggetrokken naar één der plekken op de aardbol, waar wèl mensen zijn, maar geen rechtspraak in onze zin. Een vonnis, vrijsprekend of veroordelend, van een rechter uit de beschaafde wereld zou ik niet aanvaarden.

De ondergang van de ‘Frisia’

's Morgens half twee.

Zoals ik reeds enige uren geleden draadloos berichtte, signaleerde de uitkijk in de loop van de avond ijsbergen, die echter op vrij grote afstand van het schip voorbijdreven. Doch het schijnt, dat enkele uren geleden hun aantal groter is geworden en het is mogelijk, dat de oceaanstomer met een ervan in botsing gekomen is of dat althans de kapitein het raadzaam acht alle mogelijke voorzorgsmaatregelen te treffen, de machines zijn ten minste stopgezet en de vierde stuurman kwam ongeveer vijf minuten geleden in de salon om de vrouwen te waarschuwen, en te zeggen, dat zij zich naar de boten moesten begeven. Uw verslaggever, in de mening, dat, indien er werkelijk iets ernstigs gebeurd mocht zijn, dit de lezers van uw blad wel zou interesseren heeft zijn blocnote te voorschijn gehaald en zich gereed gemaakt om u nauwkeurig verslag uit te brengen van hetgeen geschiedt. Voor het geval het slechts loos alarm mocht zijn, zend ik dit relaas morgen verkort door, u kunt er dan allicht wat van gebruiken, daar het immers geschreven is op een ogenblik, dat ik mij op alles, zelfs het ergste heb voorbereid, terwijl later misschien zal blijken, dat ik mij geheel onnodig bezorgd heb gemaakt. Een ongegronde sensatie, dus. Mocht daarentegen werkelijk een ernstig ongeval hebben plaatsgehad dan zal de redactie zeer zeker prijs stellen op het verslag van een ooggetuige.

Het blijkt intussen, dat mijn berichten niet meer doorgeseind kunnen worden (laten wij hopen, dat dit een tijdelijke maatregel is) want ik krijg van de steward de korte aankondiging: ‘Alarm op de Frisia, Vrouwen en kinderen naar de boten gebracht, schip wellicht op een ijsberg gestoten’, terug, daar de radio uitsluitend voor dienst- (in dit geval waarschijnlijk nood-)seinen ter be-

schikking gehouden wordt. Deze tijding heeft voldoende indruk op mij gemaakt om beslag te gaan leggen op een lege fles, voorzien van een waterdichte schroefsluiting ten einde het bericht in zee te kunnen werpen, voor het geval dit nodig mocht blijken. Ik stenografeer dit verslag en schrijf zo duidelijk als onder de gegeven omstandigheden maar mogelijk is, ten einde u eventueel in staat te stellen het later terug te lezen.

Op het ogenblik, dat de vierde stuurman, de heer Vechting, de dames waarschuwde om zich naar de reddingsboten te begeven, waren er negen mensen in de salon aanwezig, nl. mevrouw Marise Guthrie, een alleenreizende dame, mevrouw Verduyn, een jonge vrouw op weg naar haar man, mevrouw de baronesse van Richteren Bentfort, echtgenote van de jonge baron van Richteren Bentfort, mevrouw Jade Jumilla, danseres, dr Arriens, arts, de heer Tengbergen, een rijke jongeman die samen met mevrouw Jumilla de reis heeft ondernomen, de oude en jonge baron van Richteren Bentfort en ondergetekende, uw verslaggever Kruythoff. Nadere bijzonderheden omtrent deze personen zal ik u als mij de tijd hiertoe niet ontbreekt in de loop van het verslag mededelen.

Op dit ogenblik heeft mevrouw Verduyn, die haar man in jaren niet gezien heeft, begrijpelijkerwijze reeds gevolg gegeven aan het bevel van de officier en is onder geleide van dr Arriens naar de boten gegaan. De dokter komt juist terug met de mededeling, dat zij in een der eerste vaartuigen die gestreken werden, heeft plaats genomen en dat er geen paniek heerst op het dek, aangezien de officieren de verzekering hebben gegeven, dat er voor de vrouwen en kinderen ruimschoots plaats is en dat zelfs een deel van de mannen gered kan worden als men zich kalm houdt. In het ergste geval (er schijnt werkelijk een lek te zijn want de tweede officier vertelde aan dr Arriens, dat de waterdichte schotten in het ruim gesloten zijn) zal het schip zeker nog lang genoeg blijven drijven om alle reddingsboten te water te kunnen laten. De zee is zeer kalm. Er is reeds contact gezocht met enkele andere schepen en de verbinding is

tot stand gebracht, doch deze zijn niet in staat snel ter plaatse te verschijnen, omdat ook zij op moeten passen voor drijvende ijsbergen. Dr Arriens doet grote moeite mevrouw Guthrie er toe te bewegen naar de boten te gaan, doch zij maakt een afwerend gebaar. De heer Tengbergen tracht mevrouw Jumilla over te halen, de oude en de jonge baron doen pogingen de barones er van te overtuigen, dat zij het schip moet verlaten, ook zij weigert. De oude baron komt naar mij toe.

'Kunt u mijn schoondochter er niet toe brengen, mijnheer Kruythoff om zich klaar te maken? Een vreemde heeft op zulke ogenblikken dikwijls meer invloed dan de naaste familieleden. Het is nu eenmaal gewoonte, dat de vrouwen het eerst van boord gebracht worden als een gevaar dreigt. Dat is een traditie, waar men niet mee mag breken, zij berust op de verhouding van man en vrouw zoals deze vroeger was en ook nu nog behoorde te zijn; in de tegenwoordige tijd schijnt men dat alles te willen veranderen.' De laatste woorden zijn gericht tot de jonge baron en zijn vrouw, die nu naderbij zijn gekomen.

De jonge baron is een bleke, slanke jongeman, een uitstekend danseur, naar men zegt; hij spreekt tamelijk langzaam. 'Het is ook onrechtvaardig', zegt de barones, 'dat de vrouwen van hun mannen gescheiden worden. Waarom spreekt men dan van huwelijken die in de hemel gesloten worden?' 'Maar mevrouw', zeg ik, 'het is in het geheel niet zeker, dat uw man niet gered wordt. Het is zelfs niet zeker, dat het schip niet blijft drijven en dat u over enige uren niet weer aan boord komt.'

'Dat zijn allemaal uitvluchten om ons er toe te brengen weg te gaan', zegt ze vrij bitter.

'Lieve kind', zegt de jonge baron, 'je schijnt te vergeten, dat wij heus niet voor ons plezier blijven. Als iedereen naar zijn eigen gevoelens handelde, zouden de eerste boten zinken en de laatste leeg ronddrijven. Die zogenaamd mannelijke houding, die wij bij een catastrophe demonstreren en die elke man aanneemt met

een zekerheid en een snelheid, alsof er een schakelaar in hem werd omgedraaid, is in wezen niets anders dan een soort atavisme uit de tijd, dat we onze vrouwen en kinderen daadwerkelijk moesten verdedigen.'

'Maar Anton', zegt de oude baron, 'zoiets mag je niet denken, gedraag je als een man. Ik weet wel, dat er geen enkele reden bestaat zich er op voor te laten staan, dat men stamt uit een oud geslacht, maar het zou wellicht nog als een stimulans kunnen dienen om zich in tijden van nood onder alle omstandigheden waardig te gedragen.'

'Dus jij bent het met me eens?' vraagt de barones, zonder op de woorden van de oude baron acht te slaan.

'En u, mijnheer Kruythoff?'

'Ik kom op geheel andere gronden dan jij tot dezelfde conclusie', herneemt de jonge baron. 'Het is hier niet een kwestie van verdedigen, doch van opofferen, hetgeen altijd minder aanlokkelijk is; bovendien offer ik me niet voor jou op, maar voor een andere, mij volmaakt onbekende vrouw, wellicht uit de tweede of derde klasse. Ik weet van te voren, dat niemand het met me eens kan zijn, omdat het nu eenmaal niet zo hoort, doch het is de vraag nog of men wel even kalm blijft, naarmate het tijdstip van de dood meer en meer nadert; dan is het te laat, dan zijn de boten weg. Maar kom, het heeft weinig zin hier de tijd te verpraten. Ik zal je wegbrengen.'

'Ik zou eerst nog even naar mijn hut willen gaan om me te verkleden, is daar nog tijd voor?' vraagt de barones.

'O, zeker. Je zult maar een paar boten missen; de een komt immers niet eerder aan dan de ander?'

'Zal ik meegaan?' vraagt de oude baron.

'Nee, vader, laten wij liever afscheid nemen, ik wil nog even met Anton alleen zijn', zegt de barones. 'Geef jij je vader ook de hand.'

'Dat is niet nodig, denk ik, wij zullen elkaar nog enige tijd gezelschap moeten houden, zeer tegen onze zin weliswaar', zegt de jonge van Richteren Bentfort.

'Maar als er nu al meteen plaats voor de mannen is,

voor de getrouwde mannen, zij hebben immers dezelfde rechten als de ongetrouwde vrouwen? Goed, ik zal gaan, maar je kunt een ongeluk krijgen. Je kunt van boord vallen en opgepikt worden door een sloep?'

'De zee is kalm en het schip ligt stil', zegt de oude baron.

'Als die mogelijkheid bestaan heeft, dan bestaat zij nu in elk geval niet meer', glimlacht de jonge man.

'Ik wil toch, dat je afscheid neemt van je vader', houdt de barones aan.

'Ik zal het doen terwille van jou, maar ik vrees, dat ik hem nog zal moeten troosten.'

'Zodra alle vrouwen van boord zijn, zal Anton een van de eersten zijn, die gered wordt', belooft de oude baron.

'Buiten hoor ik gekraak.'

Tengbergen, die naar buiten gegaan was, komt weer binnen. 'Twee of drie sloepen onklaar', zegt hij, 'het schip ligt al iets lager dan gewoonlijk. De dames zullen nu aanstalten moeten maken te vertrekken.'

'Dat betekent dus minder plaats voor de mannen', zegt de jonge baron, terwijl hij de deur opent voor zijn vrouw. 'Wil je nog naar je hut?'

Ik geloof, dat zij knikte; zeker weet ik het niet. De oude baron biedt mij een sigaar aan. 'Het is zonder uw hulp gegaan', merkte hij op. Zijn toon is enigszins ongerust.

'Jade', roept Tengbergen, 'je bent nog steeds in avondtoilet. Vooruit, maak voort, ik heb al wat voor je gehaald. Verkleed je even achter die stoel, als je ten minste je preutsheid in dit gedeeltelijk ten dode opgeschreven gezelschap', hij buigt voor mevrouw Guthrie, die het niet merkt, daar ze in gesprek is met dr Arriens, 'wilt botvieren. Ik heb het altijd als een speciale charme van alle danseressen beschouwd, dat zij zich in gezelschap zo kuis gedragen en geen van de bekoorlijkheden tonen, die zij op het toneel zo uitbundig laten bewonderen. Het is trouwens wellicht een kwestie van, laten we zeggen, economische tactiek. Is dat een gangbare term in dit verband, Kruythoff?'

'Neen', zeg ik, 'in een verslag zou men een nadere verklaring moeten geven.'

‘Wat zit je daar te schrijven? Waarachtig, ik geloof dat hij ons en zichzelf eenvoudig als kopij beschouwt.’

‘Inderdaad, het is voor de krant.’

‘Prachtig, Jade. Ik dicteer: mevrouw Jumilla verkleedt zich juist; ik zie slechts haar bovenlichaam, dat blank afsteekt tegen het roodzijden behang. Haar gezicht is een droevig maskertje... het getuigt van karakter, dat je je door mijn ironische opmerkingen niet laat beïnvloeden en toch achter die stoel kruipt. Ja, je ziet er lief uit, heus’, hij komt op haar toe en neemt haar in zijn armen. Zij komt tot zijn schouder. ‘Zo'n kleine vrouw is veel prettiger in... nu ja, dan een grote’, beweert hij, ‘vindt u ook niet, baron?’

‘Ik kan er niet over oordelen’, antwoordt deze neutraal.

‘Kom even met me mee, naar Kruythoff’, Tengbergen trekt haar mee naar mijn tafeltje. De baron keert zich onopvallend om, mevrouw Jumilla neemt haar mantelpak en haar bontmantel over haar arm.

‘Ik wil je nog even zo zien’, vervolgt Tengbergen, ‘en de anderen moeten weten, dat ik trots op je ben. Het is niet voor niets, dat ik altijd op danseressen verliefd ben geworden. Luister eens, Jade, we zien elkaar wellicht nooit meer terug, maar ik wil je niet zo zonder afscheidscadeau laten gaan. Al die neven en nichten, die trouwens nog jong zijn, behoeven niet mijn gehele vermogen te erven. Ik zal je een legaat nalaten van vijftigduizend gulden, dat lijkt me wel voldoende, nietwaar? Kruythoff, geef me even een stukje papier van je bloc-note’. Ik geef het. Mevrouw Jumilla maakt aanstalten zich te kleden. Ze heeft een roomkleurige chemise-enveloppe aan, haar benen zijn slank en lijken buitengewoon lang voor zulk een kleine vrouw. Ze heeft haar witte hoedje al opgezet.

‘Nog niet’, zegt Tengbergen en neemt haar japon over.

‘Ik wil je niet verlaten’, zegt mevrouw Jumilla zwakjes.

‘Ik heb toch geen kinderen.’

‘Maar je hebt je kunst’, beweert Tengbergen schrijvend.

‘Daar geef jij immers toch niets om’, zucht mevrouw Jumilla, ‘en ik weet wel, dat het niet zoveel om het lijf heeft.’

‘Des te beter, dat je dan wat geld overhoudt, zelfs jij zult eens oud worden.’

‘En jij niet’, zegt ze weemoedig.

‘Kom, niet huilen, dan lost de rimmel van je wimpers op en je weet hoe je ogen dan pijn gaan doen. Neem even over Kruythoff, voor alle zekerheid: “Hierbij vermaak ik, ondergetekende, J.H. Tengbergen, aan mevrouw D.L. Wegerif-Maden (Jade Jumilla) de somma van vijftigduizend gulden als legaat. Gedaan aan boord van de “Frisia”, 20 Mei 1932, mede ondertekend door de getuigen dr B. Arriens, H.S. Baron van Richteren Bentfort, K.N. Kruythoff.” Zet het in je verslag voor het geval mijn erfgenamen verzet zouden aantekenen en voor het geval Jade, als ze over haar eerste verdriet heen is, aanspraak op een grotere som zou willen maken.’

‘Maar, liefste’, zegt mevrouw Jumilla verwijtend.

‘Kleed je nu maar aan, dokter wilt u even tekenen?’

‘Ik kom’, antwoordt deze.

‘En u, baron? Er zijn eigenlijk maar twee getuigen nodig, maar ik wil geen van mijn lotgenoten passeren.’ De baron en ik tekenen. Ook dr Arriens komt. ‘Bewaar dit papiertje nu goed en laat je niets wijsmaken, zorg, dat ze je niet overhalen afstand te doen door op je gemoed te werken met praatjes omtrent piëteit voor de geliefde dode enz. Ik ben dan toch dood. Zet een advertentie in de krant, alleen door jou getekend, dat ik gestorven ben. Zoiets vind ik aardig. En tracht je te troosten met een ander. Geef allen een handje, geef mijnheer Kruythoff een zoen, omdat hij ons zo goed geholpen heeft. Die zoen is voor het geval je dit papier verliest misschien vijftigduizend gulden waard, dus doe je best.’ Mevrouw Jumilla gehoorzaamt, de zoen valt echter wat verstrooid uit. Zij wendt zich tot Tengbergen: ‘Maar ik wil ook wel bij je blijven.’ ‘Dat weet ik, dat weet ik, als ik dat niet wist, zou ik moeite gedaan hebben je hier te houden of misschien ook niet, kom nu maar mee, dan zal ik je nog onder vier ogen zeggen, hoe lief ik je wel vind. Kom nu maar’, zij gaan samen naar de deur, Tengbergen keert

zich nog even om. ‘Mevrouw Guthrie’, zegt hij, ‘het wordt langzamerhand tijd.’

‘Ja’, antwoordt deze onverschillig, ‘de laatste vrouw is nog lang niet van boord.’

Mevrouw Jade Jumilla en Tengbergen vertrekken. De oude baron loopt zenuwachtig heen en weer.

‘Ik ga even kijken, waar mijn zoon blijft’, zegt hij en verlaat de salon. Ik luister naar het gesprek tussen mevrouw Guthrie en dr Arriens. Het is een publiek geheim, dat de dokter herhaalde malen moeite gedaan heeft mevrouw Guthrie, die ongetwijfeld zeer mooi is, te veroveren. Hoewel zij hem blijkbaar niet ongenegen is, schijnt hij tot nu toe niet tot een bepaald resultaat te zijn gekomen. Zij spreken echter op het ogenblik over een onderwerp van meer algemene aard, ik hoor mevrouw Guthrie zeggen:

‘Het is werkelijk een merkwaardig gebruik, dat vrouwen en kinderen bij het zinken van een schip het eerst van boord moeten gaan.’

‘Je moet niet vergeten’, ik hoor, dat de dokter haar tutoyeert, ‘dat dit gebruik, ogenschijnlijk voortgekomen uit een gevoel van ridderlijkheid ten opzichte van de zwakken, in wezen ontstaan is uit de overweging, dat de kinderen het komende geslacht vertegenwoordigen en dat de vrouwen moeders zijn of althans kunnen worden, met andere woorden, dat zij voor de vorming van het komende geslacht onontbeerlijk zijn.’

‘En de vaders dan?’ vraagt mevrouw Guthrie.

‘Het vaderschap is een zeer accidentele functie’, antwoordt de dokter, ‘ik zou bijna zo ver willen gaan, dat ik het vaderschap als zeer ondergeschikt zou willen beschouwen, zelfs van de kant van de man.’

‘Je zegt: zelfs van de kant van de man, dus wat de vrouw betreft zeer zeker? Haar kan het dus volgens jou niet schelen, wie de vader van haar kind is?’

‘Het is er de vrouw alleen om te doen moeder te worden, vandaar dat wellicht de vrouw in principe ontrouwer van aard is. De trouw van de vrouw is in de loop der eeuwen een noodzakelijk kwaad geworden, als ik het zo noemen mag, ten gevolge van de ontwikke-

ling der maatschappelijke toestanden, waardoor de vader opgetreden is als degene, die voor de instandhouding van het gezin moet zorgen. Zoals je zelf eens tegen me gezegd hebt, merkt een normale vrouw een man eerst op, zodra hij werk van haar gaat maken. Voor die tijd is hij ten hoogste sympathiek of antipathiek, maar toch een vrij onopvallend individu. Je vertelde me, dat je de mannen van tevoren verdeelt in degenen, waar je eventueel van zou kunnen houden en in degenen waar je in geen geval van zou kunnen houden. Na enige tijd, niet te lang, laat je je veroveren en “meestal valt het wel mee”, dat waren je eigen woorden. In dit verband verwart men het begrip passiviteit maar al te vaak met dat van trouw.’

‘Al is het vaderschap dan accidenteel, het moederschap is in ieder geval bij een groot aantal vrouwen zeer onzeker’, zegt mevrouw Guthrie ontwijkend. ‘Ik heb geen kinderen en mijn polyandrie is dus eigenlijk misplaatst. De opmerking van de jonge barones van Richteren, dat getrouwde mannen evenveel recht hebben om gered te worden als de ongetrouwde vrouwen en het verweer van mevrouw Jumilla, dat ze geen kinderen had en daarom kon blijven, zijn dus juist.’

‘Denk er aan, dat de vrouw nog altijd kinderen kan krijgen, als ze dat wil en dat één man voldoende is voor verscheidene vrouwen. Oude gebruiken, die in de loop der tijden ontstaan zijn en waarvan bewezen is, dat ze met recht gehandhaafd bleven, zijn niet door een gesprek, dat letterlijk op de valreep plaats vindt, omver te werpen’, antwoordt de dokter lachend.

‘Maar verlangt een man er dan niet naar kinderen te krijgen? Ook voor hem of juist voor hem moet het vaderschap de enige troost zijn bij de gedachte, dat hij eens zal moeten sterven. Het is de enige manier, waarop hij voort kan leven na zijn dood, als hij ten minste niet religieus van aanleg is.’

‘Het zou volgens mijn gevoel niet geheel en al in de haak zijn, als men alleen om die redenen zou trachten een kind te verwekken, Marise’, zegt dr Arriens, ‘het klinkt wel een weinig te speculatief in dit verband, vind je ook niet?’

‘En toch zie ik geen enkele reden, waarom een man dan wel kinderen zou willen hebben als het niet was om zijn geslacht in stand te houden.’

‘Men zou het kunnen opvatten als een verplichting aan zijn vader en grootvader, aan zijn voorouders in het algemeen’, herneemt de dokter peinzend, ‘maar als men het alleen als de egoïstische overweging van een enkel man beschouwt, lijkt het mij een bijna ongezonde en zeker weinig moedige uitweg. Het is merkwaardig, dat zo'n gedachte in een vrouw opkomt.’

‘Het gezegde: “ik leef in mijn kinderen voort”, wordt anders zonder schaamte door iedereen, die kinderen heeft, uitgesproken. En een vrouw komt er vanzelf toe hieraan te denken als zij zich voorstelt, dat zij de man, waar zij van houdt, zou kunnen verliezen. Haar kind blijft dan nog de enige schakel tussen hen beiden, de enige werkelijke herinnering, die waarde heeft. Ik geloof, dat voor het geval ik getrouwd was en mijn man een gevaarlijke reis ging maken, dat ik dan zou trachten hem er toe te bewegen... Of wellicht alleen ook maar om een kind te hebben van een moedige vader. Om het later te kunnen vertellen, dat zijn vader op zee of ergens anders omgekomen is en zich dapper gedragen heeft...’ Mevrouw Guthrie slaat haar armen om de hals van de dokter.

‘Weet je wel zeker, dat dit gebaar niet voortkomt uit zucht tot sensatie? Is het niet het gevolg van een overspannen fantasie, het bekende romantische gevoel van de dans op de vulkaan, Marise?’ vraagt de dokter.

‘Wat doet het er toe?’ vraagt zij.

‘Doch daarvoor is het nu in ieder geval te laat’, zegt dr Arriens en hij wendt zich af, ‘denk er een volgende keer eerder aan, dat iedere man sterfelijk is.’

Op dit ogenblik komt de steward binnen en roept: ‘Zijn hier nog vrouwen en kinderen achtergebleven?’ De dokter leidt mevrouw Guthrie weg. Zij neemt afscheid van Tengbergen en de oude baron, die juist binnenkomen.

‘Het water staat ongeveer een meter van het eerste dek’, zegt Tengbergen tot mij, ‘er zal niet veel kans

meer voor ons bestaan om er heelhuids af te komen, want het aantal boten is onrustbarend snel verminderd. Zou je er maar niet liever mee uitscheiden?' Ik wijs op de fles, die ik naast me heb staan.

'Een staaltje van journalistieke koelbloedigheid', zegt Tengbergen. 'Maar wat ik wilde zeggen, baron, het is helemaal niet zo zeker, dat uw zoon van boord is gegaan. U kunt alles nog niet doorzocht hebben. Trouwens al is hij in een van de reddingsboten gestapt, wat dan nog? Het bewijst op zijn hoogst, dat hij wat meer levensvreugde heeft dan wij. De mensen kunnen het wel bijzonder heldhaftig vinden, dat wij ons zo kalm gehouden hebben, het komt allemaal in het verslag van Kruythoff, maar ik geloof in de eerste plaats, dat we nog niet beseffen, wat er met ons gaat gebeuren, voordat het water aan onze voeten komt en in de tweede plaats moet er mentaal gesproken wel ergens een onregelmatigheid in onze constitutie aanwezig zijn, als we hier zo rustig en gelaten op de dood zitten te wachten. Het leven moet dan toch wel vervloekt weinig waarde voor ons hebben. Juist de moedigste mannen redden zichzelf en gaan van boord. Zou u dan gewild hebben, dat hij gebleven was en flauw viel of ging zingen; ik heb beneden al die beroemde, toepasselijke psalm gehoord. Zoiets vind ik ergerlijk, men behoort op ogenblikken als deze rekening te houden met de gevoelens van anderen. Zeg, Kruythoff, zou je niet eens beneden gaan kijken in plaats van mij ten voeten uit te stenograferen? Ik mag waarlijk wel op mijn laatste onsterfelijke woorden gaan letten. Kun je ze nu alvast niet opschrijven? Jade was lief, het spijt me voor haar...' Tengbergen wordt plotseling somber.

'Ik dacht, dat Anton alleen maar zo sprak om Dine er toe te brengen mee te gaan', zegt de baron,' het klonk als een soort troost toen hij zei, dat hij het met haar eens was.'

'U mag wel oppassen, dat u uw zwemvest bij u houdt', zeg ik tot de baron. Hij heeft het al die tijd naast mijn stoel laten liggen. 'U kunt het nu alvast omdoen. Zal ik u helpen?'

‘Daar is nog alle tijd voor’, antwoordt hij, ‘het schip blijft minstens nog een uur drijven.’

‘Ze wilde een van de ringen, die ik haar gegeven heb, aan mijn vinger doen’, zegt Tengbergen, ‘hij paste nog niet eens om mijn pink. Het was een aardige vrouw. Ze was erg bezorgd om haar juwelen en het speet haar, dat ze geen van haar costuums mee kon nemen. Ik heb haar verzekerd, dat alle sieraden, die ik haar gaf, echt waren. Ik hoop, dat haar dat getroost heeft.’

‘Ik zal eens bij de officieren gaan informeren, ze zullen het nu wel minder druk hebben’, zegt de baron, doch op dit ogenblik komt dr Arriens terug. De vierde stuurman vergezelt hem.

‘Alle boten zijn weg’, zegt de laatste, ‘ons leven is in Gods hand.’

‘Hoe vaak heb je dat nu gezegd?’ vraagt Tengbergen.

‘Ik weet het niet precies meer’, antwoordt Vechting.

‘Geen schepen in zicht?’ vraag ik.

‘Neen, maar als we de ochtend halen is er nog hoop.’

‘Hoe laat is het?’

‘Half drie. Nog twee en een half uur voor zonsopgang, maar voor die tijd wordt het al vrij licht.’

‘Mogen de mannen nu van boord gaan?’ vraagt de dokter.

‘Ik zou het u niet aanraden, er is te veel zuiging. Over een uur is het beter.’ Vechting spreekt mat, hij is zichtbaar vermoeid. De baron wil steeds het woord nemen, maar waarschijnlijk vindt hij, dat de technische informaties voorgaan.

‘Heeft u mijn zoon ook gezien?’ vraagt hij nu.

‘Uw zoon? Ik dacht eigenlijk, dat u al van boord was’, antwoordt Vechting afwezig.

‘Mevrouw Guthrie is met de laatste boot meegegaan’, hoor ik de dokter zeggen. ‘Ze was volkomen passief.’

‘Luister’, zegt de baron, ‘weet u waar mijn zoon is?’ Hij legt de nadruk op elk woord.

‘Neen’, antwoordt Vechting aarzelend, ‘ik geloof, dat hij in veiligheid is. Als dat u ten minste kan troosten.’

‘Zijn er dan nog enkele mannen met de laatste boten meegegaan?’ vroeg de baron hoopvol.

‘Ja, ja, zeker, een paar dokters, dr Arriens wilde niet, ofschoon mevrouw Guthrie hem vroeg haar gezelschap te houden.’ De dokter kucht hard, doch te laat, ik heb het reeds genoteerd.

‘Zij is heel mooi, een zeer interessante vrouw, maar een geheel ander type dan Jade’, zegt Tengbergen.

‘Dus mijn zoon was niet in de laatste boten’, constateert van Richteren Bentfort. ‘Dan was hij in een van de eerste.’

‘Och, als hij maar gered wordt, dacht ik; ten slotte zijn er wel meer door de mazen geglipt, dat is niet te vermijden. En het kost te veel tijd als ze al in de boot zijn; een getrouwd man, ik heb zelf een vrouw en een kind thuis, ik kan het me best voorstellen.’

‘Maar hoe is het dan gebeurd?’

‘Nu ja, een eerste-klas passagier en zonder opzien te baren. Als een man de afsluiting verbreekt en naar de boten rent, dan heeft men kans dat hij anderen meesleept en dat er een paniek ontstaat. Dan moet men een voorbeeld stellen. Maar in dit geval zou het juist misschien verkeerd geweest zijn.’

‘Maar man’, zegt de baron, ‘vertel dan wat er gebeurd is. Ik moet je immers dankbaar zijn, als je hem gered hebt. Zeg me, dat hij van boord gevallen is en opgepikt of dat hij zijn bewustzijn verloren heeft. Laat me niet in twijfel.’

‘Hij had de kleren van zijn vrouw aangetrokken’, zegt Vechting. Hij wil dit gesprek af breken en kijkt weemoedig naar een gemakkelijke stoel. De baron doet een greep naar mijn bloc-note, die ik nog juist kan redden. Hij keert zich echter onmiddellijk daarna om. ‘Het heeft geen zin’, zegt hij tot mij. ‘Iedereen zal weten hoe een van Richteren Bentfort zich gedragen heeft.’ ‘Uw zoon heeft gelijk’, beweer ik, ‘hij kan het niet helpen dat hij een ander karakter heeft dan u. Tengbergen is het met mij eens, dat hebt u zoeven al gehoord.’ De baron antwoordt niet en verlaat de salon. Vechting heeft een divan gevonden, waarop hij zich uitstrekt. ‘Wek me als het water te hoog mocht komen’, verzoekt hij mij, ‘ik zal waarschijnlijk nog voor mijn leven moeten zwemmen...’

De baron heeft zijn zwemvest vergeten. Ik roep Arriens en vertel het hem. ‘Laat maar’, zegt deze, ‘of hij komt terug of hij doet het niet. In het laatste geval zal hij het toch weer afdoen, zodra je je verwijderd hebt.’

‘Het is wel wat bête, in de kleren van zijn vrouw’, zegt Tengbergen, ‘maar van zijn standpunt heeft hij gelijk, ofschoon het latere huwelijksleven me moeilijk lijkt. Bij een echtelijke ruzie komt die beroemde verkleedpartij natuurlijk steeds weer op het tapijt. Merkwaardig, dat de oude heer het zich zo aantrekt.’

Ik hoor nu, dat de sirene gilt. ‘Hoe lang is dat al?’ vraag ik de dokter. ‘Ongeveer anderhalf uur, geloof ik’, antwoordt deze. Tengbergen gaat naar buiten, maar komt onmiddellijk terug, daar het schip enigszins slagzij maakt. De stuurman rolt van de divan en vloekt.

‘Daar was ik bijna over de verschansing gevallen’, lacht Tengbergen. ‘Het water spoelt over het laagste dek. Ik had wel een arm of een been kunnen breken. Enfin, ik geloof niet, dat het er in de gegeven omstandigheden veel toe doet.’

‘Dat moet u niet zeggen’, beweert Vechting. ‘De schuit gaat aanstonds wel weer recht liggen, denk ik’, voegt hij er geruststellend bij.

‘Zinken we nu sneller?’ vraagt de dokter.

‘Ik vermoed van niet; ik heb het nog nooit meegemaakt, maar het zwaarste deel ligt al onder water en alle deuren zijn beneden gesloten. We houden het misschien tot zonsopgang.’ Vechting zoekt een gemakkelijke fauteuil en zakt er in weg.

‘Het wachten is het ergste’, zegt Tengbergen, ‘voor mij is er eigenlijk geen hoop meer, ik kan niet goed zwemmen en iedereen is zichzelf het naast.’

Wij zwijgen.

‘Niet dat ik jullie zou vragen mij mee te nemen, maar dat collectieve doodgaan, opgeluisterd door een of ander gezang, dat is een pijniging. Liggen we hier het hoogst?’

De stuurman knikt.

‘Ik heb eens een eigenaardig geval meegemaakt’, zegt

dr Arriens plotseling, ‘over het voortbestaan na de dood gesproken. Ik denk er misschien aan, omdat het me naar aanleiding van een bezoek van een vriend, die Marinus heette overkomen is. De naam lijkt op die van mevrouw Guthrie; zij was de laatste vrouw, die in ons gezelschap verkeerde’, voegt hij er verklarend bij. ‘Dat is wellicht de reden’, zegt Tengbergen.

‘Marinus kwam op een ochtend om zeven uur, na een gehele nacht te hebben gefuifd moe en slaperig bij me. Hij is een merkwaardig mens, zeer belezen en met een grote talenkennis. Hij studeerde, geloof ik, klassieke talen, toen ik hem leerde kennen, maar hij heeft die studie niet voortgezet, daar hij juist in die tijd kennis maakte met een zekere W., een man van grote geestesgaven, naar men zegt, ik heb hem slechts zeer oppervlakkig gekend; deze W. heeft echter op de jeugdige Marinus van zuiver practisch standpunt bezien een tamelijk funeste invloed uitgeoefend en hij was er de oorzaak van, dat de eerste zijn studie verwaarloosde. Het is natuurlijk in het geheel niet zeker, dat Marinus niet voorbestemd was zulk een man te ontmoeten en dat hij als hij niet met W. had kennisgemaakt een normaal burgerbestaan als leraar geleid zou hebben, maar W. was in ieder geval zijn kwade genius, zonder dit waarschijnlijk zelf te weten of te willen. De psychische gevolgen van dit maatschappelijk deraillement bleven niet uit, we zullen er nu niet verder op ingaan of ik hier wellicht oorzaak en gevolg met elkaar verwissel, een feit is, dat Marinus na de dood van W. zich niet alleen ontroofd zag van elke geestelijke steun, doch tevens de weg in de maatschappij niet meer terug kon vinden. Hij probeerde zakenman te zijn, maar was aan de ene kant te eerlijk en aan de andere kant te slim, nu eens pakte hij de zaken te grootscheeps dan weer te voorzichtig aan. Hij dronk veel. Ik hoop, dat deze korte inleiding voldoende is en keer weer terug naar die ochtend, waarop mijn vriend bij me kwam. Hij had die morgen een afspraak om elf uur en vroeg of hij enige uren op mijn divan mocht slapen. Ik stond hem dit toe en werd slechts eenmaal gestoord, doordat

hij hevig kreunde. Ik liep naar het aangrenzende vertrek, waar hij sliep en dekte hem toe. Om half elf wekte ik hem met moeite en hij ging weg, na mij hartelijk te hebben bedankt. Ongeveer een uur daarna kreeg ik slaap, doordat ik die morgen voor mijn doen zeer vroeg was opgestaan en bovendien reeds een week lang buitengewoon hard gewerkt had. Ik ging liggen en droomde het volgende: ik zat met Marinus in een café en niet ver van ons vandaan zat W., die naar het scheen dobbelstenen in een houten schaal wierp, althans naar het geluid te oordelen. Marinus werd door dit geluid zeer onrustig en riep de ander een paar maal toe daarmee op te houden. De figuur van W. was zeer vaag, doch wij beiden wisten dat hij het was. Ik vroeg Marinus hoe het kwam, dat dit geluid hem zo hinderde, daar het vrij helder en lang niet zo onaangenaam was als bijvoorbeeld het schuren van een stuk glas over een stuk blik of een soortgelijk snerpend geluid. Marinus antwoordde niet en toen ik beter toekeek, zag ik, dat W. voorwerpen, die op halswervels geleken in een holle omgekeerde schedel wierp.'

'En maakte je daaruit op, dat een mens na de dood nog in een of andere vorm blijft voortleven?' vroeg Tengbergen.

'Neen, maar ik kwam hierdoor tot de gedachte, dat iemand pas sterft als de laatste man, die hem gekend heeft, gestorven is', antwoordt dr Arriens.

'Dat klinkt gelukkig niet zo mysticistisch als het zich liet aanzien', zegt Tengbergen. 'Maar hoe kom je er eigenlijk bij ons dit te vertellen? Of is het bedoeld als een voorbereiding? Medicijnmannen, priesters, geneesheren... is dat de evolutie? Inderdaad het vak van dokter heeft altijd nog iets van de vroegere wijding behouden. Of zou men onwillekeurig altijd over de dood gaan spreken als men ziet, dat hij nadert?'

'Ik weet niet, hoe ik er toe kwam', zegt dr Arriens, 'neem me niet kwalijk. Het was wellicht als troost voor mezelf bedoeld', voegt hij er bij wijze van verontschuldiging bij.

'Ik vind, dat onze stemming bedenkelijk zakt, naarmate

het water stijgt', zegt Tengbergen. 'Kunnen we niet iets doen?'

'Wat?' vraagt de dokter.

'Hoe hoog staat het water?' vraag ik.

'Ik zal gaan kijken', zegt Tengbergen. Hij komt weldra terug. 'Ongeveer anderhalve meter boven het eerste dek', meldt hij.

Moedeloos gaat hij zitten, doch staat meteen weer op.

'Luister', vraagt hij ons, 'zouden jullie het gek vinden, als iemand onder deze omstandigheden zelfmoord pleegde?'

'Neen', antwoordt dr Arriens, 'dat hebben er vermoedelijk al tientallen gedaan.'

'Zo, al tientallen, zeg je?'

'Ja, zij springen van boord.'

'Dat lijkt me een onaangename doodsstrijd.'

'Och', zegt de dokter, 'men beweert van niet.'

'Ten slotte geef ik er de voorkeur aan het uur van mijn dood en de wijze waarop die plaats vindt zelf te bepalen, als dat ten minste kan. Heb je medicijnen bij je?'

'Ik heb een kleine reisapotheek, na het eerste alarm heb ik die gehaald', zegt dr Arriens.

'Het is misschien niet erg moedig', zegt Tengbergen peinzend, 'maar ik zie er tegen op. Bovendien zullen de overige passagiers en de manschappen hier weldra komen, nietwaar?'

'De meesten zijn in de grote zaal hiernaast', antwoordt de stuurman, die blijkbaar toch niet heeft kunnen slapen. 'Die ligt even hoog, maar als het schip verder zinkt moeten we natuurlijk aan dek.'

'Mogen ze hier niet komen?' vraag ik.

'Jawel', antwoordt Vechting, 'de klassen zijn opgeheven. Bovendien behoort de zaal hiernaast immers ook tot de eerste klas.'

'Maar hier komen ze niet', zegt de dokter. 'Merkwaardig dat beide partijen instinctief de scheiding handhaven, ten minste gedeeltelijk; misschien gaat het hoofdzakelijk van de passagiers der lagere klassen uit.'

'Er kan elk ogenblik hier iemand binnenstappen en dan

volgt de rest vanzelf', zegt Tengbergen. 'A propos, dokter, heb je morphine?'

'Ja', antwoordt deze.

'Ik ben bang, dat ik me buitengewoon onaangenaam zal voelen als het water langzamerhand tot mijn voeten stijgt. Ik zou het noodlot liever een handje helpen dan de sensatie mee te maken, dat mijn knieën nat worden, daarna mijn buik en eindelijk mijn hals.'

'Tegen die tijd moet u allang zwemmen', zegt Vechting.

'Ik geloof niet, dat het veel zal helpen en die overtuiging zal me zo lang mogelijk op de vaste grond ten minste, voor zover die vast is, houden', zegt Tengbergen.

'Ik heb geen letale dosis in pillen', zegt de dokter.

'Maar met de ampullen mee wel?'

'Misschien, ik zou het moeten nakijken, een combinatie van opium met morphine, eventueel, maar...'

'Maar?'

'Kijk eens, wellicht mag ik je de pillen in deze omstandigheden niet weigeren, hoewel het wettelijk verboden is, maar om je persoonlijk een injectie te geven, terwijl ik weet dat die dodelijk is, dat is toch eigenlijk moord, nietwaar?' hij vraagt het aan Vechting en mij. 'Een medicus mag zoiets nu eenmaal niet doen', voegt hij er bij.

'Als Tengbergen me zweert, dat hij niet of althans nauwelijks zwemmen kan, wil ik het wel doen', zeg ik.

'Ik zou het niet vragen als ik me niet volmaakt hulpeloos gevoelde', antwoordt Tengbergen. 'Kom, het is onzin, dat ik jullie hierom moet smeken, ik heb het gevoel voor een jury te staan, terwijl je toch niet het recht hebt te weigeren, Arriens.'

'Ik weet het niet', zegt deze en hij gaat naar zijn medicijnkistje, 'misschien hebben we beiden gelijk.'

Tengbergen gaat op de divan liggen. 'Moet ik eerst de pillen innemen?'

'Na de eerste injectie is het nog vroeg genoeg', antwoord Arriens. Hij haalt een spuitje te voorschijn, Vechting gaat naar het buffet en haalt een glas water.

'Maak je benedenarm maar bloot', zegt de dokter. Hij

neemt een bruin flesje en bestrijkt de onderarm met jodium.

‘Het behoeft niet zo precies’, zegt Tengbergen, ‘zeewater conserveert.’

‘Ja’, zegt dr Arriens, maar hij gaat verder. Hij desinfecteert de naald.

‘Adieu, Kruythoff’, zegt Tengbergen. Hij steekt zijn hand uit...

Ik ben even bij hem gaan zitten, maar hij heeft me weer weggestuurd. ‘Even concentreren’, zegt hij.

Dr Arriens geeft de eerste injectie.

Tengbergen richt zich op, neemt een aantal pillen en slikt ze door met water. ‘Dank je wel’, zegt hij. ‘Vaarwel. Ik hoop, dat jullie het nog halen.’ Hij gaat rechtuit liggen en steekt zijn rechterarm uit in de richting van de dokter. Deze heeft een flesje met een gummikapje genomen, dat hij met ether schoonmaakt. Hieruit vult hij het spuitje en geeft daarna een injectie, die lang duurt. Vechting kijkt gespannen toe. Dr Arriens voelt Tengbergen de pols, kruist daarna diens armen over zijn borst, bergt het injectiespuitje zorgvuldig op en komt op ons toe. ‘Honderd milligram opium en honderdtien milligram morphine’, zegt hij, ‘waarschijnlijk had Tengbergen mij niet begrepen als ik hem gezegd had, dat ik mij nu niet meer mag redden, als er nog een boot in zicht mocht komen.’

‘Ik ben het niet met je eens’, zeg ik. ‘Hij heeft er zelf om gevraagd en je kon het hem nu niet weigeren.’

‘In dit opzicht zullen de meningen wel uiteenlopen’, zegt dr Arriens. ‘Zullen we naar de grote zaal gaan?’

Wij zijn met zijn drieën in een afgelegen hoek gaan zitten. Er zijn enkele dames bij het gezelschap, die hun mannen niet hebben willen verlaten. Sommige mannen en vrouwen drinken. ‘Ik begrijp dat niet’, zegt Vechting.

‘Zij zullen ook niet kunnen zwemmen’, zegt de dokter.

‘Het is nog de vraag of het ons zal helpen...’

De laatste woorden waren van mij. Op het ogenblik,

dat ik het verslag afbrak, werd er buiten geroepen: ‘Een schip, een schip!’ Enkelen zijn van boord gesprongen, waaronder ook dr Arriens. Het blijkt echter, dat men zich heeft vergist. De officieren manen tot kalmte. In het Oosten wordt het lichter. Vechting en ik zijn weer op onze oude plaats gaan zitten.

‘De dokter is er anders de man niet naar om onberaden te handelen’, zegt Vechting, ‘en voor zover ik weet heeft hij goede ogen.’ Wij zwijgen verder. Sommige mensen bidden.

‘Het is beter niet al te laat van boord te gaan’, zegt Vechting. ‘Als we naar boven moeten, kunnen we beter meteen wegzwemmen.’ Ik knik.

‘Aan zoiets denkt men alleen als men naar de zeevaartschool gaat door de waarschuwingen van familieleden en zo?’ vraag ik.

‘Dat is wel zo, maar in dat opzicht staan wij gelijk met anderen’, zegt Vechting, ‘we moeten ons leven zo duur mogelijk verkopen.’

Hij voelt blijkbaar niets voor een interview. De zaal wordt langzamerhand leger. Vechting staat op. ‘Ik geloof, dat het onze tijd is. Zet er nog even in, dat we elkaar de hand zullen drukken. Houd die fles niet te lang bij je, ze hindert je maar bij het zwemmen en je zult er niet door blijven drijven. Zit je zwemvest goed?’

Naschrift van de redactie.

Op de ochtend van de 21e Mei 1932 werd door een sloep van de ‘Bellonia’ een fles opgevist in de nabijheid van de plaats waar de ‘Frisia’ vermoedelijk gezonken is. De inhoud werd opgestuurd naar dit blad, volgens de aanwijzing aan het hoofd van de eerste pagina. Wij hebben gemeend dit verslag onverkort te moeten publiceren.

Mislukte isolatie

We hadden er vaak met zijn tweeën, en ook dikwijls met zijn drieën over gesproken. Werner was een hartstochtelijk lezer van detectiveverhalen, gebruikte termen als ‘de volmaakte misdaad’, praatte over gummihandschoenen, brownings, lopers, alsof die deel uitmaakten van zijn dagelijks instrumentarium, terwijl ik van mening was, dat eenvoud het kenmerk van het ware was en dat je de zaak vooral niet te ingewikkeld mocht maken.

Milly zat er meestal bij te lachen en zei ten slotte: ‘Jullie doen het immers toch nooit.’ En dan begon ze Werner te plagen door hem te vertellen, dat haar huishoudgeld op was of dat ze een nieuwe jurk nodig had. Werner zette dan plichtmatig een zorgelijk gezicht en misschien trok hij het zich ook wel aan, of juister gezegd, dat deed hij zeker, ondanks de schijn van plichtmatigheid en dan veranderden we maar van onderwerp. Eigenlijk goed beschouwd een soort conversatie, die je in vijf van de tien gezinnen kan opvangen en ik als huisvriend er tussen zonder partij te kiezen, want dan zou de harmonie gauw verstoord zijn.

Hoe we van de theorie tot de praktijk kwamen, kan ik niet nagaan en dat is ook een zaak voor psychiaters, lijkt me, er zal altijd wel een steekje aan ons of aan mij alleen of aan Milly los geweest zijn, want het is zeker, dat Werner er op zijn eentje nooit toe gekomen was, hoezeer hij zich ook in zijn boekjes verdiept had. Daarvoor was hij te traag, traag in denken en in zijn daden, zo traag, dat ik Milly soms op een felle blik van haar toch al harde blauwe ogen betrapte, als hij tevreden thee inschonk, terwijl zij het had moeten doen.

Hij zat niet onder de plak, daar was hij veel te afwezig voor, en ik geloof ook niet, dat Milly zich bepaald aan hem bekocht voelde, want het was een knappe jongen om te zien en hij werkte hard, maar ze nam het hem in

haar hart misschien wel kwalijk, dat hij op zijn kantoor zo langzaam vooruit kwam, dat hij met andere woorden te weinig verdiende, want daar gaat het bij dat soort getrouwde vrouwen dikwijls om. En bovendien was ze niet erg op mij gesteld: niet dat ze bepaald een antipathie tegen me had, maar ik geloof, dat ze een andere vriend voor Werner had uitgezocht, als zij een keuze had mogen doen, ten minste, dat verbeeldde ik me. Alleen was ze te verstandig om dat ooit openlijk te laten blijken, want Werner en ik hielden van elkaar, zoals mannen dikwijls van elkaar houden, zonder een uitgesproken verklaring, zonder nadere bevestiging, wellicht ook zonder reden. En ze kon zich onmogelijk overbodig voelen als we met zijn drieën samen waren, daar paste ik wel voor op door te zorgen, dat ze onmiddellijk het middelpunt van ons gezelschap vormde, als we lekker gegeten hadden en zij terug kwam van het vatenwassen. Zij kreeg volop haar plaats als vrouw en ik maakte haar zelfs zo nu en dan het hof om haar gunstig te stemmen, vooral als we wilden biljarten, en ze vatte het op in overeenstemming met de stille afspraak: ze lachte, trok me aan mijn haar en sprak als haar overtuiging uit, dat ik niets van mijn complimentjes meende en ze wist waarschijnlijk ook wel, dat ze daarmee niets te veel zei. Maar ze hield zich aan de code en dat was ook verreweg het beste voor alle partijen.

Werner zou er op zijn eentje nooit toe gekomen zijn als held van een nog ongeschreven detectiveverhaal of in elk geval van een vertelling, waarin dieven, moordenaars en dat soort lieden optreden, een rol te spelen, zei ik zo even, maar het merkwaardige is, dat hij het was, die plotseling overschakelde naar de werkelijkheid, ‘Ik zat vanmiddag in een café schuin tegenover ons kantoor, naast de werf van Karstens, Meldon en Co’, zei hij. ‘Ik kom daar wel eens meer tussen de middag en de baas kent me. En die vertelde me, dat de hond van de oude nachtwaker pas gestorven was. De oude baas is er kapot van. Een grote herder of wolfshond of zoiets, die als hij zijn beide voorpoten op je schouders

legde, met zijn hele kop boven je uit stak. Een prachtbeest en geweldig gedresseerd, op alles letterlijk, hij gooide een fietser om door op zij tegen hem op te springen en hij liep in een kring om iemand, die met een revolver gewapend was, heen om een moeilijk mikpunt te vormen en als je onder hem lag, kwam je niet weg. Bij een staking heb ik eens gezien, dat die nachtwaker met zijn hond dwars door een troepje posters heenliep en ze gaven geen kik. Nu is die hond dood.'

'Jammer', zei ik zonder veel belangstelling. 'Voor die oude man moet het erg naar zijn.'

Hij keek mij even aan en wendde daarna zijn hoofd af: 'De nachtwaker moet nu alleen de ronde over het hele terrein doen en overmorgen is het betaaldag van de werklui en Vrijdagsmorgens halen ze daar altijd het geld voor van de bank en de brandkast, die ze op het kantoor hebben staan, deugt voor geen cent. Daar zit van Vrijdag op Zaterdag zeker een twintig- dertigduizend gulden in.'

'Je bent goed op de hoogte', prees ik hem. 'Hoe weet je dat allemaal?'

'Ik ben daar wel eens op het kantoor geweest, wij doen zaken met die werf en Vrijdags zie ik hun loper geregeld voorbijkomen en dan haalt hij geld van de bank, dat heeft hij me wel eens verteld.'

'En laten ze zo'n man met een bedrag van dertigduizend gulden alleen over straat lopen?' vroeg Milly ongelovig.

'We zijn hier niet in Amerika', meende Werner schouderophalend. 'En hij heeft zijn tas aan een ketting om zijn lijf.'

'Die ketting kun je doorknippen', hield Milly vol.

'En hij aan het schreeuwen', zei Werner. 'Bovendien stapt hij vlak bij ons van een tram en die stopt voor de werf of hij neemt een taxi.'

'Wat wou jij dan?' vroeg ik hem. 'Inbreken?'

Hij schrok van die rechtstreekse vraag.

'Neen natuurlijk, maar ik bedoel, nu zou de gelegenheid gunstig zijn.'

'Ten minste als ze nu niet Zaterdag in plaats van Vrijdag het geld van de bank halen', zei Milly.

‘Dat kan niet, dan komen ze nooit klaar met de loonzakjes’, zei ik.

‘Dan zullen ze voor die nacht extra-bewaking nemen’, opperde ze.

‘Daar ben ik nog niet zo zeker van’, zei Werner. ‘Bij een zaak gaan sommige dingen altijd volgens een bepaalde sleur en misschien denken ze er niet eens aan. Je moet niet vergeten, dat ze zo'n nachtwaker overdag bijna nooit zien en hij zal er waarschijnlijk niet over beginnen. Het is een koppig mannetje, dat denkt, dat hij heel wat mans is, juist omdat hij de laatste tien jaar een flinke hond bij zich heeft gehad.’

‘Voor een goed stel inbrekers is het misschien een tip’, zei ik misprijzend, ‘een tip, die een paar honderd gulden waard is misschien, maar wij zouden zoiets niet kunnen en inbrekers kennen we niet.’

‘Wie heeft dan gezegd, dat ik...’ zei Werner verbaasd,

‘Ik dacht alleen maar zo...’

‘Denk dan eens door’, ried ik hem aan. ‘Heb je die loper wel eens met de tram terug zien komen?’

‘Neen’, moest hij bekennen.

‘Dat kan ik me voorstellen, want dertigduizend gulden aan lonen in tientjes, guldens, rijksdaalders, dubbeltjes, kwartjes en centen is een hele vracht. Vooral de centen. Als je dat wilt brengen, heb je een auto nodig en daar kun je ook niet buiten als je het wilt gappen.’

‘En ik zie jou al een brandkast forceren’, zei Milly tegen haar echtgenoot. ‘Daar moet je vakman voor zijn. Je bent handig, dat is zo, maar daarom kun je nog niet één, twee, drie met zo'n snijapparaat of hoe het heet, omgaan. En de waker is er altijd nog, al is hij zwak.’

‘Die kun je met twee man onschadelijk maken. En je bindt een doek voor je gezicht, dat hij je niet herkent. Al schreeuwt hij een beetje, dat geeft niet, het is een enorm terrein.’

‘Doe het dan’, meende Milly korzelig, ‘ik kan het geld best gebruiken.’

Ik schudde mijn hoofd. Neen, zelfs in theorie was dat niets voor ons en ik stelde voor naar een café te gaan,

waar ik moest betalen, omdat Milly Werner niets van haar huishoudgeld wilde voorschieten. Maar ze had het ditmaal niet over een nieuwe jurk, doordat ik haar snel had afgeleid.

De volgende Zaterdagmiddag kwam Werner me op de trap al triomfantelijk tegemoet.

‘Wat heb ik je gezegd? Vannacht hebben ze bij Karstens, Meldon en Co ingebroken en meer dan twintigduizend gulden gestolen.’ Zijn stem was niet verwijtend, eerder als die van een leerling, die zijn onderwijzer op een vergissing betrapt heeft.

Maar hij was er de gehele avond van vervuld: hoe ze de nachtwaker hadden gekneveld, hoe ze een auto het terrein op hadden gereden tot voor de deur van het kantoor, hoe ze enz., enz. tot vervelens toe, zodat zelfs Milly mij ten slotte in bescherming nam en hem vrij boos toesnauwde nu eens over iets anders te praten.

Werner gaf eerlijk toe, dat wij het nooit hadden kunnen doen met ons gebrek aan ervaring en dan nog zonder hulpmiddelen, geen auto, geen snijapparaat, maar ik had zelfs niet aan de mogelijkheid ook voor ervaren inbrekers gedacht en werktuiglijk Werners verdediging weerlegd, zonder mij er iets bij voor te stellen en dat laatste zat me dwars. En ook, dat Milly me in bescherming had genomen. Deze nederlaag, die eigenlijk helemaal geen nederlaag was, bracht me er toe de mogelijkheden, welke voor een beginneling open stonden, te overpeinzen, misdaden, waarbij geen technische moeilijkheden te overwinnen waren, waarbij geen ‘vakbekwaamheid’ vereist werd, doch alleen een zekere vastberadenheid, tegenwoordigheid van geest en een zeker soort moed of onverschilligheid.

Toen Werner me dan ook een dag of tien later verslagen mededeelde, dat de daders van de inbraak bij Karstens, Meldon en Co gepakt waren, was ik lang niet zo geestdriftig als op de dag van de inbraak en constateerde zakelijk:

‘Oude bekenden van de politie, zeker?’

Hij knikte.

‘Ja’, zei ik schouderophalend, ‘dat is de moeilijkheid.

Beginnelingen maken fouten en vaklui doen het steeds op dezelfde wijze, volgens een bepaald systeem, dat steeds weer te herkennen is en vliegen er dan ook in.' 'Bovendien gaf de bewaker nog een signalement van één der dieven, dat klopte met dat van een bekend inbreker', zei Werner, 'maar als je niet bekend bent...'

'Als je niet bekend bent, kun je van dat voordeel veel meer profijt trekken door brutaler en openlijker op te treden, aangenomen, dat je je daarna natuurlijk goed verborgen houdt', meende ik. 'Dat is het enige voordeel van de beginneling, dat hij kan verdwijnen in de massa en daardoor mag hij zich op het ogenblik van de daad openlijk vertonen. Het eenvoudigste is, gegeven dat je geluk hebt, een overval van een bank, of het bijkantoor van een bank, zoals dat in Amerika wel gedaan wordt. Technisch hoef je er niets voor te kunnen, maar je moet boffen, je kunt het eigenlijk maar één keer doen. In ons land is het nog zo goed als nooit gedaan, ook een voordeel.' 'Maar in detectiveverhalen vormt de auto, die onontbeerlijk is, om vlug weg te komen, het grootste bezwaar', zei Werner. 'Die vinden ze altijd later en dan gaan ze na, wanneer en waar hij gekocht is en zo ontdekt men een spoor. Een auto kun je niet verstoppen, tenzij je de zaak heel groots opzet en dat zouden wij nooit kunnen.'

'Jullie komen er nooit uit', meende Milly lachend. 'Postzegelverzamelaars zijn verkapte Don Juans, hebben ze mij wel eens gezegd, maar wat zijn jullie eigenlijk?'

'Wacht maar', waarschuwde ik, overigens zonder iets er mee te bedoelen.

Een jaar later was ik werkloos en wandelde elke dag tegen halftien en halfvier op mijn gemak naar het stempellokaal. Ik kende de winkels in de straten, die ik langs kwam uit mijn hoofd en kende de gewoonten van iedereen, die op dat tijdstip geregeld mijn weg kruiste. Ik had niets met ze te maken, want ik hoorde niet bij hen, zij gingen naar hun werk, ik naar de steun, een geweldig verschil, groter dan tussen mijn en dijn. Twee maanden na mij werd ook Werner ontslagen, maar hij gaf zich niet op aan de Arbeidsbeurs om in aanmerking te komen voor ondersteuning, want hij had nog wat geld.

En een maand na zijn ontslag ried ik hem af, stappen in die richting te doen, want ik had nu een plan gevonden, dat volgens mij uitvoerbaar was en toen ik er een uiteenzetting van gaf, was Milly het met me eens en bepraatte Werner net zo lang tot hij toegaf.

Ik had het goed uitgerekend: op mijn weg naar het stempellokaal kruiste ik elke dag het pad van een man, die precies om halftien zijn auto, die hij langs het trottoir parkeerde, dicht sloeg en voor me langs, naar een gebouw met ijzeren tralies voor de ramen liep; hij was altijd zo stipt op tijd, dat ik er mijn horloge op kon gelijk zetten, precies om halfvier kwam ik hem weer tegen en ik had het altijd als een ironie van het lot beschouwd, dat juist wij elkaar geregeld moesten ontmoeten, dat wii zeggen, ik hem, want hij zag me niet, zo was hij verdiept in zijn zakelijke beslommeringen. Het gebouw met de ijzeren tralies was het bijkantoor van een bekende, grote bank en de man was directeur of procuratiehouder van het filiaal, maar wat me bij zo'n nauwgezet zakenman opviel, was het feit, dat ik hem nooit de auto met een sleutel had zien afsluiten, terwijl er toch een sleutelgat in de kruk was aangebracht. Het plan was nu heel eenvoudig: we moesten gebruik maken van deze auto om onze buit te vervoeren.

Allereerst zei ik mijn kamer, die ik bij de week gehuurd had, op, verhuisde zonder adres achter te laten en kwam bij Milly en Werner inwonen, ik stuurde de Arbeidsbeurs bericht, dat ik werk gevonden had en geen prijs meer op steun stelde en zo was ik vrijwel spoorloos verdwenen, de paar kennissen, die ik had, vertelde ik, dat ik de stad uitging. Milly zou op haar eigen naam een woning huren in een ander deel van de stad en de meubels op de dag vóór de overval doen overbrengen, terwijl wij 's avonds laat het huis eerst zouden betreden om het 's morgens vroeg te verlaten en dan na de overval terug te komen en ons schuil te houden. Met een auto kon men van het bijkantoor af in zeven minuten het Centraal Station bereiken zonder langs kruispunten met stoplichten te hoeven rijden en Milly sloeg me op de avond voor de overval een blauw oog, - Werner durfde niet, en hij werd

braaf gehoond, - om de aandacht van het personeel op mijn overige kentekenen af te leiden en ze er toe te brengen een onvolledig signalement op te geven. Na een paar weken zou het blauwe oog verdwenen zijn en dan kon ik me wellicht zonder veel risico op straat begeven. Werner had weliswaar een litteken op zijn kin. doch dat moest hij dan maar zo goed mogelijk verbergen door de kraag van zijn jas op te zetten en bovendien bleef hij tijdens de overval buiten, of liever hij moest een paar minuten, nadat ik naar binnen was gegaan, in de auto stappen en de motor aanzetten, klaar om weg te rijden. Mislukking was uitgesloten, volgens mij, maar het kon natuurlijk, dat de buit niet meeviel; daar was dan verder niets aan te doen.

We moesten enig geluk hebben; het tijdstip werd vastgesteld op drie uur in de namiddag, aangezien mensen, die naar een bank gaan, dat meestal 's ochtends doen; en ik verbeeldde me, dat het veiliger was met het oog op het noteren van de nummers der ingekomen bankbiljetten. We zouden een koffertje meenemen om het geld in te bergen en ik stelde Milly voor ergens tussen het filiaal en het station op ons te wachten om het over te nemen, bijna uit beleefdheid om haar ook een aandeel in het werk te geven, en ook, omdat het misschien wel veiliger was, maar tot mijn verwondering weigerde ze halsstarrig iets te doen, hoezeer ze me ook aangemoedigd en Werner aangespoord had om ditmaal door te zetten.

‘Je kunt dat platte koffertje van me nemen en er een hoes om doen, als je door het station loopt’, zei ze en ik begreep, wat ze bedoelde. ‘Je moet een hoed op zetten’, voegde ze er nog bij, ‘die draag je nooit en je haar is nogal opvallend.’ Ik knikte ernstig van ja, want ik begin al wat kaal te worden.

Met een lapje voor mijn blauw oog reed ik op de afgesproken middag met de tram naar het bijkantoor, zag Werner voor een winkel staan en trad binnen. Ik had een week geleden hier vijf dollars gekocht en het lokaal goed opgenomen, de kas was dicht bij het raam, er waren twee tochtdeuren en de buitendeur kon bij

de aftocht in het slot getrokken worden als ik een koperen haakje los maakte. Tussen de beide tochtdeuren deed ik het lapje af en liep daarna, een revolver in de buitenzak van mijn regenjas gereed houdend, op de kas af.

Het was kinderlijk eenvoudig, de kassier stak prompt zijn handen omhoog en het overige personeel, benevens de directeur of procuratiehouder, ging niet ver van het raam tegen de muur staan, maar zo, dat ze niet gemakkelijk van buiten af gezien konden worden, hoewel ze zelf op straat konden kijken; daar was helaas niets aan te doen, gezien de situatie. Twee mannen en een meisje. Het meisje deed nog even een zwakke poging om naar de telefoon te grijpen, maar ik waarschuwde haar op scherpe toon, gespannen, maar volkomen kalm en liet daarna de kassier het geld met één hand in mijn koffertje doen, dat ik geopend onder de tralies van het betaalhokje door schoof. Het waren alleen maar briefjes van tien tot honderd gulden en ik gaf hem de raad de rest uit het ijzeren loket, dat zich links van hem bevond, te halen.

Hij haalde een paar flinke pakken te voorschijn, vrij vlug, maar ik spoorde hem nog tot meer spoed aan en in een minuut of vijf was ik uit en thuis, sprong bij Werner in de wagen en klapte het portier dicht. Toen we de dichtstbijzijnde hoek van de straat omsloegen, zag ik nog niemand de deur uitkomen.

Dicht bij het station aangekomen, liet ik Werner uitstappen, nam het stuur van hem over en parkeerde netjes de auto, stapte de hall binnen en nadat Werner zich weer bij me gevoegd had, vroeg ik hem een grote bos narcissen te kopen, terwijl ik zelf in een automaat twee perronkaartjes nam. In de donkere gang, die naar de perrons leidt, deed ik mijn jas uit, hing die over mijn arm, ik stopte mijn hoed in de binnenzak van mijn colbert, nam de hoes van Werner over, trok die al lopend over de koffer, pakte de bloemen en liep met regenjas, koffer en narcissen enigszins onhandig manoeuvrerend door de achteruitgang van de tunnel, met de narcissen mijn blauw oog bedekkend.

Aan de achterkant van het station hadden we de keuze tussen vier trams en ik nam lijn 16, stapte op het voorbalcon en ging met mijn rug naar het loketje staan, waar de conducteur de kaartjes komt knippen. Ik kon mijn overstapje nog gebruiken en toen iemand bij de derde halte op het voorbalcon stapte, deed ik weer schutterig met mijn regenjas, mijn koffertje en mijn bloemen, als iemand, die van buiten komt en naar zijn meisje gaat.

Voor ik het eigenlijk besefte, beklom ik de laatste trap naar onze nieuwe woning, die nog kaal was en verfoeilijk kraakte ondanks het feit, dat ik op mijn tenen liep. ‘Alsof ik een overval wilde doen’, constateerde ik.

Ik stak de sleutel in het slot, ik was nu weer Anton Vreme, voor die tijd was ik steeds ‘de overvaller’ of eerder nog de ‘dader’ geweest, een kruising tussen een op jacht gaand roofdier en een soepel lopende machine, in elk geval iets onhoorbaars en onweerstaanbaars, ik was Anton Vreme dus en ik stak de sleutel in het slot en draaide die sleutel om en duwde de deur open en sloot de deur en zette de koffer neer en legde mijn hoed en jas op een nog niet uitgepakte kist, niet zo wonderlijk, bij nader inzien, want we verhuisden immers, waar was ik? ik stond in de gang en had mijn koffer neergezet en mijn hoed en jas, juist ja, die lagen op de kist en een deur ging open en Milly vroeg: ‘Anton, wat is er? Wat heb je? Is er...’ en toen glimlachte ik en wilde een pakje sigaretten uit mijn colbert halen en liep glimlachend met mijn bloemen in de ene hand en mijn hand nog in mijn colbertzak met grote passen op haar toe, zoals ik dat waarschijnlijk wel eens door een filmheld had zien doen, één schouder iets naar voren en met schier schuivende benen en ze pakte de bloemen en ik zei: ‘Het is gelukt, Werner komt meteen en die bloemen heb ik voor jou meegebracht.’

Ze viel me om mijn hals en ik schudde haar, mij vooroverbuigend, van mij af en ging in de voorkamer zitten, stak mijn sigaret op en legde die weer neer, want ik was uitgeput en had neiging om van opwinding te huilen of te gapen of op de grond te stampen of te schreeuwen. En daarom vroeg ik haar zachtjes de kof-

fer te halen en zakte in mijn stoel met mijn ogen dicht. Daarop hoorde ik een deur slaan en Milly kwam met Werner binnen, die er heel gewoon uitzag, een beetje bleek of een beetje rood misschien of wat schutterig in zijn optreden, en plotseling vond ik, dat Milly de voorkamer althans wel wat had kunnen opruimen en dat zei ik haar en toen begon ze te huilen, heel merkwaardig, want dat had ik eerst willen doen. Maar ze lachte meteen weer, gaf me de koffer en zei: ‘Je mag hem zelf openmaken. Heb je een idee hoeveel het is?’

‘Het loopt in de tienduizenden’, zei ik, nu toch wel trots, en ik had niet te veel gezegd, want bij het openen van het koffertje kwam er meteen een flink pak duizendjes te voorschijn. Milly en Werner gingen tellen en ik keek de kamer rond, vond dat die er slordig uitzag, stond op en verzette hier en daar een pul, hing een schilderijtje op, zette de stoel bij het raam recht, ontdekte in de kast een fles cognac en schonk me in. Ze waren nog bezig en ik vroeg Milly koffie te zetten. Ze stond gehoorzaam op en ik verwonderde me er even over, dat ze niets terug zei en vroeg me af, of ze Werner ook om zijn hals was gevallen, maar dat kon bijna niet, want ze waren zo gauw binnen gekomen en toen vroeg ik, welke tram Werner genomen had.

‘Lijn 25’, antwoordde hij zonder op te kijken.

‘Maar de bijwagen van lijn 25 heeft geen voorbalcon’, zei ik, doch hij knikte alleen en bleef doortellen.

‘Heeft iemand je gezien, toen je het huis hier binnen ging?’ vroeg ik. ‘En op de trap ook niets tegengekomen?’

‘Neen’, zei Werner kortaf, hij had nu een velletje papier voor zich genomen en zat ijverig te rekenen.

‘Je kunt me wel fatsoenlijk antwoord geven’, snauwde ik. Hij keek op. ‘Natuurlijk’, zei hij. ‘Je bent wat nerveus. Neem nog een glas cognac en breng mij er ook eentje, als je wilt. Aanstonds zullen we wel praten. Het moet tegen de tachtigduizend gulden lopen. Ik heb alleen de briefjes van duizend, driehonderd, tweehonderd en honderd geteld. En dat is al ruim zestig. Knap gedaan.’

‘Geluk gehad’, meende ik bescheiden. ‘Het had ook anders kunnen lopen. Maar je was vlug weg bij die bank.’

‘Aan dat grote geld hebben we trouwens voorlopig niet veel. De nummers zijn misschien genoteerd, de losse biljetten waarschijnlijk niet en het kleine bankpapier ook niet.’

‘Nou, dat is al heel wat samen.’

Op dat ogenblik kwam Milly binnen met de koffie.

‘Tachtigduizend’, zei ik onverschillig. ‘Niet slecht voor een beginneling.’

‘Ongelofelijk’, beaamde ze vrolijk. ‘We zijn rijk, ten minste als we niet gepakt worden.’

‘Ze hebben ons in elk geval niet kunnen volgen’, zei ik.

‘Hoe je nog tijd had bloemen mee te nemen’, zei ze bewonderend. ‘Bloemen op zo'n ogenblik gekocht, mag ik wel op prijs stellen.’

‘Ik heb ze Werner laten kopen en het was om mijn blauwe oog te bedekken. Ik zal er wel gek uitzien.’

‘Helemaal niet. Het staat je interessant’, vond ze. ‘En de bloemen zijn mooi, ik zal ze in een vaas zetten.’

Werner knipoogde en haalde zijn schouders op, toen ze de kamer uitging. ‘Vrouwen zijn dol op helden’, merkte hij philosophisch op.

‘We hebben beiden ons werk gedaan’, zei ik en nam een flinke slok van mijn koffie. Milly kwam gauw terug met de vaas narcissen en een schotel sandwiches met rauw gehakt, mijn lievelingsgerecht. Waar zij dat zo gauw vandaan had gehaald, was me een raadsel.

Ze schoof een stoel bij het kleine tafeltje, waar ik aan zat, schonk mij nog eens cognac in en nam een teug uit het glas voor ze het mij aanbood. Ik zette het echter neer en vulde het zelf aan, haalde dat van Werner en ging naar de kast om er een voor haar te halen.

‘We kunnen er alvast eentje op nemen’, meende ik.

‘Jij toch ook?’ vroeg ik haar. Ze knikte. Werner kwam bij ons zitten, nadat hij het geld weer in de koffer gelegd had. ‘Op ons voorlopig succes.’

‘En op jouw koelbloedigheid’, zei Milly.

‘Op mijn gastvrouw voor de eerstvolgende maanden’, antwoordde ik hoffelijk.

‘Op ons allemaal’, besloot Werner. ‘En op het geld’, voegde hij er bij nader inzien aan toe.

‘En nu vertellen’, vroeg zijn vrouw.

‘Er valt niet veel te vertellen’, zei ik. ‘Het enige, wat me gehinderd heeft, is de bril van de kassier. Daardoor kon ik niet zo goed zien, welke kant hij op keek en of hij iets van plan was. Het was geen bril, het was zo'n pince-nez, je weet wel, die zo glimt. Het meisje, dat er zat, had wel een aardig figuurtje. Haar rok ging omhoog, toen ze haar handen in de hoogte stak. Een grappig gezicht.’

Milly lachte en keek me fel, doch niet onvriendelijk aan. ‘Bankrovers mogen niet naar zo iets kijken’, zei ze.

‘Dat kan hun heel wat jaartjes kosten.’

‘Bankrover, je zegt het, ik had er nog niet aan gedacht. Ik heb “overvaller” in mijn hoofd gehad.’

‘Ik zou graag willen, dat je het precies vertelde’, zei Milly. ‘Dan zou ik kunnen nagaan, of jullie fouten gemaakt hebben.’

‘En dan?’ vroeg Werner.

‘Dan zou ik het geld in veiligheid kunnen brengen.’

‘Bij wie?’ vroeg Werner. ‘Bij die jongen met dat scheve hoofd, die je vroeger zo vaak naliep?’

‘Ze kon een paar dagen in de provincie in een hotelletje gaan zitten’, zei ik, ‘tot ze wist, dat ze ons niet bepaald zoeken.’

‘Daar komt niets van in’, besliste Werner. ‘Aanstonds kun je niet terug en wij zitten hier opgesloten.’

‘Jij misschien niet’, zei ik gauw om een bits antwoord van Milly te verhinderen. ‘Waarschijnlijk hebben ze je niet eens gezien, want de kap van de wagen was laag en het stuur zat links. Als ze voor de ramen zijn gaan kijken, hebben ze mij nog na kunnen wuiven, dat is alles. Je litteken zit ook nog links op je gezicht, dus dat hebben ze zeker niet ontdekt. Daarom heb ik jou ook bloemen laten kopen. Alles hangt van het signalement af, dat ze geven. Kun je niet een krant halen?’ vroeg ik Milly.

Ik haalde een tientje uit de koffer en gaf haar dat.

‘Je moet zo iets niet zeggen’, zei ik, toen ze de kamer uit was. ‘Vergeet niet, dat we minstens drie maanden alleen maar op elkaar aangewezen zijn. En voor mij is het verre van leuk als jullie ruzie krijgen.’

‘Nou ja’, zei hij korzelig. ‘Waar bemoeit ze zich mee. We zijn geen schooljongens.’

‘Neen’, zei ik, ‘maar zij moet ons geld wisselen. En boodschappen doen. Eten halen. Dat had je ook kunnen zeggen en dat had niet zo gek geklonken.’

‘Ik maak het wel weer goed’, beloofde hij. Maar Milly kwam stralend thuis.

‘Er staat geen grote recensie in de krant, alleen een klein stukje bij Laatste Berichten. Brutale bankoverval.’

‘Ja, dat is het nadeel, als je 's middags iets doet’, zei ik.

‘Je komt pas in het ochtendblad. Daar had ik aan moeten denken.’

‘Je kunt dan vannacht misschien toch beter weggaan’, stelde Werner verlegen voor. Ze keek hem over haar schouder aan, terwijl ze mij de krant voor hield en het bericht wees: ‘Het huis staat op mijn naam’, zei ze. ‘Als ze jullie vinden, zoeken ze mij ook. En dan heb ik het geld bij me. Dank je wel.’

‘Laten we er nog eentje nemen’, stelde ik voor. ‘Als het mis is, is het mis, maar dat geloof ik niet. Op de gastvrouw’, zei ik verzoenend en schonk haar het eerst in. ‘En laten we niet te hard praten, want alle huizen zijn ten slotte gehorig.’

‘Dat wordt een stil feestje’, zei Milly en dronk me toe, waarop ik Werner toedronk en hij zijn vrouw. Zo was het kringetje gesloten.

Toen ik de volgende dag met hoofdpijn en een droge keel de voorkamer binnenkwam, zaten Milly en Werner daar reeds met gedempte stemmen ruzie te maken.

‘Wat is er nu weer?’ vroeg ik.

Milly schoof me de krant toe, waarin de overval met grote koppen op de voorpagina vermeld werd. Het bericht zelf bevatte niets anders dan hetgeen wij al wisten, behalve dan dat de directeur aanvankelijk aan een streng verhoor was onderworpen, omdat wij er met zijn wagen vandoor waren gegaan. Maar na het bericht kwamen de signalementen van de daders. Mijn signalement was vrij nauwkeurig, ondanks het blauwe oog, dat hen had moeten afleiden, maar over dun haar werd niet gespro-

ken, de kleur ogen niet aangegeven en ze schatten me groter dan ik was, omdat ik een hele tijd op mijn tenen had gestaan. Maar ik had een dunne, scherpe neus en smalle wenkbrauwen en ik was eerder tenger dan gezet; toch gaf ik iemand, die me niet gezien had, weinig kans om me op die persoonsbeschrijving te pakken te krijgen. Als ik een bril opzette, en ik had er één, die ik bijna nooit gebruikte, omdat ik maar heel weinig bijziende ben, en mijn blauwe oog was genezen en ik liep blootshoofds, dan kon misschien zelfs het bankpersoneel me niet eens herkennen.
Merkwaardigerwijze was echter Werners signalement heel precies: litteken links op kin, dik blond haar, blauwe ogen, krachtig gebouwd, lang. ‘Hij heeft voor het raam staan kijken’, zei Milly verachtelijk.

‘Is dat waar?’ vroeg ik. Werner keek bedremmeld en knikte. ‘Ik maakte me ongerust over je.’

‘Maar dat is niet alles’, zei Milly, ‘lees maar verder.’ Op het eind stond een oproep: of de meneer, met het litteken op zijn kin, die gisteren omstreeks halfvier in lijn 25 had gezeten, zich wilde aanmelden.

Ik keek op en zag hoe beiden me vol verwachting aankeken.

Terwijl ik nog naar mijn woorden zocht, begon Milly: ‘Als we gepakt worden, is het zijn schuld.’

‘Houd je er buiten’, snauwde ik. ‘Het is heel goed, wat Werner gedaan heeft. Nu denkt de politie misschien, dat ik met mijn koffer op de trein gestapt ben. En lijn 25 loopt naar het station in Zuid. Er staat niet bij, waar hij uitgestapt is.’

Ze dacht na. ‘Maar waarom heb je hem dan laten uitstappen, voor je de wagen ging parkeren?’ vroeg ze.

‘Dat was zeker om hem op de achtergrond te houden.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Hij heeft het me verteld.’

‘Ik had hem willen sparen, als het kon. Maar door zich in die tram te vertonen, heeft hij een deel van de aandacht van mij afgeleid. Je moet die zaak ook psychologisch bekijken.’

‘Ik geloof nooit, dat hij daaraan gedacht heeft’, zei

Milly knorrig. ‘En in elk geval is het dom, dat hij zich voor het raam van de Bank vertoond heeft.’

‘Dat weet ik nog zo net niet. Daardoor had ik het gemakkelijker. Ik wil nog wel wat koffie’, zei ik.

‘Ik zal verse voor je zetten.’

Toen ze de kamer uit was, gaf Werner me de hand.

‘Ik dank je wel voor je hulp’, zei hij. ‘En ik schaam me, dat ik zo'n ezel ben geweest. Maar die bloemenvrouw heeft me niet herkend. Ik herinner me, dat ik mijn kraag heb opgezet.’

‘Het heeft geen zin er over te praten, wat je had moeten doen of moest laten’, zei ik schouderophalend. ‘En ik had je misschien uitvoeriger instructies moeten geven. Maar laat je niet door Milly op je kop zitten. Die heeft er in elk geval niets mee te maken. En vertel haar niet te veel.’

‘Wat denk je?’ vroeg hij aarzelend, ‘kan het kwaad, wat ik gedaan heb?’

‘Kwaad, kwaad, ik weet het niet. Maar nu kom jij er ook niet uit. Je hebt jezelf arrest opgelegd.’

‘Ik kan een baard laten staan’, meende hij.

‘En een bord op je buik dragen: “deze man is blind”, maar zorg er dan voor, dat je je ogen ook dicht doet.’ Hij keek me verslagen aan. ‘Nou ja’, zei ik, ‘het is niet erg, Werner. Er zat een zeker risico in, dat wisten we immers?’

Het is natuurlijk gek, als je lang krap gezeten hebt, om dan plotseling een hele boel geld uit te kunnen geven. Maar we waren gauw gewend, althans Werner en ik, want veel konden we toch niet beginnen. Milly daarentegen kon er maar niet genoeg van krijgen, ik had haar twee duizend gulden gegeven, duizend om voorlopig het huishouden mee te doen, voor minstens twee maanden, had ik gezegd, en duizend om iets voor zich zelf te kopen, zij moest de bankbiljetten ten slotte wisselen, hoewel ik daar niet de aandacht op vestigde en het voorstelde alsof dat de gewoonste zaak van de wereld was. Alles ‘klein geld’ natuurlijk, want als zij gepakt werd, waren wij er ook bij. Elke dag kwam ze met iets anders thuis, ik had haar verboden iets te laten

bezorgen, nu eens met een jurk, dan weer met een paar schoentjes, maar het ging haar na enige dagen blijkbaar niet vlug genoeg, vier hoedjes, twaalf paar kousen, vijf stel ondergoed, twee ochtendjaponnen, nog eens drie jurken. Alles pakte ze uit, terwijl wij bewonderend toe moesten kijken en ze vroeg ook mij of ik ze mooi vond. Ik maakte een aanmerking op een hoedje en dat had ze de volgende dag geruild. Maar ze kreeg ook pretenties; toen Werner haar vroeg een fles sherry-whisky voor hem te halen, vroeg ze of dat nu werkelijk zo'n haast had en zei dat we er aan hadden moeten denken telefoon te nemen, doch nadat ik haar een uitbrander gegeven had en haar aan het verstand had gebracht, dat wij enig werk hadden opgeknapt, waardoor zij zich in de kleren kon steken, ging ze gehoorzaam weg en kwam nog met een blauwzijden pyama en een blauwe kamerjas voor mij terug.

‘Je had er maar twee’, zei ze bij wijze van verontschuldiging. ‘En je had geen kamerjas.’

‘Maar ze zijn blauw’, zei ik niet bepaald onvriendelijk doch wel lichtelijk ontsteld, want ik houd niet van blauw voor een man.

‘Ik vind blauw zo'n leuke kleur’, verdedigde ze zich. ‘Maar ik niet. Haal die grappen liever met Werner uit.’ ‘Die heeft alles in het blauw’, zei ze. ‘Wat kan het je schelen, als ik het mooi vind?’ Ze keek zo teleurgesteld, dat ik maar verder zweeg en er dus de volgende morgen mee aan het ontbijt verscheen, bij wijze van uitzondering trouwens, want ik houd er niet van 's morgens ongekleed rond te hangen. En zij prijkte in één van haar nieuwe ochtendjaponnen en met een uitbundig soort kapsel van krullen, dat pas in de mode was gekomen.

Opvallend bij dit alles was, dat Werner zich slordiger kleedde, naarmate Milly meer zorg aan haar uiterlijk besteedde. De gedwongen rust had blijkbaar geen goede uitwerking op hem, hij werd hangerig, stond 's morgens laat op, zodat hij meestal binnenkwam, als Milly en ik al hadden ontbeten, schoor zich om de andere dag, begon 's middags om een uur of twee al aan een borrel

en kleedde zich dikwijls de hele dag niet aan. Hij maakte haar een scène toen ze een paar avonden uit was geweest en laat thuis kwam.

‘Ik moet toch de verlaten vrouw spelen?’ verdedigde Milly zich. Werner was naar het buitenland gegaan, naar Parijs en had daar werk gevonden, zo had ze, volgens mijn aanwijzingen, haar eenzaamheid moeten verklaren. ‘Bovendien, 's middags mag ik niet meer weg, sedert je zo bang bent geweest, toen iemand wat lang op de deur bleef kloppen. Moet ik dan net als jullie de hele dag in huis blijven, behalve dat ik zo nu en dan eens een boodschap mag doen?’

‘Maar daarom hoef je nog niet te drinken’, meende hij. ‘Aanstonds verpraat je je nog.’

‘Het is in mijn eigen belang om me niet te verpraten en drink jij zelf maar niet te veel.’

Zo'n scène was onverkwikkelijk voor mij en ik nam Werner, toen Milly uit was, eens onderhanden. ‘Wat heb ik nu aan dat geld, als ik thuis moet blijven’, was zijn klacht. ‘Dat geld had mij meer vrijheid moeten geven en haar sterker aan me moeten binden en het is juist de omgekeerde wereld.’

Hij verveelde zich blijkbaar gruwelijk in mijn gezelschap. Een paar keer, als ik nog laat op mijn eigen kamer had zitten lezen en iets uit de voorkamer wilde halen, stond hij in zijn pyama, een blauwe, voor het raam in de donkere straat te kijken. Zodra ik het licht aandraaide, keek hij verschrikt om.

‘Wat voer je daar in het duister uit?’ vroeg ik eens verwonderd.

‘Ik kon niet slapen.’

‘Je staat 's morgens ook veel te laat op.’

‘Van Milly word ik altijd wakker, als ze zo laat thuis komt’, zei hij nogal onlogisch.

‘Sta je op haar te wachten?’

‘Ik wil zien, of ze thuis gebracht wordt.’

‘Is dat al eens gebeurd?’

‘Ik weet het niet zeker. Ik heb nog niet kunnen zien of ze de chauffeur betaalde of een ander adres opgaf van iemand, die nog in de taxi zat.’

‘Dus daarom doe je het licht hier niet op. Zodra ze komt, ga jij naar de slaapkamer en doet alsof je al lang naar bed bent.’

‘Het is mijn eigen schuld, ik had beter moeten oppassen, toen we dat geld gingen halen.’ Hij sprak altijd over ‘dat geld halen’, zoals ik altijd het woord ‘overval’ gebruikte en Milly ‘bankroof’.

‘Je bent jaloers’, constateerde ik tamelijk overbodig. ‘Dat word je altijd als je machteloos bent. En ze ziet er de laatste tijd aardiger uit dan vroeger. Van onze centen. Ik zal haar wel krijgen. Het is meteen over, als ik zelf weer uit kan.’

‘Wacht een paar maanden en dan kun je doen wat je wilt. Het is alleen de opsluiting, die je zo prikkelbaar maakt. Ten slotte’, ik keek op de klok, ‘is het nog niet eens halféén. Je moet er niet meteen allerlei dingen achter zoeken.’

‘Ze doet het met opzet, om me te treiteren’, meende hij koppig.

‘Ach, dat komt in orde’, zei ik luchtig.

‘Neen, dat komt niet in orde. Je mag dan knapper zijn dan ik in het bedenken van middelen om aan geld te komen, maar ik weet meer van de verhouding tussen man en vrouw af. Als de armoede binnenkomt, vliegt de liefde het raam uit, is juist, maar armoede bindt, je blijft bij elkaar zo goed en zo kwaad als dat gaat. Komt dan de rijkdom binnen, dan is het pas voorgoed afgelopen.’

‘Mooi geredeneerd’, prees ik. ‘Maar of het waar is?’

‘In zo'n periode van gebrek ben je elkaar gaan haten’, zei hij. ‘Het geld had me van haar moeten bevrijden.’ Ik maakte een beweging van ongeduld. ‘Dat heb ik je al eens gezegd, maar nu heeft zij de eerste kans en als ik me over een paar maanden weer durf te vertonen, heb ik geen kans meer, dan ben ik weer verliefd op haar geworden, jaloers en verliefd. En dat weet ze. Begrijp je dat?’

‘Neen’, zei ik. ‘Dat is me te ingewikkeld. En in elk geval is het je eigen schuld, dat het zo gelopen is.’

‘Dat ergert me nog het meest. Het gekke is, dat ik het

niet helemaal zonder er bij te denken gedaan heb. Ze heeft me overgehaald mee te doen, omdat mijn rol volkomen ongevaarlijk was. Ze sprak over mij als over de ‘chauffeur’. En dat stak me. En daarom heb ik me misschien onwillekeurig meer bloot gegeven dan nodig was. Ik wilde ook iets zijn misschien. Anders kan ik het bij nader inzien niet verklaren.’

‘Dan ben je een nog groter uil, dan ik dacht, Werner’, zei ik en draaide me om. ‘Als je met zulke gedachten in je hoofd een overval waagt, kom je vast in het gevang terecht. Dat kan niet missen.’

‘De taak was toch niet eerlijk verdeeld’, hield hij vol.

‘Dat zei Milly ook.’

‘De taak was uitstekend verdeeld en ik schaam me voor je, dat je je zo iets laat aanpraten.’

‘Maar het is de vraag, of ik het gedurfd had, als ik jouw werk had moeten doen’, hield hij vol.

Ik snoof de lucht op. ‘Deze atmosfeer schijnt toch te bedompt voor je te zijn. Loop er uit voor mijn part en laat je pakken.’

‘Maar met een baard?’

Ik haalde mijn schouders op. ‘Probeer het met een baard’, zei ik. ‘Ik kan je niet tegenhouden.’

Ik vertrouwde op Milly, dat ze zo verstandig zou zijn Werner van zijn plan af te houden, ook al omdat ze dan niet meer zo vrij zou zijn in haar doen en laten, maar tot mijn verwondering steunde ze haar man in zijn onvoorzichtige plannen. ‘Hij kan het toch proberen’, zei ze. ‘Als hij die baard heeft, kunnen we altijd nog zien. Bovendien kan hij voorlopig alleen 's avonds uitgaan. Ik wed, dat beroepsmensen dezelfde avond nog over straat gaan. Op straat is het misschien veiliger dan in een huis.’

Hoewel ik het in mijn hart niet met haar eens was, kon ik geen geldige reden bedenken: naar mijn gevoel was het veiliger als Werner zich voorlopig verborgen hield, met of zonder baard, maar ik wist weinig tegen hun argumenten in te brengen en ik wilde niet de tyran spelen of een beroep doen op Werners vriend-

schappelijke gezindheid door te zeggen, dat zijn gevangenneming mij in gevaar zou brengen. En Milly ook natuurlijk, maar als ik dit zei, verschool ik me al te zichtbaar achter een vrouwenrok. Als hij het zelf niet inzag, moest hij zijn gang maar gaan. Ik was merkwaardig onverschillig op dit punt: ik zelf had goed gewerkt, snel en zonder fouten te maken, maar Werner was me tegengevallen, de hele zaak trouwens als het zo door ging. Er zat iets in de lucht, dat me niet beviel; de kleine ruzies tussen Milly en Werner, of Werners weifelende houding, zijn geslotenheid misschien, terwijl wij juist op elkaar waren aangewezen. Misdaad verbroedert, had ik gedacht, maar het leek er niet op. Als ik nu toch zei, dat het beter was te wachten, waarom wachtte hij dan niet? Maar dat motief kon ik natuurlijk niet laten gelden. Na een week vonden we allemaal dat Werner onherkenbaar was en ik vroeg me zelfs af of ik niet mijn wil al te straf had willen doordrijven. Ik had wel het leeuwenaandeel in onze overval gehad, maar dat was nog geen reden om eigenzinnig tegenover de anderen op te treden.

Werner ging dus uit en kwam weer thuis zonder gepakt te worden. De volgende dagen zag ik hem niet aan het ontbijt verschijnen en aangezien ik me 's ochtends, 's middags en 's avonds een paar uur op mijn kamer terugtrok om mijn gastheer en gastvrouw niet al te zeer tot last te zijn, spraken we elkaar weinig. Milly daarentegen was veel huiselijker geworden en bleef vooral 's avonds meer thuis en toen ik eens toevallig de voorkamer binnenkwam, vroeg ze me haar gezelschap te houden.

‘Het schijnt wel, alsof je me vermijdt’, zei ze enigszins verwijtend. ‘Na het eten ga je meteen weg. Dat deed je ook niet, toen Werner nog thuis was.’

‘Jij bent Werner niet’, antwoordde ik.

‘Hoe bedoel je dat?’

‘Dat weet je best.’

‘Ik ben met opzet thuis gebleven om te zorgen, dat je gezelschap zou hebben, nu Werner zo uithuizig is’, zei ze.

‘Voor het eerst kunnen we eens rustig met elkaar praten.’

‘Wilde je hem weg hebben?’ vroeg ik.

Ze knikte. ‘Laat hem van zijn vrijheid genieten en ik van de mijne, voor zo lang als het duurt. En lang zal dat niet zijn, want zodra het nieuwtje er voor hem af is en hij merkt, dat ik niet meer uitga, is hij hier niet meer weg te slaan. Maar dan zien we wel verder.’

‘Hm’, zei ik. ‘Je hebt dus gemerkt, dat ik verliefd op je was?’

‘Wás?’ vroeg ze en trok haar wenkbrauwen op.

‘Doet er niet toe, wás of bén’, zei ik. ‘Maar jij was het niet op mij, integendeel, je kon me eigenlijk niet uitstaan en alleen het feit, dat ik je naar de ogen keek, maakte, dat je de vriendschap tussen mij en Werner in zekere zin deelde. In zekere zin, het moest niet te ver gaan, want een goede partij kon ik nooit worden, voor hem niet en voor jou niet.’

‘Daarin heb ik me dan vergist’, zei ze schaamteloos. ‘Want nu ben je wel een goede partij, ten minste voor mij.’ Ze lachte, stond op en wilde op de leuning van mijn stoel gaan zitten.

‘Laten we dat niet doen’, zei ik kalm. ‘Bovendien, Werner is ook een heel goede partij.’

‘Werner is een huisknecht’, zei ze verachtelijk. ‘Dat heb ik altijd geweten, maar de laatste tijd heb ik het met eigen ogen kunnen zien. Hij is jouw ondergeschikte. Hij doet eenvoudig, wat jij zegt.’

‘Jij hebt hem anders het huis uitgelokt en ik kon hem niet tegenhouden’, sprak ik tegen.

‘Hij is mijn huisknecht ook en daarom haat hij mij eigenlijk. Al jaren.’

‘Dwaasheid’, zei ik. ‘Hij wil misschien je huisknecht zijn en je haten, maar daarom houdt hij wel van je. En jij houdt alleen van huisknechten, die je haten. Liefde is een merkwaardige zaak en je moet je geen dingen gaan verbeelden. Bovendien zijn Werner en ik medeplichtigen, een uitstekende benaming, we kunnen onze verhouding niet laten verdoezelen door een vrouw; zelfs niet door jou’, voegde ik er haastig aan toe. Ze leunde achterover in haar stoel, toen ik dat zo haastig zei en keek me ironisch aan.

‘Je vergat, dat ik ook medeplichtige ben. Je hebt me niet voor niets dat tientje uit de koffer gegeven om een krant te halen, die eerste avond’, zei ze. ‘Maar ik neem het je niet kwalijk, ik vond het juist wel aardig en ik heb pas later begrepen, waarom je het deed. Toen was het te laat. Lang niet slecht bedacht. Maar als ik dan ook medeplichtige ben, hoor ik ook in het driemanschap van de solidariteit.’

‘Ik gaf dat tientje zonder erbij te denken’, zei ik. ‘Ik bedoel zonder goed na te denken. Want je kunt er later altijd uit door te zeggen, dat je man je er toe dwong. Of dat je er niet op verdacht was. Op heling staat trouwens maar een jaar en op mijn overval minstens drie.’

‘Reken maar op vier’, zei ze. ‘En ik kom helemaal vrij, als ik een goede advocaat heb. Daarom heb ik ook niet meer willen doen en dat koffertje niet willen vervoeren.’

Ze zweeg en keek me glimlachend aan. ‘Als ik jullie zou verraden, kreeg ik misschien nog een flinke beloning van de bank.’

‘Je hebt de zaak wel goed uitgerekend’, zei ik goedkeurend. ‘Maar je had dan niet zoveel kleren voor jezelf moeten kopen. IJdelheid speelt de vrouwen altijd parten.’

‘Dat deed ik voor jou’, zei ze plotseling en ik was even uit het veld geslagen.

‘Of om Werner uit het huis te lokken?’ overwoog ik ten slotte.

‘Dat was dan ook voor jou.’

‘Alles goed en wel’, zei ik, terwijl ik opstond om een einde aan het gesprek te maken, ‘maar het gaat niet. Het gaat zo niet’, herhaalde ik met nadruk, in de hoop zowel haar als mij hierdoor te overtuigen, hoewel mijn woorden niet veel betekenden.

‘Het gaat wel’, zei ze beslist, ‘je zult wel eens zien of het gaat.’ Milly maakte een gebaar van ongeduld en even later kwam Werner thuis.

‘Zo, zijn jullie nog op?’ vroeg hij opgewekt.

‘Het is pas halftwaalf’, zei ik verontschuldigend. ‘We

hebben wat gepraat', voegde ik er aan toe, omdat hij niets terug zei.

'Ik heb Anton gevraagd, of hij het vervelend vond, als we een paar keer samen uitgingen', zei Milly, 'maar het kan hem niets schelen. Zullen we dan morgenavond gaan?'

'Ik heb er niet aan gedacht, dat één van ons eigenlijk had moeten thuis blijven', zei Werner berouwvol tegen mij. 'Maar als het je werkelijk niet kan schelen...'

'Niet in het minst', zei ik hartelijk. 'Jullie kunnen gerust gaan.' Wat kon ik anders zeggen?

Ik kreeg geen kans Werner alleen te spreken te krijgen. Ik weet trouwens niet, wat ik hem had moeten zeggen, en wat ik had moeten verzwijgen, ik kon moeilijk vertellen, dat zijn vrouw me een liefdesverklaring had gedaan. Milly scheen wel te weten, hoe ze in mijn plaats had gehandeld, want ze hield Werner van me weg, misschien ook alleen maar voor alle zekerheid. Zelfs na het afwassen bleven we niet meer samen: eerst vroeg ze om bij haar in de keuken te komen zitten 'voor de gezelligheid' en het duurde niet lang of Werner kreeg een bordendoek in zijn handen geduwd en moest meehelpen. Ze werd aanhalig en ging op zijn knieën zitten als ik er bij was, met haar armen om zijn hals en zat mij dan onschuldig aan te kijken zonder ook maar één keer te knipogen. Ik kon me niet voorstellen, dat ze me op die wijze jaloers wilde maken, hoewel ik ook geen andere reden kon bedenken, in elk geval beviel het me niet. 's Avonds gingen ze nu geregeld uit en ze bleven 's morgens beiden lang slapen, doch Milly vergat nooit het ontbijt voor me klaar te zetten.

Werner scheen echter ook iets op zijn hart te hebben, want hij vluchtte een paar keer onder het afwassen met een paar glazen naar de voorkamer, waar ik zat, doch werd dan door Milly teruggehaald voor hij me iets kon zeggen. Op een ochtend kwam hij alleen aan het ontbijt en keek me verlegen aan, toen hij zachtjes de deur achter zich dicht deed en ging zitten. Hij voelde zich blijkbaar niet op zijn gemak, maar na enige mislukte pogingen om het gesprek te krijgen waar hij het

hebben wilde (ik had hem graag geholpen, maar ik wist niet, waar hij op aanstuurde), zei hij:

‘Zeg, Anton, je hebt haar toch niets verteld van mijn stemming, vóór ik uitging? Dat ik haar haatte en zo. Dat meende ik niet, weet je.’

‘Welneen, kerel’, zei ik joviaal. ‘Hoe kom je erbij. Dat blijft tussen ons.’ Ik zocht op mijn beurt naar een geschikte inleiding om hem te waarschuwen voor een gevaar, dat ik ook niet kende, maar toen kwam Milly binnen in haar pyama, een zijig doorschijnend ding, ze had dus niet eens de tijd genomen een ochtendjapon aan te trekken. Ze zag er aardig uit met haar blonde haar in losse krullen voor haar gezicht, op blote voeten en een beetje knorrig kijkend als een in wezen zachtmoedig en lief meisje, dat in haar slaap gestoord is, maar ze keek me lang niet vriendelijk aan en beval Werner haar muiltjes te halen.

‘Wat zei hij?’ vroeg ze snel, toen hij de kamer uit was. ‘Niets bijzonders’, antwoordde ik onverschillig. ‘Heus, dat zou je niet interesseren.’ Ze stak even haar hand uit om de mijne te grijpen, maar ‘Werner kwam de kamer weer binnen en ze had alleen nog maar de tijd vlug haar tong tegen me uit te steken, een onbegrijpelijk en tevens door de wijze, waarop ze het deed, coquet gebaar. Wat ze er mee bedoelde, kon ik niet te weten komen, want Werner schaduwde haar even hardnekkig als zij hem, zij het niet zo bewust en waarschijnlijk alleen, omdat hij het prettig vond in haar nabijheid te zijn.

Het was een wonderlijke verhouding, bijna komiek, als het niet zo vervelend voor mij was geweest. Want het duurde niet lang of ze gingen ook 's middags uit en kwamen 's avonds niet thuis eten en dan gaf Milly aanwijzingen, hoe ik met een paar blikjes zelf een maal kon samenstellen, maar intussen klopte de gasman of de groenteman of een andere man en dat waren soms hardnekkige kerels, die naar mijn gevoel uren op de deur bleven bonzen en ik moest me doodstil houden. Ten slotte durfde ik de radio niet meer zachtjes aan te zetten, omdat ik bang was, dat plotseling iemand

de trap op zou komen en zou blijven kloppen tot ik open gedaan had en dat alles maakte me schrikachtig. Maar ik mocht het jong geluk van mijn gastvrouw en gastheer niet storen, de eerste had het niet toegelaten en de tweede deed nu gehoorzaam wat de eerste zei en toen ze dus vroegen, of ze een paar dagen van huis mochten, in een hotel ergens op het land, het werd nu zulk prachtig weer en de appelbomen of andere bomen stonden in volle bloei, kon ik niet anders dan ja en amen knikken. Als Werner dan toch uitging, vond Milly, en in de stad met zijn baard niet herkend werd, dan zou dit in een dorp, waar hij nog nooit geweest was, zeker niet gebeuren. ‘Jij hebt je blauwe oog nog, jammer’, zei ze medelijdend, doch ze voegde er met zekere voldoening aan toe: ‘Ik heb je toen flink geraakt.’ Ze gingen weg en kwamen verliefder dan ooit terug en het was Milly voor en Milly na en Werner voor en Werner na en ze lachten (‘zachtjes, zachtjes’ zei ik steeds vermanend) en hingen op elkaar en gingen samen uit en na een paar dagen wilden ze weer weg en ik zei: goed, en liep kniezend, doch onhoorbaar als een kat door het huis en keek op bij elk onverwacht geluid, dat de buren maakten.

Het was mooi weer geworden en ik stelde me voor, hoe het buiten zou zijn, daar waar Milly en Werner nu misschien waren, in de bossen, op een zonnig terras, ik voelde me als een zieke, die genezen was, maar nog niet op mocht staan. Heimwee noemen ze dat. Nu, ik had heimwee, heel erg heimwee.

Ze kwamen na een paar dagen laat van hun uitstapje terug en toen ik mijn kamer uitkwam om hen te begroeten, trachtte Werner zich te verbergen, maar ik had het meteen gezien; hij had zijn baard afgeschoren.

‘Waarom heb je dat gedaan?’ vroeg ik streng.

‘Milly houdt niet van een baard’, zei hij. Zijn ogen stonden enigszins glazig, hij had gedronken.

‘Milly houdt niet van je, als ze je zo rond laat lopen’, zei ik.

‘In het dorp kende niemand me. Geen signalement, niks.’

‘Maar je moest door de stad om thuis te komen.’

‘Taxi’, zei hij krachtig, met een vaag gebaar van zijn hand.

‘En je hebt gedronken.’

‘Een paar biertjes.’

‘Waar?’ Hij zweeg. ‘Hier in de stad?’

‘Milly zei: 'ns proberen. Je moet het toch eens proberen. Je kunt niet je hele leven met een baard lopen.’ ‘Zijn jullie naar een café geweest hier?’ Ik moest het nog eens vragen, ik kon mijn oren niet geloven.

‘Ik alleen’, zei Werner trots. ‘Moest eens proberen, zei Milly. We hebben een afspraakje gemaakt onder de klok op de hoek.’ Hij wees tamelijk onvast in de richting van het kledingmagazijn op de hoek van de straat, waar wij woonden en waar inderdaad een klok hangt. ‘In de donkere portiek moest ik op haar wachten. Kijken of iemand me volgde. Erg spannend. Detective.’ Ik keek plotseling om en zag Milly in de keukendeur staan, tegen de deurpost geleund, blijkbaar op haar gemak de afloop van ons gesprek afwachtend.

‘Ik spreek je morgen wel. Nu ben je te dronken’, zei ik kortaf en stapte de kamer weer binnen.

‘Ik spreek je morgen wel’, leek me nogal voorbarig gezegd, bij nader inzien. ‘Ik spreek jullie morgen wel’, was beter geweest, overwoog ik, want Milly zou Werner en mij vast niet alleen laten. Ik had me echter misrekend: de volgende morgen liet Milly zich niet zien en Werner, die bedremmeld binnenkwam, zei, dat ze vroeg was uitgegaan.

‘Om ons gelegenheid te geven het met elkaar uit te praten’, voegde hij er aarzelend bij.

‘Wij zijn gauw uitgepraat’, zei ik. ‘Je moet je baard weer laten staan en zo lang in huis blijven, tot hij weer is aangegroeid. Dat is alles. Wat eenmaal gebeurd is, doet er niet meer toe. Waarom je het deed en hoe ze jou er toe gekregen heeft, is me een raadsel, maar het doet er verder niet toe. Als je voorlopig nu maar thuis blijft. Je hebt er zeker niet aan gedacht, dat je mij met die grappen ook in groot gevaar brengt? Als

je gepakt wordt, ben ik er ook bij. Dan komen ze hier.' 'Ik heb niets bij me, waaruit de politie kan opmaken, wie ik ben. Daar heb ik wel voor gezorgd.'

'Met een photo in de krant komen ze daar wel achter. De mensen van je vroeger bestaan herkennen je zeker.' 'Milly's meisjesnaam is Van den Heuvel, als ze die in deze stad allemaal willen nagaan, moeten ze het politiecorps flink uitbreiden. Neen, wacht even', zei hij, toen hij zag, dat ik hem wilde tegenspreken. 'Milly beweert, dat je jaloers bent en het daarom niet kunt zetten, dat wij samen uitgaan.'

'En ze heeft zeker gezegd, dat ik verliefd op haar was?'

Hij knikte. 'Ze zei: Anton denkt wel, dat hij het nu niet meer is, maar hij is jaloers en dat zegt alles. Hij wil niet verliefd op me zijn, uit solidariteit met jou, zei ze tegen me. Uit vriendschap. Voor die tijd, toen hij nog niet bij ons woonde, kon hij zich bedwingen, maar nu woont hij bij ons en is jaloers.' Werner sprak alsof hij een uit het hoofd geleerd lesje opzei.

'Wat zei ze nog meer?' vroeg ik scherp. 'Probeer het met haar eigen woorden weer te geven.'

'Het was mijn eigen schuld, dat ze ook een beetje verliefd op jou was geworden. Ik hield meer van jou dan van haar en daardoor is ze ook van jou gaan houden. En jij hebt de bankroof gepleegd en ik maakte alleen maar fouten. Maar het zou maar tijdelijk zijn.' Hij aarzelde.

'Wat zou tijdelijk zijn?'

'Haar verliefdheid, dacht ze. Later zou ze waarschijnlijk weer bij mij terugkomen. Als ik nu wegging, zou ze later terugkomen', herhaalde hij. 'Ik moest je vijfduizend gulden vragen van het kleine geld en tienduizend van het grote of vijftienduizend. Eigenlijk heb ik niet recht op meer, want ik heb ook niet zoveel gedaan', zei hij trouwhartig. 'Dat heeft ze niet gezegd', voegde hij er bij. 'Maar ze zei wel, dat het logisch was, dat jij het geld beheerde, omdat jij het meeste gedaan had. En dat jij dat ook zo voelde, anders had je alles wel meteen gedeeld.'

‘Zo’, zei ik. ‘En hebben jullie dat allemaal vannacht besproken?’

‘Neen, gisteren en eergisteren. Dat uitstapje had ze als ons afscheid bedoeld, zei ze, en ze wilde een goede herinnering aan me bewaren om terug te kunnen komen, zonder baard, en daarom vroeg ze me die af te scheren.’

‘Is dat alles?’

Hij knikte zonder me aan te kijken.

‘En je gelooft haar natuurlijk? Je geloofde haar, terwijl je mij nog niet gesproken had?’

‘Was je dan niet jaloers? De laatste tijd ben je prikkelbaar geweest.’

‘Laten we het eens van een heel andere kant beschouwen. Geen woorden van vriendschap of zo iets, maar nuchter. Er is en was geen sprake van, dat we het geld niet zouden delen. Ik de helft, jij de helft. Die helft van mij, daar kon ze nooit aankomen. Maar jou kan ze overtuigen om genoegen te nemen met twintigduizend of vijftienduizend gulden, en als ze haar best doet, met nog minder. En ze is verliefd op mij, zegt ze, ja, volgens dit rekensommetje kan dat wel uitkomen.’

‘Dat geloof ik niet’, zei hij plotseling op vaste toon. ‘Dat zeg je me om je op te offeren ter wille van mij.’ ‘Juist ja’, er ging me een licht op. ‘Je wilt dus de martelaar spelen. Met bedroefd gezicht verdwijnen om het geluk van je vrouw en je vriend niet te verstoren. Maar ik waarschuw je, Werner, doe geen gekke dingen. Je blijft voorlopig thuis, tot je baard aangegroeid is en ik mijn blauwe oog kwijt ben. Wees wijs, het duurt nog een paar maanden en dan kunnen we verder zien. Vóór die tijd geef ik je geen geld en als we delen, krijgt elk de helft en daarmee uit.’

‘Ik krijg hoogstens een jaar tegen jij vier, zei Milly.’ Hij lachte even. ‘Ik heb nog vergeten je dat te vertellen.’

‘En wat zeg je nu aan Milly?’ vroeg ik.

‘Dat je het niet doet’, zei hij kleintjes. ‘Ik denk alleen, dat ze dan erg kwaad op me wordt.’

‘En zeg haar erbij, dat ik niet verliefd op haar ben en zelfs al was ik het, dat ik hierop niet in zou gaan. Wees verstandig, Werner, het duurt nog maar een paar maanden’, zei ik zo overtuigend mogelijk. ‘Houd je flink zo lang. Later is ze je dankbaar.’ Ik pakte hem bij zijn schouder, schudde hem even en keek hem aan.

‘Zul je verstandig zijn?’

‘Ja’, zei hij mat.

‘Beloof het me.’

Er was iets in zijn houding, wat me niet beviel.

‘Ik waarschuw je nog eens, doe geen gekke dingen, als je het in je hoofd mocht halen om je aan te geven, dan doe ik het ook. En ik krijg vier en jij maar één jaar.’

Aan zijn ogen zag ik, dat ik doel getroffen had.

Ze had alles prachtig berekend, maar ondanks dit, was haar opzet mislukt, constateerde ik, toen ik naar mijn kamer terug ging. Ze had Werner opdracht gegeven met me te gaan praten, dat was nu duidelijk en ik stelde me met enige voldoening haar gezicht voor, als ze thuis kwam.

Bij het koffiedrinken merkte ik echter niets aan haar, ze was vriendelijk tegen mij, coquet bijna, en ze snauwde Werner een paar keer af, maar dat was dan ook alles. In de loop van de dag en ook de volgende dagen volgde ze haar oude tactiek: ze liet ons geen ogenblik alleen. Werner scheen trouwens geen aanleiding te hebben nader op ons gesprek terug te komen, en ook ik achtte de kwestie afgehandeld, bovendien zag ik, dat Werner weer plichtmatig zijn baard liet staan en voelde me dus gerust. Na een dag of vijf kondigde hij aan, dat hij uitging en toen ik hier niet op reageerde, werd er ook niet meer over gepraat. Ik was dus niet verwonderd, dat hij niet meer aan het ontbijt verscheen en weldra ook niet kwam koffiedrinken en eten. Ook Milly ging geregeld uit, doch ze bleef voor me zorgen als een plichtsgetrouwe gastvrouw, die het einde van de tijd, waarin ze zich al te gebonden voelde, ziet naderen. Ze sloofde zich uit en ik vond haar beslist een hartelijke meid. Onze opmerkingen bepaalden zich

echter tot algemeenheden, ik maakte haar complimentjes, die ze lachend, zoals dit hoorde, beantwoordde, doch we gingen nergens nader op in.

Het zal ongeveer een goede week na mijn gesprek met Werner geweest zijn, toen ze me, gekleed in één van haar duurste ochtendjaponnen, ze had me van alle vol trots de prijs genoemd, aan het ontbijt opwachtte, me thee inschonk en de krant toeschoof, waar ze in had zitten lezen.

'Werner is vannacht niet thuis gekomen', zei ze met een effen gezicht en ik maakte bij mijzelf de opmerking, dat we met zijn tweeën aan die ontbijttafel een huiselijk tafreeltje vormden, echt van een pas getrouwd paartje, behalve dan dat we niet getrouwd waren. Ik bladerde de krant door en las snel een paar koppen, voor ik op de voorpagina keek. En daar stond het. Werner was gearresteerd.

Medeplichtige aan de overval van het bijkantoor der Winderse Bank gevangen genomen. In het café van hotel Monopole. Twee portretten, één met, één zonder baard, de politie verzocht lieden, die de man herkenden, zich te melden, aangezien hij zijn naam en woonplaats weigerde op te geven en geen nadere aanwijzingen omtrent zijn identiteit op hem waren gevonden. Ik keek even over de krant naar Milly, die mijn blik meteen opving, doch verdiepte mij dadelijk weer in de krant, spelde het bericht een paar maal uit, met de krant breed voor me uitgespreid om rustig na te kunnen denken en legde haar toen naast mijn bord met het artikel goed zichtbaar.

'Dat kan gevaarlijk voor ons worden', zei ik.

'Hoezo?'

'Hij wordt natuurlijk herkend, ze zoeken hem op in de Burgerlijke Stand en dan vinden ze jou ook. En je adres, of ze plaatsen een oproep en dan geeft de huisbaas of een leverancier het wel op. Je had dit huis bij nader inzien beter onder valse naam kunnen huren.' 'Ik ben het niet met je eens', zei ze rustig, 'ons vinden ze niet.'

'Zo, weet je dat zeker?'

Ze knikte. ‘De eerste dagen zitten we hier in elk geval veilig en mocht je het niet vertrouwen, dan kunnen we de stad uitgaan. Je oog is de laatste tijd veel beter geworden. Je ziet er bijna niets van en desnoods kun je er de eerste weken een lapje voor binden, daardoor wordt je hele gezicht onkenbaar.’

‘Je veronderstelt dus, dat we bij elkaar blijven?’

‘Je zult wel moeten, Anton. Je kunt niet buiten me’, ze ze dubbelzinnig.

‘Als ik wegging, zou je me verraden en als ik bij je blijf, word ik je huisknecht.’ Ze fronste haar wenkbrauwen. ‘Ik heb niet veel keus.’

‘Ik zou je nooit verraden’, verzekerde ze me. ‘Maar als je alles alleen moet doen, heb je groter kans, dat je gepakt wordt. En mijn signalement hebben ze niet, al komen ze na een tijdje misschien achter mijn naam. Die kan ik nu nog veranderen. In Vreme bijvoorbeeld’, voegde ze erbij.

‘Houd je grappen voor je’, zei ik. ‘De zaak is te ernstig.’ ‘Maar heel eenvoudig.’

‘Voor jou ja. Ik ben aan handen en voeten aan je overgeleverd.’

‘En vind je dat niet prettig? Voor die tijd was je dat ook, jullie beiden waren het. Dat viel je misschien minder zwaar. Gedeeld leed is half leed’, zei ze zoetsappig. ‘Je vraagt je onwillekeurig af, wie er voordeel had bij Werners arrestatie. Wij beiden, zou jij zeggen, dat is dus jouw standpunt. Zeg eens’, vervolgde ik, terwijl ik de krant opvouwde, ‘vind je het niet gek, dat Werner gepakt is, terwijl hij een baard droeg? Wekenlang heeft hij zo rond gelopen zonder dat hij ontdekt werd. Kwam hij geregeld in Café Monopole? Ik heb hem die naam nooit horen noemen.’

‘Misschien had hij een afspraak.’

‘Ja’, zei ik, nu vrijwel zeker van mijn zaak. ‘Hij had een afspraak natuurlijk. Een afspraak met jou. En jij hebt hem verraden. Toen het niet lukte, nadat je hem zijn baard had laten afscheren en hem naar een café had gestuurd om zich te bedrinken, toen heb je hem verraden. Dit is het ochtendblad’, zei ik volkomen

overbodig en tikte op de krant. ‘Jij hebt hem gisteravond verraden. Beken het maar.’

‘En als het eens waar was? Wat zou je doen?’ vroeg ze. ‘Het zou een bewijs zijn, hoeveel ik van je hield. Wat zou je doen, Anton?’

‘Ben je naar de politie gegaan?’

‘Ik heb uit een cel getelefoneerd. Alleen gezegd, dat hij daar zat en hem beschreven en gevraagd, niets te laten merken, dat hij verraden was, want dat zijn vrienden zeker wraak op me zouden nemen. Ik heb met opzet “vrienden” gezegd, meervoud. Misschien denken ze, dat het een bende is. Daarna heb ik snel opgehangen. Je ziet, ik vertel alles. Voor jou heb ik geen geheimen.’ ‘Maar je wilde toch voor mij verborgen houden, dat je Werner had aangegeven’, zei ik verwijtend.

Het deed er niets toe, wat ze zei of wat ik zei, maar ik wilde tijd winnen. Ik was het nog niet met mezelf eens. Intuïtief wist ik, wat ik doen moest, maar intuïtie bedriegt. Terwijl ik op de achtergrond dacht, moest mijn mond spreken en mijn gezicht onbewogen blijven.

‘Je zou mij misschien ook aangeven, als onze verhouding je niet beviel of als het geld op was’, vervolgde ik. Nu moest ik opstaan en ik stond op en kwam aarzelend naast haar staan. Ze stond eveneens op, daar had ik op gerekend, en sloeg haar armen om mijn hals.

‘Je weet wel, dat ik dat nooit zou doen. Trouwens ik zou het geld ook kwijt zijn als ik dat deed’, voegde ze er zakelijk bij. ‘Ik heb de schepen achter me verbrand. Ik ben net zozeer aan jou overgeleverd als jij aan mij.’ ‘Je laat me dus nog enige vrijheid?’ glimlachte ik. Je wilt me niet alleen als huisknecht?’

‘Als man wil ik je.’

Ik nam haar armen, legde die om mijn middel en pakte met beide armen haar schouders.

‘Ik zou je moeten vermoorden, als ik je niet vertrouwde’, zei ik nog steeds glimlachend en speelde een beetje met de zachte stof van haar kimono. Ze trok me naar zich toe en even stonden we met onze wangen tegen elkaar.

‘Werner zou je verraden als je dat deed’, lachte ze, boog achterover en bracht haar mond met half geopende lippen vlak bij de mijne.

‘Ik weet niet of ik je niet moet vermoorden’, zei ik. Ik voelde, dat ik begon te staren en terwijl ik haar kimono zachtjes streelde, ze moest weten, waarom ik het deed, ging ik op rustige toon verder: ‘Uit zelfbehoud zou ik het moeten doen, want zodra ik je verlaat, verraad je me wel. Zeg eens eerlijk.’

Ze antwoordde niet, maar sloeg haar armen om mijn hals en drukte haar lippen op de mijne. Voor ik kon gaan weifelen, bracht ik mijn handen naar haar keel en kneep ze samen. Terwijl haar greep om mijn hals verslapte, bedacht ik, dat ik haar niets gezegd had van de wraak der vrienden, van de wraak van één vriend, van mijn wraak.